

Évszázados életkori ünnepély. *)

Az érkező évek sok kedvező dolgokat hoznak magukkal,
sokat elvisznek. Horácz.

Nem halok meg, hanem élek és hirdetem az Urnak dol-
gait. Zsolt. 118, 17.

Elaggott öreg vagyok, nagy érdemű szent gyűlés! de jól va-
gyok. Hogy azon vállalkozási jelen feladatomnak, mit igen szembe-
tűnővé vált életkorom igényelt, ugymondva hősileg feleljek meg,
aval sem én magamnak nem hizeleghetek, sem ti tőlem nem vár-
hatjátok; mert inaim reszketnek, ékesszólási tehetségemből rég ki-
fogytam, és szavaim hangkulcsa nem bir ama bájoló hatással, mi a
sziveket önkénytelenül is megnyitja; de mégis ne legyenek terhetek-
re a feletti büszke örvendezésemmel, hogy én jól vagyok!

Midón Mózes a Nébó hegyén az Izrael szerencséjeért és di-
csőségeért imádkoznék, imára hosszasan feltartott karjait lanka-
dástól gyámolítani kellett, holott még életereje jól állott; ti pedig
annál inkább nem tudhatjátok fel nekem, hogy e szent helyre gyá-
molító karok vezetése nélkül csak fel se léphetém; mert 1855-ben
szólok hozzátok, én, ki 1755-ben, azaz, ezelőtt egy évszázaddal
léptem vala bé a világba. Hetven vagy nyolczvan évek is az em-
bert eléggé megrázzák; de már azon túl nagy igaza van Seneká-

*) E czimen találtuk meg néhai n. ajtai Kovács István vallásközönségünknek
hagyományozott könyv- és kézirat-gyűjteményében 1856-ban elhalt tanár Sza-
bó Sámuelnek egy beszédét és imáját, melyet száz éves korában irt, aval
a szándékkal, hogy azt 1855-ben, september hóban, Kolozsvárt tartott egyik
legnevezetesebb zsinati főtanácsi gyűlésünkön elmondja. E szándékában azon-
ban hirtelen közbejött gyengélkedése megakadályozta. A száz éves pátriárcha
a zsinaton nem jelenhetett meg, s így beszédét se mondhatta el; de mi azt,
tekintve szerzője szép életkorát, melyhez hasonlóval bizonyára kevesen dicse-
kedhetnek, s aligha nem unicum egy száz éves ember prédikációja, folyóira-
tunkban közölni elég érdekesnek tartjuk, annyival inkább, mert ez is kiegészítésül szolgálhat Szabó Sámuelnek ugyancsak e füzetben közölt életiratához.

Szerk.

nak, hogy: „életkorunk, életerőnk nem alább száll, hanem alább esik“. És ez az én sorsom is; de mégis jól vagyok.

Ugy gondolom, hogy mikor engemet e szent helyen megpillantottatok, elég volna, ha egyet se szólanék is; mert száz éves embert csak látni is anynyi, mint hatós ékesszólás, minthogy ekkor az elmét nevezetes és fontos gondolati ötletek szokták meglepni. De én szólok, mert Isten kegyelméből szólhatok, ha mindjárt erőtelenségem nem engedi is könnyen érthetőleg szólanom. Szólok azon örömemet, hogy szószékből hallgatókhoz szólhatok; szólok azon örömemet, hogy anyamegyénk szószékében állhatok; szólok azon örömemet, hogy zsinati szent gyűléshez szólhatok. És mindezekbeni örvendezésem összességét a kifüzdött alapigéekkel így mondom ki: „Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Urnak dolgait“.

És így én ma, tisztelt szent gyűlés! öröminnepet, jubileumot tartok, még pedig Isten kegyelmében lelki dicsekedéssel; ki mind-éddig életemnek kedvezett. Hivatali életem ötven éves jubileumát már túlhaladtam; ma pedig szerencsém van, veletek életkorom kétszer ötven éves, azaz évszázados jubileumát innepelni. Ha elég lehet egy órai örvendezés az ég ily kitünő kegyelmeért; jertek, segíjeteek örvendeni nekem egy röviden béketűrő kihallgatással, ki már mások segedelme nélkül örvendeni is alig vagyok képes! Ki száz éves, bizonyosan szólhat már higgadt nézettel és letisztált eszmékkel. Oh! mert száz éveim sokra nyitották szemeimet, sokszor villanyozták fel szívemet, sok dolgokban okították értelmemet; látás, hallás, értelmezés, öröm, bú, szép remények és keserű csálódások minderre nagyon befolytak.

Háromról szólok azonban, mik közül az első engemet illet, a második sokakat, a harmadik mindeniteket; vagyis szólok 1.) az öregségről, 2.) a közhasznúságról, 3.) áldást osztogatók. Ugy vélem, öregségi gyengeségem mellett is jó irányt vettem. S ha néhol, mint Izsák, az elaggott pátriárka, tévednék is, ezért töletek bocsánatot nyerni mások feletti nagy előnyöm lehet.

1.) **Ör e g s é g.** Napjainkhoz napok járulnak, s egyszer azt veszszük észre, hogy vénülünk; mi nem kedves feladat ugyan, de így kell lenni. Ez ugyanis ama zordon időváltozások korszaka, mit télnak hívunk; minek beáltával sok nem szeretem dolgok szoktak előtűnni: az emlékező tehetőség nem oly tartékony, a látás rövidül, a hallás tompul, a zeuxisi rajzok színei a szemeket, és mozárti

szervezőmunkák bájjangjai a füleket nem tudják akkora gyönyör-
 élvezetre bírni, mint hajdonabb. S ha, egyebeket elhallgatva, csak
 azon egyet említjük is még ide, hogy az Ézóp megöregült vadász-
 ebe nem tudván a fülén fogott vadkant feltartóztatni, gazdája ke-
 gyéből kiesék, már evel az öregségi szerencsétlenségek főrajzába
 belémerítettünk; mert ha kitölt az ifju szépség ajánlólevelének
 ideje, mi nem csak Absolont érdekesíti a pártoskodók előtt, ha-
 nem a Saul vonzó személyének az istenes Sámuel látnoki palástja
 alatt is magas álláspontot készít, és a József kezébe trónhatal-
 mat varázsol; ha, mondom, ezen rövid időre biztosított személyérde-
 ki okmány divatból kiment, már más oldalról tekintetünk: vagy
 zsebünket, vagy eszünket, vagy hatalmunkat veszik az emberek igény-
 be, s azon túl semmit. S ha ezek közül valamelyikkel nem szolgál-
 hatunk, szeretet helyett hideg érzet, tisztelet helyett megvettetés
 a miénk. Meg ne sértsem igazmondással kedveseitekkel szép
 viszonyitokat, de így megy ez legközelebbi kedveseinkel is. Jé-
 zus mondá tanítványinak: „Sok dolgok vannak, melyeket nektek
 kellene mondanom, de mostan el nem hordozhatjátok“. Ján. 16, 12.
 Engemet is, ki az öregségi szerencsétlenségekről szólok, az ifjak
 nem értenek, mert még nem tauulták. A középkorúak nem értenek,
 mert a mit arról tudnak, csak eszmény, és a gyakorlati térre nem
 vitték át. De értenek az öregek, főképp azok, kik a szent János kis
 könyvét már többször elnyelték.

De ha a mondottakon semmit is nem lehetne segíteni, akkor
 legnagyobb igazuk volna azon hajdani görögöknek, kik hatvan éves
 öregeiket az életből mind kiáldozták. Ne gondoljuk, hogy az öreg-
 ség csak dur accordokból állana, szép mollok is merülnek fel an-
 nak sorsában, miknek jellemző alapja az erény mértéke; evel pe-
 dig az öregséghez úgy kell készülni, mint a télhez az öltönnyel.
 Az öregség közeledése s beérkezése nem rettent el azt, ki arra az
 erényes tevékenység méltányolt útján jutott el. Jó magvak az erény
 magvai. Későre is kikelnek azok, és szép virágokat fejlesztenek,
 mik sorsunkat balzsamillatjokkal áthatják; sőt a szép rózsák leve-
 lei elszáradtan is gyögyerővel bírnak

Az erény két kedves feladatot ismer: tenni és utánnézni. Ar-
 ra, mit nyomósan és derékül tett, mindig gyönyörrel és meglege-
 déssel tud visszapillantani; sőt a korábbi évtizedek előkészületi
 nyomainak áldásait száz éves korában is boldogul élvezi. A min-
 den erényes tettek nyoma nélkül, az ész- és lélekműveltség nélkül

bekövetkezett öregség Terentius szerint kész betegség, Diogenes szerint legzordonabb téli idő, Rousseau szerint a gyermekek előtt is unalmas: de a kit az öregségi korszak a mondottak érdeműs birtokában lepett meg, egész a sírig talál magának azokban gyógyerőt a kornyadozás ellen, melegítőt a borzasztó sorsviszályok ellen, és kedves, érdekes tud lenni ifjak, éltések és öregek előtt egyaránt. S hát Isten előtt nem-e? hiszen csak az oly öreg érti Isten akaratját, hajlik mennyei parancsai után s enged zugulódás nélkül őt érdeklő felsőbb nézeteinek, ki a mondott szellemi készülletekkel lehetett éltesből öreggé, öregből aggastyáná.

Azonban az öregséget sok tekintetekben szokták szerencsétlenné nevezni, de a miken részint az alkalmazkodás, részint az öngyőzelem diadalt nyerhet. Én pedig, tisztelt szent gyűlés! a stoicismus igazolt elvei után az öregségben szoros értelemben csak két főbb roszat ismerek: egyiket azt, ha nincs ép elméje, másikat azt, ha nincs testi egészsége. Ezek eltávolításának gyógyszerét pedig tanultam egyfelől a gyógyászoktól és Siráktól, (r. 26. v. 23.) kik az öregség egészségét az ifjukur erkölcsével nagyon kapcsolatba teszik, másfelől Szenekától, ki azt ajánlja: „Kérjed nagyon az Istent, hogy egészséges testben ép elméd legyen!“ És ezek azok, mik engemet aggastyánt eddig az isteni kegyelem védelme alatt megtartottak!

Legyen elég enynyi az öregségről.

2.) K ö z h a s z n u s á g. Közhasznuságra szentelt életpályán öregedni meg méltányos dolog; mert: „Roszul él magának az, ki másnak nem élt“; és: „Nem tehet jól magával, ki mással jól nem tett“. Ezek a bölcelet higgadt elvei; ezek az erkölcsstan örökös kívánatai; ezek a polgáriasult világgal egykoru szabályok.

Mindenkinek van valamire hivatása; mindenkinek vannak többnemű szükségei. S e kettőnek öszszehatásából fejlett ki a társadalmi élet. Nélkülöznök ugyan embertársainkat, ha tehetnök; de mindennapi szükségünk kényszerítnek őket felkeresnünk, mint sor-sunk gyámolait; sőt ezt Isten is így akarta, ki az embereket társalgásra hajlandókká tette, különböző mértékű anyagi és szellemi ajándékainál fogva egymáshoz utasította, egymás között kelendő-sökké, egymás irányában érdekesekké tette.

Érdekes dolog ugyan itt mind az, mivel az emberek egymásnak hasznosan és építőleg szolgálhatnak; de mégis ezek között az anyagiak becsét hasonlíthatlanul feljűmulja mind az, mi szellemi

szükségeinket fedezi; mert emberiségünk főfeladata az, hogy értelmünket tapasztalattal, lelkünket erénnyel gazdagítsuk. A ki szellemi gazdagság nélkül anyagilag gazdag, legfőlebb is őt csak czi-meres majomnak nevezhetni, vagy néhol aranyabroncsos boros hordónak s több e félének. A ki anyagilag is, szellemileg is gazdag, jól van ugyan így is; de hogy épen így kelljen lenni, nem szoros következetesség. De a ki anyagi gazdagság nélkül szellemileg gazdag, már bőven elég, nincs semmi hijjával.

De a szellemi gazdagság nevezetével nem mondtam ki mindent, holott annak elválhatlan társa a boldogság; mert a szellemi mivelttség könnyen túri kárait, rövidségeit ott, hol a miveletlenséget egy kis szükség vagy veszteség legott kétségbe ejti. De több az, hogy a szellemi mivelttség az a generál kulcs, mi az ajtókat, kincses ládákat, sőt a sziveket is felnyitja. De mit mondok? a valódi miveltséget jó erkölcs és vallásosság nélkül nem is képzelhetvén, azt határozottan mennyország arany kulcsának nevezem.

S mily érdekesek lehetnek, vagy legalább kellene lenni azoknak, kik nekünk a megbecsülhetlen talizmánt megszerezni segédkeznek! Hiszen ez az, a mi minket Istennel kedvező viszonyba hoz és abban állandósít is; ez az, a mi által meg tudjuk érteni, tisztelni és pártolni egy trón magasztos feladati érdekeit; ez az, a minek világánál átlátjuk, mi a haza, mi a nemzet, s mit teszen az iránt buzgón érezni, annak közérdekü ügyeire tevékenyül hatni; ez az, a mi a családi életet boldogul virágoztatja; ez az, a mi a kézművest, a földészt álláskörében többszörösen kilátóbbá teszi. Szóval, a szellemi mivelttség az embernek földi és mennyei kincse.

Ebben tegyétek meg, tisztelt H.! a teendőket ma és holnap; ebben nyujtsatok segédkezet szűkebb vagy szélesebb hivatástok körében mindenkinek. Ne szünjetez, né vonakodjatek utat mutatni az embernek az értelem és lélek kincseinek megszerzésében. S lássátok át testi és lelki szemeitekkel, mily kedves-gyönyörélvzetet találndatok ily eleven műveitekben. Hiszen ez által őket megtanítjátok ama felséges életmódra, mit Jézus' ama szavakban fejez ki: „Keressétek először az Istennek országát és igazságát, és azután mindenek megadatnak tinéktek“. Máté 6, 33.

Ti magatok tudjátok, tisztelt H.! hogy mig magamat birtam, életemet ezen közhasznuságra szenteltem az unitárius ifjuság szellemi nevelésében; mely feladatnak menyynyire feleltem meg, orról nekem nem kell szólanom, hanem nektek kell elgondolnotok; de

anynyiban merek nyilatkozni, hogy valahányszor arra visszazagondolok, mindannyiszor a szerény öntudat lelkemet örömmel tölti el.

3.) Fogadjatok el áldáskívánataimat is! Hajdan a patriarchális korszakban nagyot tartottak a felől, ha a család az elaggott családtyának áldásmondását magára nyerhette. Én, a ki ezen szent hajlékban, ezen közgyűlési ünnepély népe között, ezen unitárius lelki családkörben legszorosabb, s így képzeletileg mintegy családtya lehetek, meggyőződve levén arról, hogy többé közgyűlésen meg nem jelenhetek, s jelenlegi megjelenésemet is csak olyannak tekintvén, mint mikor a kialvandó mécses még egy elevennek látszó szikrával végsőt pillant; áldásomat mondom reátok úgy, mint száz éves aggasyán, úgy, mint felszentelt pap, úgy, mint az unitárius közgyűlések egykori generális szónoka, a következőkben:

a.) Tisztelt unitárius egyházi főtanács! A remény és félelem, az atyai szives gondosság és többszöri szorongattatás, az anyagi szegénység és szellemi gazdagság mik legyenek, jól tudod, mert ismered. Isten ezek közötti hánykodásidban évszázadokig megtartott, tartson meg tovább is! népszerű szelid valláskormányodba öntsön jóra vezérlő szent lelket, védjen a feltornyosult habok általi elnyeletéstől, szebb kinézésid bátortalan sejtelmeit virágoztassa fel a világ kertében!

b.) Tanuló ifjúság! Egyenként kirepültetek fészkeitekből a tudományok Parnassussán virág-nektárt gyűjteni. A méz a rosz gyomorban megkeseredik. Vigyázzatok, hogy használni akarván, kárt ne tegyetek magatoknak és rosz példával sokaknak. Isten tegyen egyenként olyanokká, mint az ezüst alapra helyezett aranyoszlopok! Mind ezt nektek is mondtam, felszentelendő új papok. Értsétek, kövessétek!

c.) Kolozsvári unitárius anyamegye! Isten adjon neked növekedést és gyarapodást; az alsóbb megyék szívét imádságaikban mindig tartsa feléd fordulva, mint fő Jeruzsálem felé; a közérdekek hű pártolásáért jutalmazzon földön és mennyben!

d.) Áldott légy, felséges uralkodó ház! melynek véd-szárnyai alatt egy évszázadot élhettem!

e.) Áldott, oh áldott légy, sokat szenvedett kedves hazám és nemzetem! Szivem többet érez hozzád, mint a menyinyit szájam ki-mondhatna. Ha én meg nem érhetem is, engedje a jóltevő ég, hogy

más agggastyánaid érhessek meg sorsod szép virultát, mi felett a vén Simeon lélekhangulatával örvendézhessenek!

Kedves hitrokonim! Szószékből szoltam hozzátok, életemben legutoljára. Azt mondják, a mi ritka, kedves az. Mikor szól még hozzátok száz éves hitszónok? Isten tudja. Közületek némelyek megöregülnek, némelyek nem. Hallgassátok öregeiteket jó tanácsaikban, mert ők letisztált gondolkodásuak. A kik megöregedhettek, legyen öregségték nyugodt, és idvesség reményével megáldott! Neveljétek azokat, kik hatáskörötökbe tartoznak; az ész és lélek kincseivel gazdagítsátok őket, mert evel irányokba a legérdekesebb áldozatot teszitek, mit ők, az emberiség és Isten is méltányolnak.

Ismerem, szent Atyám! nem meszsze vagyok végórámtól; te hozzád készülök naponként; a te kezedbe ajánlom lelkemet!

Amen.

Ima.

Végzetlen Isten! kinek lételed örök óta volt és örökké lesz; bétöltöd a napokat, bé az örök időt hatalmad és jóságod tanujeleivel. Ezért imádnak és dicsőitnek téged minden lelkek és minden nemzetek, mig ég és föld lesz; mert egyik nemzedék felváltja a más, de te mindig az maradsz, a mi voltál, jó és hatalmas Isten.

Téged a csecsszopók szája is dicsér, kiket te teremtettél. Te néked áldozik az ifju az ő ifjúkori örömeinek napjaiban. A te mennyei segedelmedbe veti reményét az életpályát futó éltes kor. Az öreg az ő erőtelenülésében te hozzád támaszkodik, ezt mondván szívének teljes bizodalában: Te vagy, és te voltál, oh Isten, erősségem és védbástyám mindenkor és mindenben! Tégedet imád és magasztal e szent gyülekezet is, mely mindig egyedül hozzád hajolt hitében és reményében. Az idvesség reménye az, mi most is lelkesíti ennek ifjait, élteseit és öregeit, kik szent neved tiszteletére buzgóságunkat egyesítettük.

Tartsd meg kegyes atyánk közöttünk a vallásegyességet, hogy egymást a közös akolban lelki testvéreknek ismerjük. Éltesed uralkodónkat, és mind azokat, kik segedelmére jó érzellemmel hatnak; és hajtsad szívet szent vallásunk védelmére. Világosítsad mennyei tanácsoddal szent vallásunk főbjeit közérdekeink szerencsés keze-

lésére. Áld meg a tanítókat szorgalommal és jó tanácscsal, hogy járhassanak a nép és ifjuság előtt léleképítő haszonnal és kedvességgel. Áld meg az ifjakat jó erkölcscsel és szent neved félelmével, hogy a földnek és égnek hasznos polgárivá képződhessenek. Vigasztald a szomorkodókat, enyhítsd a nyomorultakat, térítsed irgalmasan a bűnösöket. Rendelj szabadulást a foglyoknak, mutass reményt a reményteleneknek. Lásd el édes hazánkat áldásaiddal és felvirágoztató kegyelmeddel. Segélj jóban járhatnunk és valaha üdvet nyerhetnünk! Szent Fiad által hallgass meg! Ámen.

Szabó Sámuel életrajza.

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják!! Berzsenyi.

A mai korban, a midőn a nagyobb rész inkább javasolni szeret nemes tetteket, mint azokat gyakorolni, s nézeteit a világ divatos gondolkodásához ohajtja alkalmazni és ha hibáról van szó, inkább hajlandó másra mutatni, mint magára; az ilyenek, az ellenkezőleg gondolkozókkal és cselekvőkkel folytonos küzdelemben állanak. Jelszónk, mondják, a közérdek, de ha a küzdelem okát egészen elfogulatlanul keressük, s önállólag akarunk a mozgató erők közé pillantani, ha egy kissé lefátyolozva is, de ott látszik a háttérben igen sokaknál az önérdék. A politikai, egyházi sat. téren gyakran találkozhatni evel. Ez veszedelmes a közügy barátai szerint. Eötvös nem tart ezekkel egészen, ő a roszból is jót akar kihozni, midőn így szól: „általán véve többször tapasztaltam, hogy azok, kik saját érdekeik iránt philosophiai közönyösséget mutatnak, még közönyösebbek minden más érdek iránt, s hogy a közjóért többnyire azok legbuzgóbbak, kik akkor is, midőn saját érdekek forog kérdésben, nagy erőt fejtenek ki“. Közönséges nyelven szólva: a ki magának jó, másnak is jó; vagy a biblia szerint: a ki magáról és az övéiről megfelledekezik, az nem építi fel a lelki Siont.

Az említett kétféle érdek mozgatja az embereket s ad, ugyszólva, életet a társadalom nagy testébe. De ha egyik ezek közül a másik felett úralomra talál jutni, kisebb nagyobb mértékben romlást idéznek elő; mert ha mindenki csak saját gazdasága, üzlete stb. után lát, s a neveléssel, hazával, vallással mit sem törődik; megengedem, hogy a testi, az anyagi élet nem szűnik, de szellemi eltörpülés áll bé, s megszibbad minden erő, mely az emberiséget

a miveltség magaslatára segíthetné; vagy ha csak a közügyekért rajong s családját elfeledve, éhen halni engedi, a jövő kornak nem lesznek gyermekei, vagy ha igen is, de csak elsatnyult, testi és lelki vázai. Csak a munkás, szorgalmas gazda lehet egyszersmind jó hazafi is, mondja a nagy Szechenyi. Ohajtandó azért, hogy mindenki legyen meg a közügy szeretete úgy, mint a tiszta önzéstelen vágy a maga egyéni jólétének előmozdítására nézve.

Ha az érdekek közé a rossz akarat, főképen a személyes gyűlölség, a társadalomnak ez a rákfenéje eszi bé magát, akkor a haladás, mely a küzdelmek eredménye szokott lenni, meggátolatik e bűnös szenvedély miatt. Fájdalom! elég példa van erre az életben; de hála az emberek jobb gondolkozásának, az e félek ritkán diadalmaskodnak, vagy ha igen is, de csak rövid ideig tart győzelmök és az igazság később annál dicsőbben emeli fel a fejét.

Kicsiben hasonló küzdelem húzódik végig sz. kereszturi iskolánk régebbi történetében. A midőn t. i. ennek létrejöttét százak s ezerek üdvözölték hitrokonaink, s mások közül is, voltak olyan szerencsétlen gondolkozásuk, ha csekély számmal is, a kik az ügy élén álló lelkes munkásokkal szemben, ha egészen megakadályozni nem is, de legalább az ohajtott terjedelemben való alapulását meggátolni iparkodtak, holmi helyi vagy személyes érdekek miatt. E küzdelem látható e folyóirat mult évi folyama 4-ik füzetében: „a sz. kereszturi unitarium gymnasium építtetésének történelmi rajza, tekintettel a jöltévökre“ című cikkemben. A küzdők első seregében, a nemesen harczolók között áll Szabó Sámuel.

Ő mindenik felsőbb intézetünknel szolgált, de egy is ezek közül annyira a magáénak nem mondhatja, mint a sz. kereszturi gymnasium. Vannak emberek, kik széles ismereteik, tudományos kutatásaik, felfedezéseik által nem annyira egyes nemzeteké, mint inkább az egész emberiségé, mert az öszszes boldogságát alapítják meg, vagy segítik elő. Az ő munkálkodása azonban nem vala ennyire a világra kiható, az egy kis, szerény körre szoritkozott, de következményeiben meszsze időkre kihatott és hat; mert nekünk székelyföldi unitariusoknak útát segített készíteni a tökéletesedés felé, s egünkre, mások segítségével, egy csillagot varázsolt, a mely irányt adjon; értem ez alatt a kereszturi gymnasiumot. Mint a folyó magába veszi a minden oldalról beléömlő kis patakokat; úgy ez is sok szegény szülő gyermekét felvette és segítette oda; hogy

munkára lehessen képes. Egy mentő intézet volt ez, s ha jól körülrtekintünk, ma is az reánk nézve. Ezt csak a vak nem látja.

Említett cikkemben jeleztem volt, hogy ha időnk engedi, ottan emlegetett jelesbeink közül egynehánynak fogjuk életiratát adni. Most örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy Szabó Sámuel bémutassam e füzet olyasóinak, anynyival inkább, mert ezt még senki által fel nem használt adatok alapján tehetem. Sok hibás évszám van reá vonatkozólag Székely Sándornál az unitár. vallás történelmében; Orbán Balásznál a Székelföld leírása 1-ső kötetében, a hol a keresztúri gymn. tárgyalja; Kovács Istvánnál a Ker. Magvető VII. k. 2-ik füzetében sat. Szabó Sámuel ifju kora főbb eseményeit lejegyezte, mely gymnasiumunk könyvtárában van; ez a leghitelesebb kútfőm. Tövébbá, még életben levő leánya is szives volt némi felvilágosítással szolgálni. Ezeknek alapján a következő sorokban kettős szolgálatot remélek tenni: megmenteni egy lelkes hitrokönunknak emlékét az enyészettől, és egyház-iskolatörténelmünk öszszegyűjtőjének egynehány világos adatot nyujtani.

* * *

Szabó Sámuel inkább Mikola Sámuelnek nevezhetnök, mert a marosszéki Mikola családból származott¹⁾. Ő maga erről semmit sem ír, úgy látszik nem nagy sulyt fektetett erre. Hogy pedig a Benkő József²⁾ és Kővári László³⁾ által is emlegetett Mikola családhoz tartoztak-e ősei, arra nem lehet rájóni. Anynyi áll, hogy Marosszék-ről származik, s nagyon hihető, hogy épen a nevezett családból

Orbán B. az idézett helyen azt állítja, hogy atyja költözött volna előbb Abrudbányára, de adataim nagy apjáról mondják ezt, s hogy aztán ennek fia, a mi Sámuelünk atyja, szabó mesterséget folytatott, s e miatt a Mikola nevet elvesztvén, Szabó vezeték nevet nyert a család.

Szabó Sámuel született Abrudbányán 1756-ban⁴⁾, atyja Szabó Pál, anyja Tóth Anna. Az idézett évszámot, — minthogy ő erről semmit sem mond jegyzeteiben — azért vagyok hajlandó, mint bizonyost elfogadni; mert az abrudbányai anyakönyvben 1757-ben az első szám alatt ez áll: Szabó Pál gyermeke Sámuel nevet vett.

¹⁾ Lásd Orbán B. A Székelyföld leírása 1. köt. 25. l. — ²⁾ Transsilv. II. 393. l. --- ³⁾ Erdély nev. családai 187. l. --- ⁴⁾ Ker. Magv. VII. k. 2. f. 93. l. --- Szabó S. e füz. elején álló beszéde szerint 1755-ben született, s minthogy 1856-ban halt meg, 101 évet élt. Szerk.

A hó és nap ki van szakadva. Valószínűleg csak keresztelése történt ez évben. Másfelől az is 1756 mellett bizonyít, hogy a 100-ik évében halt meg s halála éve bizonyos és ettől már visszamenve, az említett évre esik a születése.

Jegyzeteiben így nyilatkozik szüleiéről: jámbor és istenfélő emberek voltak, kikről sem életükben, sem elmulásuk után jónál egyebet mondatni nem hallottam, örömeire szívemnek. Igenisők, írja tovább, a jó atya és anya, még születésem előtt gondoskodtak arról, hogy ha fiok születendik, azt az Urnak szenteljék, s e végre a papi pályára adják és Sámuelnek nevezzék.

Ez szülői kegyességét bizonyítja. Sok évi magtalan élet után Elkana és Anna, a próféta Sámuel szüleinek példáját követték. Már hatodfél éves korában az abrudbányai iskolába kezdték járni, és a mint írja, az akkori együgyű mód szerint tanították. Mihelyt atyja olvashatónak lenni látta és hallotta, azonnal a bibliát kezdetve vele olvastatni. Midőn tanulásában a syntaxisig haladott, szülői a toroczkói iskolába küldötték; ott tanult a poësisig Almási Ádám és Koncz Gergely rectorátusa alatt. Tanulását folytatni Kolozsvárra ment 1771-ben*). Kolozsváron atyja tanítót fogadott neki a végre, hogy legyen mentora; de a kitől, a mint írja, semmit sem tanult, sőt a többi tanítványait is vele taníttatta. Igy tölt el három év. Nehéz körülményei miatt megúván az iskolai életet, elhatározta, hogy borbélyinas lesz; de mint jó fiu, tudósította szándékáról szüleit. Azok nagyon elszomorodtak ezen, s abrudbányai pap Bartha Mihálylyal irattak neki, hogy szándékáról lebeszéljék, és szülői örömközé ne vegyüljön az a bánat, hogy fiok szent elhatározásuknak nem enged létesülést. *Perfer et obdura dolor hic tibi proderit olim, saepe tulit lassis succus amarus opem.* Ezt írja a pap, Ovid után, levelében. És e szavak annyira meghatották, hogy szándékáról azonnal lemondott, s szülői fogadásának teljesítésére magát elhatározta. Most erősen meggyökerezett lelkében az az elhatározás, hogy az Ur szőlőjében munkáljon, plántáljon, öntözzön és gyomláljon.

„A poësis, rhetoricát kedvtelve végezvén“, írja, „1775-ben tógás deák lettem. Három év mulva a kolozsvári ekklézsia hatvan deák közül kántorának választott és még három mulva 1781-ben, kedvem ellenére, a zsinati fótanács Toroczkóra rendelt tanítónak.“

*) Jegyzetei között ez az első évszám.

Mint deák tanítója volt Sárdi Sándor Mózes fiának, kivel a szünidőket valószínűleg a nevezett falun töltötte, mert Toroczkóra menetele alkalmával kedvesen emlékezik meg Sárdról, mint boldogsága helyéről. A Sándor Mózes pártfogása alatt akarta, mint deák, bővebben kiképezni magát.

A toroczkói tanítótság egy lépcső volt az akademiákra menendő ifjakra nézve, legalább ezt látszik bizonyítani az, hogy Szabó Sámuel előde, Márkos György, innen menyen külföldre. Kovács István azt állítja, hogy Szabó is itt gyűjtött pénzt a külföldre menetelre; ezt azonban megczáfolja neki egy más pályára való lépése, s hihető is, hogy ezen szerzett alapot magának. Tanítói hivatalát nem sokáig viselte.

II. József császár a közös adózást akarta megalapítani s ezért kívánta összeírni az ország összes lakosságát, a nemest úgy, mint a nem nemest; a házakat számozni, a földeket felmérni, hogy kiki birtokához aránylag fizesse az adót, s hogy ezt minél hamarabb életbe léptethesse, 1786-ban megkezdette a földnek felméréését.

E körülmény miatt megszakadt tanítói pályája, a földmérők közé állott. De lássuk és halljuk itt őt magát beszélni jegyzetei nyomán, a mely világot vet életéből egynehány évre, s lerontja Székely Sándornak azt az állítását, hogy ő 1787 körül jött haza külföldi útjáról *).

„E közben, minthogy József császár Toroczkót is a bányász jurisdictio alá rendeltette, a bányaugyben Zalathnáról két assessor jöve Toroczkóra, a kik az itt levő assessornál velem megismerkedének, s magok közé engemet segédnek hívni méltóztattak, azon ajánlás mellett, hogy esztendeig legyek mint segéd, egy-egy rforint diurnnummal; esztendő mulva pedig császári fizetéssel Selmezbányára practikánsnak küldenek. Mely hivaltalt, a tisztelendő püspökünk Lázár István és tekintetes Gedő József helybenhagyásuk mellettel, elfogadván, Zalathnára menék. Ott a mlgos elnök urnak ajánlának, ki is, magyarországi ur létére, engemet örömmel fogada, s a nekem tett ígéretet megerősítette azon utasítás mellett, hogy mint volt compromissus, a földmérési commissio elnökétől, a császár rendelése szerint, vigyek absolutoriumot, s azonnal az ajánlott hivatalra léphetem.

Ez utasítás következtében, hogy kérésem foganatosabb legyen, Kolozsváron a tiszt. püspök ural mentem gr. Teleki Ádámhoz —

*) Unitár. vallás története 180. .

II. József alatt királyi biztos — és kérésemet a püspök ur által jelentettem. De ő excja a helyett, hogy kérésemet, mint reg. commissarius teljesitené, arra kéré a püspök urat, hogy mivel a császár a földmérési munkáknak bevégzését sietteti; nincsenek pedig a hátralevő munkák folytatására és bévégzésére elégséges capacitásu subjectumai, engemet pedig a folytatott munkákról vezetett listából jól ismer, birjon a tiszt. püspök ur arra, hogy álljak bé a commissioba dolgozni egy-egy rforint diurnum mellett. Mind a ketten reám veték szemeiket feleletem hallása végett, én pedig tudván ama közmondást a nagyok kérése parancsolat, felelém, hogy teljesitem ő excája akaratját, avál a feltétellel, hogy jelen szerencsémről el ne essem. Erre ő excja parolájára fogadá, hogy nem esem el, sőt még nagyobb szerencséhez tarthatok számot, minthogy a császártól parancsolatja van, hogy azokat, a kik a földmérési munkákban érdemesítik magokat, hivatalokkal jutalmazza.

„E szerint béállék a commissioba és egy hónapig folytattam a munkát. Ekkor egy közülünk a fizetését kérvén, azt felelik, nincs pénz a cassában. Ezen megboszankodva, de azt is látva, hogy a munka sok, s csak kilenczen vagyunk a sok commissusok közül, a fenmaradt munkát lehetetlen elvégeznünk, hogy esztendők kellene nek arra; én türelmetlen lettem, s ujra kértem a tiszt. püspök urat, hogy a regius commissarius-hoz menne kérni elbocsáttatásomat azon szin alatt, hogy én belső állapotra határoztam magamat, s azért akademiára menni szándékoztam. Megnyertem az elbocsáttatást, de nem a kért absolutoriumot. Azért is elhatároztam hogy Bécsbe menyek s a császártól kérem a zalatnai hivatalhoz való jutást. El is menék 1790-ben, de szerencsétlenségemre a császár, harmadnapra Bécsbe megérkeztem után, meghala. Én is azonnal a világi hivatalokra való vágyásról lemondék, s a kedves szülőim fogadásának teljesítésére indulék“.

Eddig terjednek jegyzetei az ő életét illetőleg. Az irás tovább nem szól, mintha mondotta volna evel: ezután nem a magamé, hanem az egyházé, a közügyé vagyok; adjakok tért, időt és alkalmat tehetségem megmutatására, hogy tettem hirdessék életemet az utókornak. Ti figyeljetek rám ezután, mert ti vagytok az illetékesek megítélni azt, hogy miként éltem és cselekedtem. A tett, a munka az ember mértéke, ez mutatja meg igazi értékét.

Hogy Bécsből visszatért-e, vagy pedig megkezdette azonnal külföldi útját, arról semmi bizonyost nem tudunk. Mégis inkább

hihető, hogy az ottani egyetemen elkezdette az előadások hallgatását, mert hogy Bécsben és Göttingában volt 1791-ben, arról van adatunk¹⁾. Ez utóbbi helyről a berlini egyetemre ment, s 1793-ban jött vissza hazájába.

Hogy külföldi életét nem a „burschenschaft“-ok sokszor veszedelmes körében, hanem jövő pályájára nélkülözhetlen ismeretek szerzése végett az egyetemeken, vagy pedig oly emberek társaságában töltötte, a kikkel való érintkezés emelte, növelte szellemi erejét; ezt Kovács István is említi, de későbbi élete is bizonyítja, hogy ottan a „bierhalle“-k gőzkörében hirdetni szokott hangzatos szavak: „nemzetünk becsületére, s a magunk örömére“ benne így találtak viszhangra: tanulj, munkálj s akkor élsz a nemzet becsületére.

Szülői még 1780-ban elhaltak, valamint pártfogója Sándor Mózes is. Hazatértekor tehát sem a szülői ház nem fogadható magába, sem pedig hivatalt nem adhatta az egyházi előljáróság. De kapott ígéretet, hogy ha a keresztúri gymn. felépül, a mire nézve már akkor volt egy kis mozgalom, annál nyerne alkalmazást, mint tanár. A míg ez aztán békövetkezett, Sárdon állapotodott meg Sándor Mózesné házánál, mint gyermekeinek tanítója. E vidéken apostola lett a gymn. építtetésének.

1795-ben a bölöni zsinaton felolvastatik Szabó Sámuelnek egy levele²⁾, melyben előadja: mimódon szánta volna magát eleitől fogva közönségünknek belső állapotban leendő szolgálatjára; melyet bizonyít idegen országokon s terhes költséggel azon célra való magakészítése; bizonyít továbbá az, hogy 1793-ban, tehát hazatértekor, Homoród-Almásán tartott zsinaton és e jelen alkalommal is a censurae praesesi kötelességet elvállalta; de főképpen az is, hogy a Keresztúron felállítandó gymnasiumban megkívántató tanítói hivatalra is ajánlotta magát, s mégis mindez ideig bizonytalanságok között kénytelen tölteni idejét; mely szerint kéri, hogy tegyen a consistorium jövendő állapotját meghatározó végzést. Ekkor előfordult az is, hogy jóllehet minden intézkedések megtétek az említett gymn. építtetését vezető commissiohoz, az építésnek legjobb móddal és leghamarább leendő folytatása iránt, mégis az építésben igen kevés mozdulás tétetett, melynélfogva a kérelmezőnek is állapotja bizonytalan, mire nézve a következő végzés

¹⁾ Ker. Magv. VII-ik k. 2. f. --- ²⁾ Zsinati protocoll. 20. sz. 1795.

hozott: az egész gymn. építése dolgának s állapotjának pro re nata leendő kiigazítására exmittáltatnak püspök Lázár István és Dimény József atyánkfiai oly utasítással, mely szerint, ha szükségesnek és jónak látják addig is, míg a gymn. felépülne, Szabó Sámuel atyánkfának introducáltatását, ezt is effectuálják. Azonban pedig, minthogy az építésnek folytatása, az elintézendő mód szerint, a nevezett atyánkfára fog bízni, a főconsistorium által meghatározott professori fizetése 200 mforint, e mai naptól fogva folyóvá tétetik, s így jövődő állapotja némileg bizonyossá lesz; elkészülvén pedig a gymnasium, tökéletesen állandósittatik. Az említett zsinaton választják meg egyházi tanácsosnak és szentelik fel papnak.

Hivatalát, úgy látszik, még 1795-ben folytatni kezdette, mert Pálfi Mózes a tanári fizetés mielőbbi megindítását sürgeti a főconsistoriumnál, hasonlólag Mátéfi István is, s mindketten említik, hogy munkáját igen dicséretesen viszi, s mindenek előtt nagy becsületben tartatik, és nemcsak a keze alatt levő tanítványokat tanítja, hanem Keresztúron igen szép privatus iskolánk lévén, azt minden héten kétszer, s háromszor is megvizsgálja ¹⁾).

1796. oct. 29-én püspök Lázár István értesíti a főgondnokot, P. Horváth Ferenczet, hogy az inauguratio professoris nov. 7-kén d. e. 9 óraker fog megtörténni keresztúri ekkléziánk templomában. Maga Lázár fogadta Szabót.

1806-ban nősült, tehát ötven éves korában. Neje a toroczkó-szentgyörgyi esperes Koncz Gergelynek leánya: Klára. Három gyermekök született: Sámuel, Titus és Anna, Vas Miklósné. Ez utóbbi még ma is él Szt. Ábrahámon. Családi életéről többet nem tudunk.

Nagy buzgósággal folytatta hivatalát, de nem sokáig tartott így, mert már 1800 és 1801-ben Biró József, az iskola gondnoka, ellenkezésbe jött vele, és nemcsak négy szem között, hanem nyilvánosan is lepiszkolja. Vádleveleket ír a consistoriumhoz Szabó ellen, sőt a keresztúri ekkléziát is ellene zúditja, panaszt tétet vele. Mint embert, mint tanítót igyekszik egészen lerántani ²⁾).

Hogy volt-e e vádaknak valódi alapja, nem lehet tisztán tudni. Hihető, hogy Biró József önkényüleg akart bánni a gymn. ügyeivel, s nem igen szerette a Szabó Sámuel beléavatkozását és hiuságát sértve érezte, ha vele szemben, mint egy aristocratával, a nép fia a maga véleményét érvényre tudja emelni; míg Szabó Sámuel é-

¹⁾ Lásd a gymn. levéltárában. --- ²⁾ Lásd a vádlev. a gymnas. levéltárában. Idézni egyes helyeit azoknak nem lehet, mert illemsértők.

pen ellenkezőben szenvedhetett. E következtetést a vád és védevelek szelleméből valék bátor kivonni. Egyébiránt azt hiszem, hogy a gondnok és professor közötti harmóniát, a conservatív, az előítéletes Biró Józsefnek Szabó iránti személyes gyűlölsége zavarta meg; nem pedig az, hogy ne tudott volna tanítani, vagy képtelen lett volna egy iskola vezetésére. Így még csak Sala Mihály gondolkozott Szabóról, ebben az időben.

A jegyzőkönyvben nincs semmi nyoma annak, hogy a consistorium valamit tett volna e vizsály kiegyenlítésére. Lázár István a gymn. építésekor, s később is, sokat tartózkodott Keresztúron. Ő ismerte valószínűleg e vizsály okát s nem látott semmi veszélyt benne az iskolára nézve; mert ha ellenkezőleg tesz, bizonyosan intézkedik a consistorium e nyavalya megorvoslását illetőleg.

1812-ben a jan. 5-én tartott képviselő tanács kiküldi Körmőczy Jánost és Szász Mózeszt, hogy vizsgálják meg, miként áll az iskola anyagi és szellemi tekintetben. Ezek azt írják: nem tudtak végire járni, nincs fundationale protocollum, s azért a gymn. kicsiny tőkepenze sincs tisztában*). Vádolják Szabót, hogy az innepekre kiküldött deákoktól bejött pénzt nem kezeli hiven.

Egy következő képv. tanácsi ülésben ez a végzés hozatik: „minthogy még 1808 dec. 1-én consistorialiter megintetett volt rector atyánkfia az iránt, hogy a sátoros ünnepeken gyűlni szokott patrociniumoknak, különösen a benefactorok adományainak mennyiségéről számadjon, s mégis mindez ideig nem tette: ezennel újabban is meghagyatik, hogy ebbeli kötelezettségét teljesítse hivatalának és becsületének elvesztése alatt“.

Szabó hűtlenséggel vádoltatva, s becsületének elvesztésével fenyegettetve, elkedvetlenedett. Fokozta ezt Nagy Mihály és Molnos Dávidnak, mint a nyári vizsályokra küldött biztosoknak, a ravai zsinaton 1812 julius 6-án 131 sz. a. tett ezen jelentése: „Keresztúron az ifjuság szorgalmát középszerűnek, némely osztályokat alkalmasoknak, másokat gyengéknek találtuk. A togátusok akkor adnak exercitiumot, a mikor akarnak. A deákok közül deákul jól egy se tud“ stb. Hogy a kolozsváriak se tudtak, azt Kovács István kimutatta.

*) Lásd a gymn. lev. tár. „Laistroma a székely-keresztúri nemes unitarium gymnasium stabilis fundussa felállítására adakozóknak s azoknak adományaiknak“. Ez akkor is meglehetett, kár hogy nincs évszám rajta.

E jelentést hajlandó vagyok egészen el nem fogadni jóakarata-
 tunak, annyival is inkább, mert a mint Szabó maga beszélte olya-
 noknak, a kik még ma is élnek, s ezek aztán nekem is mondták;
 e kicsinyítése önérdékből történt. Az egyházi főjegyzőségre mind
 korára, mind más különben ő következett volna, de Körmöczy Já-
 nos Fűzi Jánost ohajtotta ez állomásra, a mi csakugyan valósult is
 1812-ben *), s ezért, hogy ettől ellessék, compromittálni igyekeztek.
 Ha így van, akkor a fenuebbi pont nem Szabót, hanem Körmöczyt
 jellemzi, még pedig nem irigylésre méltóan.

Meg levén e szerint támadva Szabó nemcsak Keresztúron,
 hanem Kolozsváron is, munkakedvét elvesztette, s a hivataláról va-
 ló lemondásra határozta magát és e szándékát az 1813 apr. 20-án
 tartott képv. tanácsba béjelteti azon okból, hogy magáéiról inkább
 gondoskodhassék, mintsem gondoskodhatnék mostani hivatalában
 megmaradásával. E kitételét roszul fogadják, s emlékeztetik arra,
 hogy papi szent hivatalra lett felajánlása és felszenteltetése alkalmá-
 vával magát erős hitttel elkötelezte azon hivatal mellett holtig va-
 ló megmaradásra; attól el sem állhat, consistoriumunk is abból
 fundamentumos okok nélkül, melyek fel nem jelentettek, de con-
 sistoriumunk tudtával nincsenek is; nem dispensálhatja. Ajánlják,
 hogy maradjon meg mostani állásában. Nem tágitott. Julius 4-én
 ismét béjeltette lemondását. Ekkor papi állomással kinálták meg.
 Nem fogadta el, de joga ehez fentartatott. Tisztességes nyugalomba
 bocsátják, és minthogy fizetésének egy része kiadatlan volt, a pénz-
 tárnokot annak kifizetésére utasítják.

Póka-Keresztúrra vonult. Egy Székely József nevű katonatiszt
 barátságából átadta neki házáat, s ott lakott 1815-ig, a mikor
 a tordai gymnasium igazgatója lett. Ezt folytatta 1832-ig; ekkor a
 kolozsvári collegiumban a hittan tanításával bízták meg, de csak
 két évig működhetett ez állásában, mert el lévén gyengülve, nyu-
 galomba kellett lépnie 100 ezüst forint nyugdíjjal. Ezután részint
 N. Solymosban, anyai birtokában, részint Szt. Ábrahámon leányánál,
 részint pedig Gagyban Ferenczi Józsefnél, ki a Koncz ágon rokona
 volt, töltötte öregsége napjait. Száz éves korában prédikálni akart
 Kolozsváron, meg is irta a beszédet, de a halál meggátolta elmon-
 dásában. Meghalt 1856-ban sept. 22-én; porai a gagyí temetőben
 nyugosznak.

*) Unitár. vallástörténet 179 1.

Egy száz éves ember életének főbb eseményeit rajzolám eddigi soraimban. A lehetőségig igyekeztem hiven ecsetelni. Hogy talál-e tökéletesen a kép, ezt csak többek ítélete döntheti el. Én hiszelgek magannak avál, hogy lelkének vonásait kifejeztem; de hogy a kép annál tökéletesebb legyen, tekintsünk még egyszer vissza az ő életére.

Szabó Samuról nem mondhatjuk, hogy zajtalanul és senki s semmi által nem zavartatva, csendes munkásság között élte légyen napjait. Mint gyermek, mint ifju küzdött a sorssal, hogy állást vivhasson ki magának. Szülői ugyan már előre elhatározták volt, hogy pap legyén; ő ez úton meg is indult, de félre is tért, vagy legalább akart más munkakört választani. Ingadozónak mondhatnák ezért, nem lehet határozottan állítani. Ő az Urnak szenteltetve látta akármely pályán magát, ha becsületes muuka vár reá azon. E tételemben, ha élne, bizonyosan megerősítene. Vagy tán jövedelmezőbbeknek látta a külső hivatalokat? Hát bűn-e az, ha valaki munkáját, törődéseit anyagilag is megjutalmazva szereti látni? A ki magát nem becsüli, az mást kevésbé fog méltányolni. Kincs-vágy nem vezette, életének egy pontja se bizonyítja azt; a tudományt tartá czélnak és a pénzt csak eszköznek a tudomány megszerzésére, így vélt használni nemzetének, felekezetének. Mondhatnák és mondják is némelyek: igen bizony magának. Az emberek könnyen ítélnék. Ha munkád bérét kéred, önzőnek; ha díjtalanul szolgálva végre éhen halsz meg, önfeláldozónak mondanak; hanem a dolgokba mélyebben belátók ez esetben később azt fogják mondani: nem volt tökéletes esze.

Nagy tisztelettel viseltetünk, s méltán is, azok iránt, a kik gyenge anyagi vagyonnal dicsekedő egyházunkat, iskoláinkat segítették. Ez elismerésünket nem vontuk s nem is vonhatjuk meg azoktól is, a kiknek aranyok, ezüstjök nem levén, a mijök volt azt adták, t. i. életöket ez oltárra. Szabó Sámuel is ezt adta; 39 éves korában lépik a keresztúri gymn. élére, 18 évig ott áll, 17 évet Tordán és 2 évet Kolozsváron szolgál.

Ő nem közönséges szolga volt; nyomot hagyott maga után a keresztúri gymnasiumban, s mi utódok, e uyomot látva, méltán emlegethetjük az ő nevét. Még mint tanuló ismerte e vidéket, tudta e pont fontosságát felekezetünkre nézve s igen valószínű, hogy a gymnasium építtetését illető mozgalom előidézésére sokat tett. Sándor Mózes, Mátéfi István s más befolyásos urakkal jó viszonyban

volt. A kellő ismeret mellett meg volt benne a nép javát, boldogságát munkálni kívánó érzés. A magasabb körökben helyet adtak szavának, mert tudománya a szerénységbe volt foglalva, a mi a valódi miveltség legfőbb feltétele. A nép pedig értette szavát, s a mint mondják, faluról falura ment vele, hogy az ő prédikációját hallgathassa a gyűjtések alkalmával. Egyengették ugyan az útát mások is; hintették a magot az emberek kebelébe, de a kívánt gyümölcsöt csak az ő beszédei érlelék meg; mert a szeretet, jó indulat esőjével segítette az elő; szóval: ő e tekintetben tökéletes ember volt, benne sokszorozva volt a tudomány a legjobb érzéssel.

Egy közhasznu intézet élén állani, a közügy terén munkálhatni észszel és kézzel a becsület határai között, ezt oly tisztességnek, szerencsének tartom, a melynél nagyobbat az ember nem várhat. De másfelől az intézet is csak örülhet, ha lelkiismeretes, hű és munkás kezet nyerhetett; mert csak így egy tökéletes egész s ekkor lehet befolyással a közmívelődés előmozdítására nézve.

Szabó Sámuel is egy ilyen kiegészítője volt a keresztúri gymnasiumnak, s hogy meg is felelt a várakozásnak, azt nemcsak Pálfi Mózes és Mátéfi István, de a közvélemény is igazolja, melylyel szemben a Biró József állításai elesnek, a nyilak rá pattannak vissza.

A közélet mezején az egyes a munkának csak egy kis részét végezheti el. Elég, ha ő az iskolánk iránti szeretetet és érdekeltséget felköltötte, s 18 évi tanársága alatt képezett egy nemzedéket, a mely lelkesülni tudjon érte. Tudta ő, hogy a kötelesség teljesítésében áll az élet összes tisztessége, elmulasztásában összes gyalázata. Meg is akart ennek felelni, de a méltatlan sértések megtörték akarátát s félrehuzódott. E lépését nem lehet eléggé helyeselni, helyben kell vala maradnia, s férfiasan, tettekkel czáfolni meg elleneit. Különben a következők megmutatta, hogy nem volt eldobni való ember, mert még 19 évig szolgált közintézeteknél, a mi világos bizonyossága annak, hogy a hűtlenségi és a rossz tanítást illető vád, vagy feljelentés nem volt alapos.

Tán nyughatatlan kedélyű s veszekedésre hajlandó természetű lett volna, s azért kellett volna mozdulnia? Nem lehet azt mondani róla. Szelid és csendes kedélyű embert mutatnak jegyzeteibe tett e szavai is: „igyekeztem mindig az apostol intése szerint, a mennyiben rajtam állott, mindenekkel békeségben élni s kötelességemet teljesíteni“.

Száz évig tartó vala élete! Utolsó óráiban is teljes ép elmével birt. Egyházunk életében a száz évet élt szolga nagy ritkaság. Sőt talán nem mondok nagyot, ha azt állítom, hogy Szabón kívül még egy se érte el ezt a kort.

Kevés azoknak száma, a kik mind az egyházi, mind pedig a politikai téren anynyi eseménynek lettek volna tanúi. Az ő életében történt az észak-amerikai szabadságharc, Lengyelország felosztása, a francia forradalom nagyszerű következteléseivel, az 1848—49-ki forradalom. A habsburgházból hat uralkodót ért. Tanuja volt Mária Theresia alatt a protestánsok szenvedéseinek. Átéltte II. József sok újítását, II. Leopold, I. Ferencz, V. Ferdinánd korát, Ferencz József uralkodásának egynéhány évét. Egyházunk kormányán hat püspököt ért. Az ő idejében épült a kolozsvári iskola és templom; alakult a magyar nemzeti muzeum, magyar akadémia s több más hasznos intézet. Valóban, eseményekben gazdagnak mondhatjuk az ő korát. Ily sokat átélni szép, sőt több Mathusalem 969 esztendejéncél! Ki sok évet élt, de tétlenül, dicsekedhetik ugyan éveit számával, s felsorolhatja kora eseményeit, hanem pirulva kell mégis elismernie, ha igazán magába száll, hogy semmit sem élt. Ugy él az ember eleget, ha hasznosan él. Szabó Sámuel minden tekintetben eleget élt.

S á n d o r J á n o s.

A keresztény vallás. ¹⁾

Az ember vallásos lény. Lelkének örökölt szükségei, vágyai vannak. Szívének érzelmei egy felsőbb lényhez, Istenhez, vonják. Lelke magasra tör, haladásra, újabb igazságokra készíti, békére, nyugalomra vágyik. S ez örökölt szükségeket, vágyakat csak egy tökéletes vallás elégítheti ki. Föllángolásainak csak az örök igazságok ereje ad szárnyakat. Ily tökéletes vallás a keresztény vallás. A létező vallások közt egyedül ez elégíti ki a lélek vallásos szükségait. Ez az, a mely a léleknek erőt, nyugalmat, békét ad. Ez az, a mi a lelket ihleti, teremtőjével egyesíti és az emberiség számára a haladást biztosítja.

A keresztény vallás nem a kultapasztalat és másodrendű okok eredménye. A benső szemlélődés és gondolkodás adtak annak lételt. A tapasztalat megismerteti velünk az érzéki tárgyakat és azok tulajdonait. A másodrendű okokból pedig megtanuljuk azt, a mire mások tapasztalat, benső szemlélődés és reflexio által rájöttek. A múlt idők igazságainak elfogadása, s jogainak tisztelete szilárdabbá teszi a kereszténység álláspontját és haladását. Mert a mely reformnál a múlt iránt semmi tisztelet nincs, ott reactio támad, a mely a reform férfait visszavezeti, hogy felvegyék mindazt a jót, a mit siettökben elvetettek.

Ezt a veszélyt akarta Jézus kikerülni, midőn a természet, a fejlődés módszerét követve, így szólott: „nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy bétöltsem“. Ő elfogadta a múltból azt, a mi jó volt és azt tökéletesítette. A zsidoktól átvette a Jehova eszméjét és azt a keresztények „mennyei atyjában“ tökéletesítette. Elfogadta a törvényt és azt az evangéliumban tökélyesbette. ²⁾ Átvette a zsidó szombatot, s azt a lelki nyugalom napjává változtatta, a melyen nem csak külső munkától pihen meg az em-

¹⁾ Mutatványul szerzőnek nem sokára sajtó alá rendezendő „Csodák“ című művéből. — L. különösen Mát. 5—7 részeit.

ber, hanem megszabadul a benső háborgástól is, ha Istenével társalog. S midőn ezeket átvette, ez által elismerte amaz eszmék helyes voltát és kifejlése történetének jogosultságát.

Ugyanezt tette a keresztény vallás is a mult eszméivel és intézményeivel. A görögöktől átvette a művészetből és irodalomból a szépnek eszméjét, s azt a keresztény művelődés elemévé tette. Róma a keresztény államok szervezésének eszméjét adta. A tudomány felfedezéseivel, vívmányaival gazdagította, s le a mai napig; elősegítette annak folytonos fejlődését.

De mindezek mellett is a keresztény vallás nem külső és nem másod rendű okokon alapul, hanem Istenen, az emberi lelken és saját igaz voltán. Bizonyítja ezt az, hogy azok az egyetemes igazságok és kötelességek, a melyek a keresztény vallás lényegét alkotják, az ember természetéhez tartoznak elválhatatlanul. Erről még jobban meggyőződünk, ha a keresztény vallást közelebbről megvizsgáljuk.

A keresztény vallás okmánya az új testamentum. Abban van lerajzolva a keresztény vallás alapítójának történeti alakja. Abban vannak eléadva Jézusnak, a mi urunknak, szellemi életünk mintaképének élete, tettei, vallási és erkölcsi elvei, tudománya. Ez a keresztény egyházak hitvallásának codexe. És így az új testamentum a keresztény vallástól elválaszthatatlan. De hogy a keresztény vallást tisztán megismerhessük, mellőznünk kell, a mi abban helyi és időszerű. Mellőznünk kell azokat a nézeteket, a melylyel e vagy ama kor és író a keresztény vallásról birt. Ki kell választanunk azt az egyéni sajátságot, a melylyel az evangelisták és apostolok eléadásai tárgyát felfogták. El kell különítenünk Jézusnak vallási elveit a prófétiáról, angelológiáról, demonológiáról és más hasonló tárgyakról való nézeteitől; mert ezek csak történetesen jöttek kapcsolatba vallási elveivel. Ha mindez egyéni, helyi és időszerű sajátságokat elválasztjuk a keresztény vallástól, s Jézusnak ama legmagasabb rendű állításait és parancsait vesszük tekintetbe, a melyek az ő tanításának és a keresztény vallásnak sarkpontját képezik, úgy találjuk, hogy az ő vallási és erkölcsi elveit e két főpontban lehet kifejezni: „Szeresd az Istent“ és „Szeresd felebarátodat.“*) E két elvre nézve mindenik evangelista és apostol megegyezik. Az evangelisták és apostolok eléadásai nem egyebek ez elveknek a gyakorlati életre való alkalmazásánál.

*) Mát. 22, 37—40. Márk. 12, 30—31.

E két elvben áll Jézus tanításának és a keresztény vallásnak összszége. Midőn Jézustól azt kérdezték: miként lehet megnyerni az örök életet? azt felelte: „Szeresd az Istent és szeresd felebarátodat. Légy tökéletes, miként a te mennyei atyád tökéletes“. Az az, tartsd meg az erkölcsi törvényt, a mely bé van írva az emberi szivbe, s engedj szabad szárnyat a lélek vágyainak, törekvéseinek. Boldogoknak mondja az alázatosokat, a tiszta szívűeket, az igazság után szomjazókat és a kik Isten akaratát teljesítik. Nem bajlódik ő theológiával, nem philosophiával. Még a lélek halhatatlanságát sem adja elé rendszeresen. Ez az örök igazság ismeretes volt mind a pogányok, mind a zsidók előtt. Kifejlődött a zsidóknál a babyloni fogság után. Bé volt szövődve a hajdankor összes műveltebb népeinek vallásába, áldozataiba és temetkezési szertartásaiba. Ennek hite velünk született és ösztönyszerűleg állott elé az emberi természetben, épen úgy, mint az Istenben való hit, az emberiség szeretete, s a jog és igazság érzete. Hitték a korabeli zsidók. És lelkéhez volt forrva Jézusnak. Ezért ennek hívését felteszi mindenkinél. A körülte mindenfelé eláradott bűnnel, erkölcsi romlottsággal bajlódott ő. Ez vette igénybe erejét, munkásságát. Láta az erkölcsi nyomort, a hova az ember sülyedett. Ismerte az ember rendeltetését, jóra való képességét, erejét, s Isten és embertársai iránt elmulasztott kötelességeit. Megsiratta az ember erkölcsi sülyedését. És az ember sülyedése, s a lélek nemesülhető és tökéletesedhető ős tehetségeinek tudata és érzete őt az emberiség mentőjévé tette.

Jézus e nemes és egyszerű cél elérésére erkölcsi újjá születést hirdetett. Szerinte csak így állhat helyre a valódi viszony a teremtő és annak gyermekei között. S hogy célját valósíthassa, magát életnek, világosságnak, Isten küldöttének nevezte, a ki az üdvösségre az igaz útát megmutatja. Innen Jézus az emberiség világossága, tanítója, vezére és életünk példányképe. De midőn ezt tette, határozottan kifejezte, hogy az a beszéd, a melyet ő szól, nem az övé, hanem Istené. Tehát nem követelte, hogy elvei kizárólag sajátai lennének. Sőt kimondotta, hogy a szent lélek mindenekre megtanítja a tanítványokat. Azt sem mondja, hogy Istennel különös viszonyban van. Sőt tanításának minden vonása azt mutatja, hogy ő épen oly viszonyban hitte magát Istennel, a milyenben minden jó és igaz ember áll az ő teremtőjével. Szerinte minden tiszta szívű ember meglátja Istent,

s Isten minden oly szívben benne lakik, a mely őt szereti. E viszony tudata adott neki bátorságot és erőt az igaz ember eszményképének valósisására. Ez adott neki bátorságot meghalni az igazságért. Ebből meritett ihletést, lelki nyugalmat. Ez egyesítette Istennel.

Jézus idejében a zsidók törvénye elviselhetetlen teher volt már; mert honfiai eltértek annak intenciói szellemétől. El voltak fogulva saját maguk és nézeteik iránt. Tele voltak előítélettel. Külső szabadságukat a hatalomtól való félelem, a gondolat szabadságát a fonák áltanok tartották lenyügözve. Lelkökben a szeretet szent helyét az önzés, az erkölcsiség helyét a leszülyedés foglalta el. Kevélyek voltak egy mythologiai személytől, Ábrahámtól, való leszármazásukra. Kevélyek voltak arra a hagyományból keletkezett hiedelemre, hogy ők magától Istentől különös, természetfeletti úton kijelentést, törvényeket nyertek. S ez okból magokat Isten választott népének, törvénykönyvüket szent könyvnek *) tekintették; minden más népeket pedig megvetettek és azok bibliáit hamisaknak tartották. Oly messiást vártak, a ki a templom és birodalom fényét újra visszaállítja, a szétszórt zsidókat egyesíti, az idegen népeket legyőzi és Jeruzsálembe viszi imádkozni.

Ezek voltak a lélek benső ellenségei Jézus idejében Zsidországban. Ő e hatalmas ellenei ellenében nem kívül keresett segílyt, hanem az emberben levő vallásos és erkölcsi érzelmhez fordult reform törekvéseivel. A lelket szemelte ki az erkölcsi újjászületés termő földjeül, így szólván: „az én országom nem e világból való“. Benn kellett az igazság, szabadság és szeretet magvának megfoganni, nehogy gyökértelen növényként hamar elhervadjon. Kírdhatatlan magot hintett el a kebelbe. Megöntözte saját vérevel. S ráderítette a szeretet és az igazság napját. A vetés csirázni, majd hajtani kezdett. Az eredmény egy addig nem tapasztalt jelenség lön. Az, hogy a legutolsó szolga is bizonyos benső becset kezdett érezni magában. Érezni kezdette hivatását, rendelte-

*) Némely emberek nem azért tekintik szent könyvnek a bibliát; mert erényes, tiszta életű és jó emberek történetét foglalja magában. Azért sem, mert a működő isteni szentség eszméjét állítja elének. Nem is a benne levő alapelvek és élet példák szent és magasztos volta miatt. Pedig csupán ezért lehetne helyesen szent könyvnek nevezni. Hanem azért, mert oly nép történetét foglalja magában, a mely Istentől különös kijelentést, természetfeletti megvilágosodást nyert, s a mely Isten népe, tehát szent nép volt.

tését, s Istennel való rokonságát, és ebből folyó kötelességeit. Ilyen formán Jézus kifejtette és megtanította az abszolút erkölcsiséget és vallást, a melynek elvei épen oly igazak és maradandók, mint maga az Isten. Kimondotta, hogy a mi atyánk egy Isten. Kimondotta, hogy ez az egy Isten nemcsak áthat mindent, hanem benne is, kívül is, felette is, alatta is van mindennek, sőt mindnyájunkban benne lakik. Mint teremtő, gondviselés és kijelentés felettünk van. Mint egyetemes törvény, mindenütt jelenlét, ihletés, szabadság, és szeretet bennünk van. Benne van mindenben, mert ő tölt bé mindent. Kívüle van mindennek, mert ő övez körül mindent. De sem benn, sem künn léte nincs korlátozva. Mint a mindenség kormányzója, felettünk van. Mint annak fentartója, alattunk is van. Mint személyes lény, tárgya hitünknek, imádásunknak, bizalmunknak és szeretetünknek s célja vágyainknak. Jelen van a tudomány igaz vívmányaiban. Jelen van a lélek halhatatlan eszméiben, milyenek: igazság, kegyelem, szabadság, személyiség, ok, szépség, végtelenség és örökkévalóság. Érintkezik velünk a történet nagy és nemes férfainak élete, tettei és szelleme által. És érintkezik különösen Jézus szelleme és tanítása által. Jelen van a természetben és annak tökéletes munkáiban, mint minden dolog lelke. Jelen van minden valódi iratban, legyen az zsidó, keresztény, vagy egyiptomi. Jelen van az emberi lélekben, s a kijelentés kánonja nincs bészárva, mert Isten kimeríthetetlen és kijelentése folytonos. Ő az eredeti, ős teremtő, ki a világot kezdetben teremtette. És ő a folytonos teremtő, a ki mindennap új dolgokat teremt.

Jézus kimondotta, hogy az ember Isten gyermeke. Előtte nincs személyválogatás. Egyformán szereti minden gyermekét különbség nélkül és az ő szeretete kifogyhatatlan. A honnan felebarátunknak kell tartanunk minden embert és őket szeretnünk kell. Kimondotta, hogy az emberi lélek rendeltetése a végtelen tökéletesedés, a melyre nézve mindenkinek megvannak a maga tehetségei. Kimondotta, hogy az ember teljes szabadsággal, kinek szabadságát semmi tekintély nem korlátozhatja. De e szabadságot csak az isteni törvény ismerete és az az iránti engedelmség adja meg. Erre mutat rá Jézus, midőn azt mondja: „megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket“. A szabadságnak tehát a tudás a legelső feltétele. A tudatlan ember minden külső erőszak és bilincs lerázása mellett sem lehet szabad. A valódi szabadság belőlről ered, az isteni törvény ismeretéből és

az az iránti engedelmisségből. Ez az, a mit az evangelium a „szabadság törvényének“ nevez. A valódi szabadság nem abban áll, hogy tetszésünk szerint ezt vagy amazt válaszszuk, tehát nem emancipatio; hanem abban áll, hogy életünk folyamát az isteni törvény szerint intézzük, tehát az önélet-irányzásban *).

Ez az, a mit Jézus tanított. Ámde Jézusnak tanítása sem káté, sem dogma nem volt. Egy élet volt az, a melyet a mindennapi életben élni kell. Ezért Jézus semmi külső idomhoz nem kötötte tanítását. A külsőséget az emberekre bizta, jól tudván, hogy az módosulhat, sőt módosulnia is kell, mert az idom nem lényege a dolognak. Az Isten iránti szeretet magában foglalja az igazság, jóság, bölcsesség, erény, tökély és szentség szeretetét s a bűn megvetését; mert ez isteni tulajdonokat szeretni és a bűnt megvetni anynyi, mint Istent szeretni. Az emberek iránti szeretet pedig megkívánja, hogy szeressük az embert minden állapotban. Szeressük őt, mint olyant, a ki ugyanazon egy atyának gyermeke, s kinek arczán isten képe és velünk rokon lelke van. Jézus szerint az igazságot, jóságot, a vallást és erkölcsiséget önmagáért kell szeretni, nem pedig az igazakra váró jutalomért, a mennyért, vagy a pokoltól való félelemből. Mert az igaznak és jónak nem a reá váró jutalom ad becset. Önmagában hordozza az a maga absolut értékét. Az emberi lélekben levő örök törvényeknek és köteleességeknek minden ember keblében létezését mutatta meg, és azoknak ily felfogására tanította meg Jézus az embereket. És valóban az Isten akaratának ily tudata és teljesítése az, a mi az embert Istennel egyesíti. Ez az, a mi Istent bennünk lakóvá teszi, a mi szívünket és lelkünket a legfőbb tökélyvel teljes öszhangba hozza, s az embert rendeltetése magaslatára emeli.

A keresztény vallásnak kiváló fontossága mellett megvan an-

*) A keresztény racionalisták anynyira irtóznak a szabadság korlátozásától, hogy még az eszményi igazság iránti engedelmisségtől is idegenkednek. Az igazság keresését elébbvalónak tartván annak megtalálásánál, csak egy lépést tesznek az igazság temploma belsejébe. E tekintetben minden alkalommal hangsúlyozzák Lessingnek eme szavait: „ha Isten egyik kezében az igazsággal, a másikban az igazság keresése szabadságával kínálna meg, én az utóbbit választanám“. Ez igen szép retorikai kifejezése az egyéni szabad vizsgálódás fontosságának. Nézetünk szerint a vizsgálódás kiváló fontosságu, hanem a jót és az igazságot megtalálni sokkal jobb. Még ennél is jobb a kettőt egyesíteni, a mint az evangelium mondja: „keressetek és találtok“.

nak sajátzerüsége is. De e sajátzerüsége nem abban áll, hogy a végtelen istenség eszméjét, a lélek halhatatlanságát és a jövő életet tanítja. Nem is örök szépségű erkölcsi és vallási elveiben. Mert ez elvek a keresztény vallásnak nem sajátzerüségét, hanem lényegét, alapigazságait alkotják. Aztán e nézeteket nemcsak a zsidóknál, hanem az ősz hajdankor népeinél és pogányiróinál is fel lehet találni. A Zoroaster monotheismusa épen oly határozott és úgy ki volt jelentve, mint a zsidóké. A persák épen úgy irtóznak Istent képekben ábrázolni, mint a zsidók. Az emberszeretet Indiában már hirdette lón, mielőtt ez Judeában megtörtént. A lélek halhatatlanságát és a jövő életet a görög és római bölcssek, az egyiptomi papok, az indok Védái és a káldeabeliek hirdették. A tisztaság és szentség cultusa a persáknál régebb volt, mint a zsidó vallásban. A keresztény vallás alapigazságai tehát Jézus előtt, habár csak sejtelemben is, ismeretesek voltak. Ismereteseknek kellett lenniök, mert Isten nem hagyhatta kijelentés nélkül, tudatlanságban az embereket kötelességeikre nézve anynyi évezreden keresztül. A tiszta szívűek Jézus előtt is látták Istent.

A keresztény vallás sajátzerüsége abban áll, hogy az mindent mellőz, a mi egyeseknél és századokon át változásokon ment át és egymástól különbözött. Saját igazságának rendszerét nem arra építi, a mi változandó, hanem az emberben levő változhatatlan egyetemes elvre, a lélek örök törvényeire. Innen a keresztény vallás abszolút vallás és abszolút erkölcsiség, melynek köre: az Isten és az ember; lényege: az Istennel való legbensőbb életközösség; helye: a lelkiismeret; tárgya: az egy Isten; kútfeje: Istennek nyilatkozata; s a mely két tényen alapul: az Isten létén és az ember halhatatlanságán.

A keresztény vallásnak épen érintett abszolút jelleme az, a mi azt minden más vallás fölé emeli, Más vallások egyes emberek tekintélyéből és szavaiból indulnak ki. A keresztény vallás pedig Istennek az ember lelkében levő szent lelkéből, a mely az ész, a lelkiismeret és a vallásos érzelmek által nyilvánul. Azoknak forrása mulandó lények. Ennek kútfeje Isten, okmánya az evangelium. Azok külső jeleken, csodákon alapulnak, és így változhatnak, s e külső bizonyítékokkal állnak, vagy esnek. Ennek tárgya Isten szeretete, az ember tökéletesedése és Istennel való egyesülése, bizonyítéka saját igazsága. Azok szerint az ember csak bizonyos dogmái formálárékkal imádhathja Istenét, s az egyházak tanai iránti vak

engedelmesség többet ér a meggyőződésnél. A keresztény vallás szerint „a hol Istennek lelke van, ott szabadság van“.

A többi vallások megkötő hitformákat alkotnak. A keresztény vallás nem formulák öszszege, hanem az istenes élet módja, a mely nem békózza le a lelket, hanem rábizza, hogy maga kormányozza tehetségeit. A keresztény vallás öszszeköti és egyesíti Istent és az embert a szeretet által. Egyesíti a kegyességet az erkölcsiséggel, az észet a vallással, a hitet a cselekedettel, ezt az életet a jövővel, Istent a természettel, az emberi lélekkel és Krisztussal, a kereszténység lelki tanítójával. Tágasítja az élet és gondolat látkörét, s megkivánja, hogy mindenki vizsgálódjék, és csak a jót tartsa meg.

Miután a keresztény vallás az igazság és szépség örök forrásából, Istenből, indul ki, őt mutatja fel a lélek imádása tárgyául, ennél fogva a gyakorlatban sem helyez súlyt a hitformák szavainak kötelelességszerű elmondására és az áldozatokra. Fősúlyt az istenes életre, a kegyességre és a megbocsátásra helyez. Temploma minden hely, a nagy természet épen úgy, mint a magános szoba néma csendje; vallásos szertartása a szeplőtelen élet; oltára a tiszta szív; s áldozata a kötelelességek hű teljesítése.

A keresztény vallásnak nem az ugynevezett titkok, nem Jézus csodálatos fogantatása és születése, nem istennek testté létele, nem a csodák, nem az ó testamentumi prófétiák teljesülése, nem a szentek és Jézus feltámadása kölcsönöznek maradandó becset, hanem annak örök jelleme. Ez örök jelleme ad annak hatalmat, elevenítő erőt. Ez az, a mi által a keresztény vallás mindent újjá teremt, új intézményeket, új polgáriasodást és új reformációkat hoz létre. Innen van, hogy az emberiség és a keresztény vallás története Jézusnak homlokát dicsfényvel övezi, azért az új szellemért, a melyet teremtett, és azért az új erkölcsi életért, a melyet az ember felébresztésével létrehozott.

A keresztény vallás tehát, miként maga a lélek, Istentől van. Egy ily vallás sem egyéni tekintélyen, sem külső jeleken és csodákon nem alapulhat. A személyes tekintély nem teszi fényesebbé a napot és igazabbá a matematikai igazságot. Az igazság nem egyéb a létező dolgok valódi viszonyánál. Isten az oka minden dolognak, azok viszonyának és az igazságnak. Tehát a keresztény vallásnak is egyedül Isten lehet a tekintélye. A ki e valódi viszonyt, ez igazságot kijelenti, s az emberiséget az Isten és ember között levő valódi viszony felfogására és tudatára vezeti, az Istennek leg-

méltóbb gyermeke. Égi követ az, a ki által Isten az emberiséghez szól. Ily követe volt Istennek a názáreti Jézus, a történeti személyes Krisztus, ez istenes életü derék férfiú, a ki korát századokkal meghaladta. Ő a legkegyesebb vallásos jellem, a legigazabb férfi volt a történetben, a kít csak Isten valaha támasztott. Ő „bennéne álnokság nem találtatott“. Szavai és elvei által felébresztett és képesekké tett minket megalkotni és kifejteni a tökéletes vallásnak velünk született eszméjét. Nemes életével és halhatatlan tetteivel pedig megtanított amaz eszmék valóítására, mert megmutatta, hogy az ember mit tehet és mivé lehet. És így Jézus az emberiség lelki szabadítója, magas ideálja.

Igy fogta fel Jézus is a keresztény vallást, annak alapját és tekintélyét. Bizonyítják ezt saját szavai: „ha az én atyám cselekedeteit nem cselekszem, ne higgyetek nekem“. Azonban az őskereszténység eltért a nagy mester felfogásától. Az első keresztények, segítve a messiási eszme által, egyedül Jézust tartották a keresztény vallás kútfejének és tekintélyének. A későbbi kor már a próféták, evangelisták és apostolok iratait tekintette a keresztény vallás alapjának. A még későbbi kor pedig a csodákat, az egyházat, az egyházi atyák munkáit és a hagyományokat.

A reformációval a dolog egészen megfordult. A reformáció felszabadította az embereket az egyház és hagyományok zsarnoksága alól, s egyenesen a bibliához vezet. Azt mutatja fel a keresztény vallás tekintélye gyanánt. Azonban itt némely keresztény egyházak abba a hibába estek, hogy abszolút tekintélyt tulajdonítanak ugyan a bibliának; azonban megkötő hitformákat alkotván, csak ezek világánál engedik meg híveiknek a bibliához való közeledést. Az újabb korban a bírálat vizsgálat alá vette a bibliát és a betű helyett annak szellemét tekinti a keresztény vallás tekintélyének. Azonban ha a keresztény vallást a maga valódiságában akarjuk felfogni, itt nem szabad megállapodnunk. Tovább kell nyomoznunk, s egyenesen a Jézus álláspontjára állva, vele együtt Istent kell a keresztény vallás abszolút tekintélyének tartanunk. Egyedül ő az, a kítől Jézus, az egyház és mi mindnyájan az élet vizét nyerjük. Ámde e nyomozásunk közepette még sok oly nehézség áll előttünk, a melyeket az emberek a bibliának tulajdonított tekintély miatt elhárítani nem tudtak. E nehézségek egyike a csodák, a melyeket a kereszténység kegyeletos ragaszkodása a keresztény vallás

keretébe vont, s velök annak kijelentője és megalapítója fenséges alakját felékesítette. A keresztény theologusok nagy része valamint Jézus égies küldetését, úgy magát a keresztény vallást is a csodákra alapítja. Szerintök a keresztény vallásnak legfőbb bizonyítékai a csodák. S ha ezek elesnek, vége az emberiség hitének. Nem csoda tehát, ha némely theologusok szilárdan ragaszkodnak a csodákhoz, s hevesen küzdenek azok ellen, a kik a csodákat kétségbe vonják. Ők a csodákat védve saját álláspontjukat és életüket védelmezik. Mi e theologusoktól egészen eltérő nézetben vagyunk a keresztény vallás alapjára és bizonyítékaira nézve. Szerintünk a keresztény vallás nem alapul és nem alapulhat physikai csodákon, hanem Istenen és az általa kijelentett igazságon. Épen ezért egy közelebről kiadni czélzott tanulmányunknak czélja lesz felmutatni a bibliai csodákat, azok természetét és eredetét, jelezvén azokat a különböző magyarázatmódokat, a melyek által az emberek e felöltő jelenségeket koronként kimagyarázni igyekeztek. •

Simén Domokos.

Az első értekezéslet ügyünkben Amerikában.

Tisztelt olvasóink bizonyára emlékezni fognak folyóiratunk mult évi folyama 3. füzetének 262 s következő lapjain adott ama tudósításunkra, a melyben értesítettük, hogy angol és amerikai unitárius atyánkfiai irántunk való meleg szeretetöktől, s helyzetünk iránt való érdekeltségöktől indítatva minket Budapesten meglátogattak, s ott ennek következtében m. é. jun. 14—16 napjain egy nemzetközi unitárius conferentia tartatott. Mi ez általuk kezdeményezett conferentia czéljához képest megismertettük velök egyházunk 300 éves történetét, s ennek folyamán gyakori megpróbáltatásait. Eléadtuk jelen helyzetét, s a polgári szabadság hajnalának felderültével hazánkban a szabadabb és józanabb vallási elveknek mind általánosabbá lételét. Eléadtuk különösen iskoláink állapotát, szükségéit, hiányait, s azokat a teendőket, a melyek egyfelől Jézusnak ama parancsa következtében: „hirdessétek az én tudományomat az egész világnak“, másfelől a nevelés ügyének lehető legmagasabb színvonalra emelése tekintetéből, előttünk állanak. Angol és amerikai atyánkfiai viszonyaink tisztább ismeretével, szükségaink pótlása iránt erős elhatározással s minket a legszebb reményekkel biztatva távoztak el körünkből. S hogy említett lelkes afiai itt létének és azóta végbevitt fáradhatatlan munkásságának már is eredményes eredményei kezdettek mutatkozni, legfényesebben bizonyítja ama meeting, a melyet jelen évi februárk 22-én Bostonban a déli congregationalista egyházban tartottak. E gyűlés Hale és Fretwell urak működése következtében jött létre. A gyűlést Hale ur elnöklete alatt az amerikai unitárius társulat titkára R. R. Shippen ur nyitotta meg egy gyönyörű imával. Tárnya a magyar unitáriusok ügyének anyagi támogatása volt. Szónokok, a kik amerikai atyánkfiaival minket és viszonyainkat megismertettek, a t. olvasók előtt már ismeretes Hale, Fretwell és Morison urak voltak.

Minthogy az e gyűlésen elmondott kitünő beszédeknek kivonatos ismertetése csak halvány vonásokban állítaná t. olvasóink elébe érintett afiai meleg rokonszenvét, érdekeltségét és buzgó tevékenységét, hadd álljanak itt azok egész terjedelmökben:

Ifj. Fretwell János ur beszéde.

„Max Müller a Westminster Abbeyban tartott jeles felolvasásában a világon levő vallásokat missionarius és nem-missionarius vallásokra osztotta, azt állítván, hogy csupán a missionarius vallások, vagyis azok tarthatják fenn magokat az emberiség között, a melyekben élet, erő és hit levén, meggyőzni és hódítani ohajtanak. Ez egyháznak papja az Ellsworthben tartott központi conferentia tagjainak azt mondotta ezelőtt 18 hónappal, hogy mindazok az egyházak, a melyek magoknak éltek, el is enyészhetnek. Már most melyik osztályhoz tartozik az unitárismus a keresztények seregének? Ahoz-e, a mely csak saját javára dolgozik, avagy ama hivebb szolgálóihoz Krisztusnak, a kik széljeljárnak, s az ő evangéliumát minden népeknek hirdetik?

„A felekezeti egyházak tagjai többször hibáztattak minket úton útfélen, hogy nincs meg bennünk az a missionariusi buzgóság, a melynek a mi meggyőződésünk által okozott örömből és bátorságból természetesen elé kellene állania. Mások — s ezek saját nevünket viselik — látszólag okot adtak e szemrehányásra az által, hogy félnek, nehogy valaki őket proselyta-szerzőknek, vagy politikailag különcöknek tartsa. Én meg vagyok győződve, hogy a hiba nem az unitárismusban rejlik, hanem az annak szelleméhez való hűtelenségben. Miként a Luther szava felvillanyozta Hutter Ulrikot, hogy ifjukorának undok vétkeitől elforduljon, s felkiáltva eme szavakkal: „Oh század! Oh század! Mekkora öröm élni! A művészet és tudomány haladnak! Istennek igazsága végre tiszta lett!“ életét a protestantismus ügyének szentelje: úgy midőn azok a hibák lassanként eltűnnek, a melyek a keresztény vallás dicső fényét eltakarják, nem lennének emberek, ha minket a kifejtett igazság a leghőbb vágygyal nem ihletne tudatni az egész világgal a reményt, örömet, bátorságot és buzgóságot, a melyeket annak szent tüze szívünk oltárán felélesztett! Ma este, ha az idő engedé, nagyon szeretnék egy hűhózu történetet beszélni el önöknek az unitárius hit által táplált erényekről, s aztán arra kérném önöket, hogy hi-

tökhöz és hazájukhoz méltó izenetet küldjenek amaz erdélyi Bostonba, a melynek üdvözetét magunkkal hoztuk önök számára.

„Egy év múlva félszázada lesz annak, hogy a „brit és külföldi unitárius társulat“, az amerikai unitárius társulat ikertestvére, ugyan abban a szellemben és ugyanazon a májusi napon megalakult. A czimében levő „külföldi“ fogalom még születése előtt igazolva lön, mert alapítói egy kis latin röpiratot*) bocsátottak ki a világba, a melyben eléadták hitöket és Angliában való helyzetöket, hogy jöjenek nyomára, ha valamely távoli tartományban történetesen lenni találnának oly keresztények, a kik, miként ök

„Ugy imádták az atyát ö szent fia által,

Mint midön az egyházat e hit hatá által“.

„És néhány nap múlva, miként az újon-szülött kis gyermekhez az első üdvözet, egy latin levél érkezett Pannonia erdein túlról, amaz országból, aláírva: Sylvester György, a kolozsvári unitária ekklezsia rendes papja. Ebben elé volt adva, hogy kelet felé, a nyugoti miveltség szélén, egy 106 gyülekezetből álló egyház van, a mely magát a mi nevünkön nevezi, a mi hitünket vallja, s e hithez minden üldözés daczára szilárdan ragaszkodik. Ámde atyáinknak ekkor nehéz munka súlyosodott otthon a vállaira. A közlekedés bajos volt, és embereink nem ismerték erdélyi testvéreink szükségseit. Ök földművesek voltak, s csak magokon segítettek. Szenvedéseiket csendesesen viselték. Amaz évekből csupán két-három feljegyzést találtam rólok adataink között. E feljegyzést Dr. Bowring János, legjobb és legbuzgóbb világi missionáriusaink egyike tette. Azonban 1830-ban a kolozsvári unitarium collegiumnak egy fiatal tanulója, értesülvén nyugot Európa forradalmi mozgalmairól, kijött, hogy azokat szemével lássa. E fiatal ember Párisból Londonba jött, s az 1831-ki „Monthly Repository-ban egy igen érdekes levelet látok tőle, a melyben a mi hitfeleinknek az övéiről beszél. Átmenve az atlanti tengeren, meglátogatta az önök egyházait Massachusettsben. Ö nem kért semmit, nem is vitt haza pént; de vitt politikai és vallási tekintetben szerzett gazdag tapasztalatot, a mely az unitárius hagyományhoz hiven, alkalmassá tette öt arra, hogy otthon honfiai javára munkáljon. De az önök és a mi intézeteink komoly növendéke csak múlt érdekert gerjesztett közöttünk; mert

*) E röpirat czime ez volt: „Unitarium in Anglia fidei, historiae et status praesentis brevis expositio. W. J. Fox et R. Aspland. Londini, Prid. Kal. Maj. MDCCCXXI.“ 8-r. 13. l. S. D.

mi a „reform bill“-el voltunk elfoglalva, a mely polgári és vallási küzdelmeink egyik első diadala volt. Mindazáltal ez egyházak, ha elfeledtük, sem aludtak. A hazatérő száműzött gazdag terhet vitt haza hozzájuk a bölcseségből, s oltáraikon újra fellobogott az a szent hazaszeretet, az igazsághoz való hű ragaszkodás, a mely mindanynyszor elért, a hányszor a Habsburg ház durva lábainak nyomását érezteté.

„1848-ban a forradalom hulláma öntötte el egész Európát. Azt hittünk egy pillanatra, hogy végre felsütött a szabadság napja Magyarországra. A magyar nemzet, ihletve Kossuthnak az ök vallásos érzelmeikhez intézett felhívása által, az Urnak és Gideonnak fegyverével harczolt, s megtartotta függetlenségét a jézuita befolyás alatt álló Austria katonai hatalma ellenében. De segílyt kapott Oroszországtól, a melylyel derék alattvalóit elnyomja. Egész Európa és Amerika elborzadt, midőn ama gyilkolások hírét hallotta, melyeket a németek Blum Róberten *) Brigittenauban, vagy a fellázított idegen nemzetiségek Erdély halmi között végbevittek. És Kossuth a helyett, hogy mint keleti Európa fiatal köztársaságának követe jött volna nyugotra idősebb testvéréhez, száműzöttként menekült az önök partjaira, követve honfi társainak ezerei által, a kik, a mint ezt nekem Hale ur mondotta, igyekeztek visszafizetni azóta az önök vendégszeretetét a csatamezőn. Brace Károly azt mondja Magyarországról 1851-ben adott leírásában, hogy az alföld lakói, a kiket Kossuth lánglelkű szónoklatával a magyarok Istene iránt buzgóságra indított, pusztán hagyták templomaikat a leveretés napjaiban, mert nem hihették, hogy ha Isten volna, el tudná nézni, hogy ök anynyi jogtalanságot szenvedjenek. De ha Brace Károly, a kinek ámerikai ruháján a magyar szabadság dicső harczában kapott sebek vércseppjei piroslottak, a helyett, hogy N. Váradon elfogták, s rendőri felügyelet alatt kísértetett kívül a határon, a Sebes Körös völgyén elment volna Kolozsvárig, vagy azon is túl, 106 unitárius templomra akad, a mely nem csak egyszer van nyitva egy héten, mint a mi divatszertü templomaink, hanem nyitva van minden reggel. Itt láthatta volna, hogy az ősz haju székelj földmives honfitársai halála, vagy száműzetése feletti bánatában, vagy talán a magyar szabadság ellenei által megbecstele-

*) Blum Róbert egyike volt ama lelkes német katolikusoknak, a kik az 1848-ki szabadságharcz alkalmával Némethonból Bécsbe jöttek. S. D.

nitett leánya miatti szégyenében még mindig tudott leborulva imádkozni Ézsaiással: „Jóllehet Ábrahám elfordítja tőlünk az ő arczat és Izrael nem ismer meg minket, te Uram a mi atyánk és szabadtónk vagy; ez a te neved öröktől fogva“. Az ily emberek ellenében a jézsuita sötétség csak rövid ideig tarthat, de örökké nem; mert a seregek ura velök van.

„A durva erőszaknak nem sikerülvén a székely unitáriusokat hitök mellől eltántoritani, Austria más módot kísérelt meg. A mint Paget urnak 1857-ben irt leveléből látom, az unitárius püspök kevesebbet kapott évenként 520 forintnál, s ezt is felválthatatlan pénzben; és Austria 1850—51-ben elhatározta őt megvesztegetni, hogy a benne helyezett bizalmat elárulja. Találkoztak magyar nemesek, a kik sokkal kevésbé nyomasztó körülmények és kísértetek közt eladták hazájukat, el hitöket. De a püspök, a kinek jövedelme kevesebb volt egy bostoni utczaseprőénél, megvesztegethetetlen maradt. Miután az unitáriusok megvesztegetésére irányzott minden kísérellet meghiusult, az osztrák kormány 1856—57-ben egy ennél gonoszabb tervvel lépett fel. Miként a massachussettsi független egyházak, ugy az erdélyi unitáriusok is kiváló gondot fordítottak eleitől fogva gyermekeik nevelésére, sőt a mint a különböző felekezetü emberektől hallottam, iskoláik ma is felette állanak a többi felekezetekéinek. Tanáraik, ámbár jeles képzettségü emberek, csekély fizetésért működtek. A kolozsvári iskola igazgatója csak 480 frt. fizetést kapott. Négy tanár évenként csupán 300—300 frtot. A tordai és székely-keresztúri iskolák igazgatói pedig csak 250 frtot. A kormány eme szegénységöket arra akarta felhasználni, hogy az intézkedést emez iskolák felett kezébe ragadja. Képzeljék önök az unitáriusok iskoláit jézsuiták által igazgatva! az ország értelmi szabadságának forrását és erkölcsiségét e fekete internationalisták kezében, a kik az emberi méltóságnak a legnagyobb ellenségei az egész világon! E terv hallatára félelem és aggodalom szállotta meg az embereket. De a székely még sem ment koldulni. Nem, hanem hihetetlen áldozatot hozott. Bár a szabadságharcz viharában birtoka elpusztult, csürét és erdeit a hatalom rabló csordája felégette, a munkás kezek Világos hantjai alatt feküdtek, vagy a honfi szívet a Thames és Missisippi partjain a honfájdalom dülta, — mindazáltal iskolái megmentése tekintetéből újabb terhet rakott birtokára, s az itthon maradt kezek önként megtettek mindent az ügy érdekében. A szegény jó szívvvel adott

a mi szegénységétől kitelt. És a gazdag? Nekik nincsenek gazdag embereik. S mégis öszszeteremtettek 134,000 forintot, a mi sokkal nagyobb áldozat volt tőlök, mint lenne egy millió a bostoni unitáriusoktól. Azonban Austria, a mely a concordatum által saját jogait a pápának feladta, többet kívánt. A kormány valódi célja az volt, hogy bészárja iskoláikat, a melyekben anynyi erdélyi ifju szivta bé a szellemi szabadságot, midőn akkora tőke kimutatását követelte tőlök, a mekkorát egy szegény vallásközönség elé nem állíthatott. De szerencsére egy angol lakott köztök, a Martineau Jakab tanulótársa. S ez ügyöket az angol unitáriusok elé terjesztette. Önök olvashatták az ő levelét 1857-ben, az ámerikai unitárius társulat „Quarterly Journal“-jában. Ámerika ekkor nem segíthetett ama rettentő crisis miatt, a mely őt amaz évben érte. S mielőtt az önök évi gyűlésének ideje elközeledett volna, az angol unitáriusok öszszehozták amaz öszszeget, a mely szükség volt arra nézve, hogy keleten lakó hős testvéreinket az őket fenyegető veszélytől megmentse. Egyházaink adományát tiszt. Tagard Eduárd ur elvitte Kolozsvárra. És a magyar unitáriusok képesítve lőnek meghiusítani a kormány béavatkozási törekvéseit. Ez volt az utolsó szolgálat, a mit ő hitünknek és az emberiségnek tett. Meghalt, mielőtt haza ért volna, hogy apostoli útját, és az ottani egyházakban szerzett tapasztalatait nekünk elbeszélje. De midőn a mi székely testvéreink nekem Tagart Eduádról beszéltek, könnytelt szemekből és reszkető ajkaikról azt olvastam le, hogy reájok nézve a mi elköltözött barátunk nem halt meg, és hogy az a küldetés, a melyben ő meghalt, szilárd öszszekötő kapocs marad köztök és közöttünk, s jele gyanánt fog szolgálni az élő Krisztusban való közös hitünknek. Mind azok az angol vagy ámerikai unitáriusok, a kik a magyar unitáriusokkal azóta érintkezésbe jöttek, mint p. o. Steinthal, Dall, Tayler J. János, Hale E. vagy én, a kinek szavaim sokkal erőtelenebbek, minthogy tárgyamat kellőleg tolmácsolhatnám, — mi bizonytságot tehetünk e szükségben adott segélynek szellemi becséről. A Tagart emlékére lőn felállítva a „magyar alapítvány“ a Manchester New Collegeban. Az igaz, hogy ezt a brit és külföldi unitárius társulat évenként szokta megszavazni 1000 frtban, De azt hiszszük, hogy ez alapítvány sokáig élvezhető és folytonos lesz. Már eddig is őt fiatal ember élvezte ez alapítványt, a kik tanulmányaikat otthon bévégezve, valamelyik német egyetemre mentek, s onnan hozzánk jöve, ez alapítvány segélyével megismerkedtek An-

glia legjobb gondolkozásmódjával. Ez ifjak közül egyik, Uzoni, meghalt. A másik, Derzsi, jelenleg Londonban van. A más három, u. m. Simén, Benczédi és Kovács, tanárok a kolozsvári collegiumnál, s szóval és tollal működnek az angol és amerikai eszmék terjesztésén honfiaik között. Ők a Channing, Parker, Bellows, Martineau és Clarke Jakab neveit nemcsak saját egyházukban tették ismeretessé, hanem ismeretessé tették majdnem minden protestáns egyházban Magyarországon. S a menyinyire működéseiket figyelemmel kísértem, meg vagyok győződve, hogy széles ismeretök, mély valóságosságuk, az emberiség iránti hő ragaszkodásuk, Anglia és önök iránti rokonszenvek szebb és jobb eredményeket fognak szülni, mint a minőkről Tagart és Paget álmodtak. De Morison ur többet fog mondani önöknek az ők jelenlegi működésökről. Én még csak egy pillanatnyi türelmet kérek önöktől, hogy visszavezessem önöket a meszsi mult időkbe, s elmondjam azokat az okokat, a melyek a székelyföld unitárius földmiveseit oly dicső kovászaiává tette Magyarhon nemzeti életének, a minők Ámérikában az Új Angliabeliek.

„Kolozsvár, e kárpáthegyi Boston, a régibb időben fontos hely volt. A keresztetek rajta jártak át a szent földre, s a kelet gazdag termékeivel megterhelt karavánok biztosabban útaztak az erdélyi alpokon át Dánzig és észak felé, mint a törökök által veszélyeztetett Duna hullámain. És így e száz várost a magyar dal „kincses Kolozsvárnak“ nevezi. Itt látkak az alsó rajna vidékéről béköltözött szászok, a kik a korábbi erdélyi fejedelmek igazságos kormányai alatt, a Kárpát hegylánczai között, felépítették várszerű templomaikat, és ezek körül az ők városaikat, a hol a szerzett vagyon biztonságban, a jog védve legyen a hatalom ellen, s az értelmi mivelődés virágozhassek. Miként a hegyi székely nép, ugy ezek is több értelmi erőt sajátítottak el magoknak a térségek lakóinál a kemény munkát igénylő életmód által. Ez életmód előkészítette őket a reformatióra. Midőn Luthernek hatalmas szava Európát egyik szélétől a másikig áthatotta, s a vátikánt egész alapjáig megrázta, az ez által okozott vihar mindenütt megrázta a légkört. E hatalmas szózat a távoli Erdélyben is meghallatszott. Az emberek felébredtek és figyelni kezdettek. Hallották a reformatio szabad eszméit visszhangzani a hegyekről. Hallották azok lassu moráját keresztül huzódni a téreken. És a Luther tanai már 1525-ben szilárd gyökeret vertek az erdélyi szászok közt. De a székely nép itt nem állapodott meg. Tovább ment. A Luther hívó szózata által

felébresztett merész szellemök erősebb volt annál, minthogy eltűrhetette volna azt a korlátot, a melyet Luther az „augsburgi confessióban“, vagy Kálvin a „helvét confessióban“ és „a genfi kátéban“ az emberek lelke elé állított. És így ők készen voltak egy szabadabb szellemű reformra. Csak új lökésre vártak. Harvard nem az egyetlen hely, a hol az antitrinitarismus a nemzeti élet és művelődés legnemesebb phasisaival kapcsolatban áll.

„A Mediciek udvara és Vicenza egy sereg lelkes antitrinitariust idéz fel lelkünkben a reformatio legelső tizedeiből, milyenek: Camillo Renati, Negri, Vergerio, Ochino, Gribaldo, Blandrata, Alciati, Gentili, Buzali, Monte Chiaro, Treviso, Paruta, Fell, Ruego és a két Socinus. A híres spanyol orvos, Servét Mihály, a ki Schweizban máglyán halt meg, s Hetzer és Bassen, a kik a hóhér bárdja alatt vértettek el, csak kevés részét teszik az unitárius vértanuk nemes seregének. Az altdorfi egyetem tanárai erősen át voltak hatva a crypto-socinianismus által. Sőt én ezt a helyet az akkor elitélt unitárius eretnekség Alma Materének nevezném, és hajlandó vagyok hinni, hogy nem anynyira Lengyelhonból, mint inkább innen hatott át az unitarismusnak az a phasisa, a melynek első vértanuja Dávid Ferencz volt. Rákov, a mely anynyira jeles volt, hogy Sarmatia Athenjének nevezték, földig lerontatott a jézsuita nyereg alatt levő kormány parancsára, csupán azért, mert e fekete seregnek czélja volt kiirtani az unitarismust Lengyelhonból. Ilyen formán az emberek lelkei mindenütt elő lettek készítve annak elfogadására. Az új lökés sem késett soká Erdély részére. Zápolya János, erdélyi fejedelem, Izabella lengyel hercegnőt vette nőül, a ki férje udvarába egy antitrinitariust, Blandrata Györgyöt, hozott bé magával udvari orvosnak. Az éles eszü, de nem elég szilárd jellemű Blandrata itt oly kedvezőnek találta a talajt, hogy nyilvánosan kezdette terjesztetni a Socinus nézeteit. Dávid Ferencz, a ki elébb róm. katolikus pap, később lutheranus püspök, még később református püspök volt, végre sokkal következetesebb unitárius lett Socinusnál, a menyinyiben ez utóbbi Krisztusnak eleve létezését és imádását tanította, az elébbi pedig azt állította, hogy az imádás egyedül Istent illeti, és Krisztust imádni anynyi, mint Isten iránt engedetlennek lenni. Dávid a gyulafehérvári vita után egy napon Kolozsvárt, tordautcza szegletén, egy kerek kövön, hatalmas prédikációt tartott, s ebben oly meggyőző erővel mutatta fel az evangelium igazságait, hogy az őt hallgató nép vállaira véve vitte

bé őt a piaczi kath. egyházba, s kérte, hogy folytassa ott unitárius szellemű szónoklatát.

„Dávid megtérítette a fejedelmet, János Zsigmondot is, tanácsosaival együtt, s az érintett templom rendes, törvényes úton az unitáriusoknak adatott át. Az unitáriusok nem sokára anynyira szaporodtak, hogy 425 ekklezsiájok, 11 felsőbb iskolájok és két püspökük lett. Az erdélyiek püspöke Dávid Ferencz volt, a magyarhoniaké pedig Kárádi Pál, temesvári pap. A mi a magyarhoni unitáriusokat leginkább jellemzi, s éles ellentétben áll azon idők szellemével egyebütt, az, hogy e nagyszerű reform ott békében ment végbe. Az unitarismus 1568-ban törvényesen elismertetvén, egyenlő lábra állítottatott a katolikus, lutheranus és kálvinista egyházakkal. Az unitárius király teljes lelkiismereti szabadságot adott alattvalóinak, s a királynak ez elhatározását törvénybe iktatta az erdélyi országgyűlés. Ha már most elgondolom, hogy mindez ezelőtt 200 évvel történt, abban az időben, a mikor egyebütt a legszabadabb gondolkozású fejedelmek nem mentek tovább a „cujus regio, ejus religio“ elvénél, a bámulat lep meg amaz idők magyar unitáriusainak szabad szelleme felett. Ők valóban méltók voltak ahhoz a nemes jelmondatához, a mely Kolozsvár kapuja fölé volt írva:

„Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia, nec virtus altius ire potest“.

„Ámde mindezek mellett létezett felekezeti féltékenység is, hasonlóan ahhoz, a minő még ma is létezik Ámerika és Anglia felekezetei között, úgy hogy a mikor nekem e történeteket Simén Domokos elbeszélte, azt képzeltem, mintha Ellis „Half Century of the Unitarian Controversy in New England“ czimű művének magyar fordítása feküdt volna előttem. Azonban daczára a jézsuita törekvéseknek a béke újra helyreállott. A János Zsigmond uralkodásának csupán egyetlen foltja van, az t. i. hogy elnézte, hogy a Blandrata és Socinus párt Dávid nemes szelleme elé akadályokat gördítsen. E körülmény szépen le van írva Dr. Reesnek a „Rákovi káté“ fordításához adott előbeszédében. De minthogy ennek elbeszélése sokkal több időt kíván, mintsem itt el lehetne mondani, legyen elég csak anynyit emlitenem meg, hogy Dávid, Blandrata és a kolozsvári socinián érzelmű papok részéről sok üldözésnek lett kitéve a Krisztus nem imádásáért. Különösen Blandrata és Socinus gonoszul bántak vele, őt mint újítót Batori Kristóf előtt bévádolták, a minek az lett a következése, hogy börtönbe vettetett

és ott meg is halt. Fogságának helye a dévai vár, ugyanaz az unitáriusoknak, a mi Wartburg a protestánsoknak; s Dávidnak neve ott csillog vértanuink koszorujában, történetünk évkönyvének lapján a Servét és Priestley nevei mellett.

„Blandrata Dávidnak Judása vala. Árulása után visszatért Lengyelhonba, s ott megöletett. De ő nem az igazság vértanujaként halt meg, hanem unoka-öcscse fősvénységének lett áldozata.

„János Zsigmond nőtlenül halt meg. A fejedelmek, a kik utána következtek, idegen vallásuak voltak, s a vagyonos nemesség a fejedelem vallására tért, csakhogy annak tetszését megnyerje. A szegényebb osztály hű maradt hitéhez és a lelkiismereti szabadság szent ügyéhez. De épen ezért sok igaztalan gyanúsításnak, sok jogtalan erőszakos üldözésnek, kifosztásnak lön kitéve az erdélyi fejedelmek alatt. Az osztrák ház alatt sem volt jobb sorsuk. Ez alatt fosztották ki őket vagyonukból; vették el tőlök karhatalommal Kolozsvárt iskoláikat, jószágaikat, nyomdájukat, s templomaikat. Ez alatt történt, hogy egy erdélyi róm. kath. pap panaszt emelvén Bécsben az unitáriusok ellen, a következő igen jellemző érvekkel indokolta kérelmét, melyben az erdélyi unitáriusok elnyomásáért folyamodott: „az unitáriusok jó gazdák, szorgalmas, erkölcsös, becsületes emberek, családai és az állam iránt tartozó kötelelességeik teljesítésében hivek, mindazáltal el kell őket nyomni, mert becsületes életök által éles ellentétet képeznek a kevésbé tiszta életű katolikusok ellenében, s ez szomszédaik előtt igen ajánlja kárhuzatos tanaikat“.

„E nemes gondolkozásu, s tiszta és egyszerű életű emberek, kik nem anynyira saját érdekekben egyesültek, s keresik a szabadságot, hanem azért, hogy Isten akaratát teljesítsék, ezek bizonyosak voltak a felől, hogy idővel legyőzik a pápa fekete hadseregét.

„Kolozsvárt az unitáriusok Consistoriuma tanács-termében egy szerény emléket láttam, a mely Zsuki Lászlónak, egy erdélyi nemesnek, emlékére van felállítva. E derék nemes férfi 1741-ben született és tanulmányait az unitarium collegiumban 1760-ban végezte bé. Tanulásának bevégezése után életét kizárólag hazája, s az ő és a mi egyházunk felvirágoztatása érdekének szentelte. Midőn 1792-ben történt halála után végrendeletét felbontották, kitünt, hogy azért maradt nőtlen, hogy egész vagyonát egyházának hagyhassa. Végrendeletében 80 ezer forintot hagyott egyházának, a mi Kolozsvárt részben az unitarium collegiumnak, részben más épületeknek

felépítésére lón fordítva. Farkas Sándor, a ki önöket 1832-ben meglátogatta, s Brassai, a kolozsvári egyetem prorectora, kivel Londonban 1871-ben találkoztunk, s ki nemes jelleme és mély tudománya által mindazok becsülését megnyerte, a kik őt ismerik, méltó utódai Zsukinak,

„A mint láttuk, az emberi szellemnek Róma bilincseiből való kiszabadítása nemes gyümölcsöket termett Erdélyben. Igy történt nyugoton is. Luthernek kezdeményezése felébresztette azt a szellemet, a mely önök atyáit ez országba üzte. Ezeknek független egyházaiból állott elé aztán a politikai szabadságnak az a szelleme, a mely az atlanti tengeren áthatva, Frankhon régi kormányformáját összetörte, s közép Európa ingadozó államait ellentállhatatlan erővel járta át. E szellemnek eszköze, Bonaparte Napoleon, midőn Bécsset elfoglalta, felszólította a magyarokat, hogy csatlakozzanak hozzája megboszulni a rajtok elkövetett jogtalanságokat. Felhívása szerint, „ő a magyaroktól semmit sem kíván, csak azt akarja látni, hogy szabad és független nemzetté legyenek.“ De ök miként Erdély aranytermő szikláit, szilárdan maradtak, miként Tokaj finom bortermő talaja nemesen viselték magukat, s legjobb vérorokot ontották a trónért, a mely a magyarokat soha sem szerette. És mivel jutalmazta a kormány a magyarok lovagiasságát? Ellenséges indulattal. Austria eladván saját szellemi szabadságát a pápának, s félve attól a néhány unitárius egyháztól, a melynél, miként az örök tüznél, mindig új életre éled a szabadság fáklója, tovább folytatta ellenök hiu törekvéseit, mig végre Frankon és Olaszhon Solferinónál, s a Moltke és Bismark vas keze Sadowánál megtanították arra, hogy élete egyedül attól függ, ha magyar alattvalói iránt igazságos lesz.

„Az ángol és ámerikai unitáriusok soha sem láttak adományuk után szebb eredményt annál, a mit Tagard Eduárdtól küldöttek a székeleyeknek azok legnehezebb körülményeiben. Az ő apostoli útja első sugara volt annak a világosságnak, a mely egy új nap hajnalát hirdeté. A szabadság napja, melyben ez emberek erősen hittek, arany sugarakat lövel most a Kárpátok ormaira. A keresztesek és dánzigi kereskedők egykori útja az Indiába vezető jövő vasút helyét jelöli. Ama várszerű templomok falai, a melyek között a székeleyek és szászok egykor legdrágább javaikat védték a törökök és tatárok ellen, most a gőzgépek füttyeit visszhangozzák, s az egykor kincses Kolozsvár, mint Erdély egyeteme, mint a nyugoti művelt-

ség tovább terjedésének öre, biztosítóka, bölcseséget fog szórni Ázsia belsejébe, a mely sokkal többet ér minden földi kincsnél.

„Bostoni nők és férfiak! akarják-e önök ez új keleti Bostont segíteni, hogy dicső rendeltetésének megfeleljen? Akarnak-e önök keresztstüléi lenni a székelyföld e missionáriusainak, a kik, mig az önök gyermekei magasan lobogtatják a művelődés, igazság és nemesebb emberiség zászlóját a csendes tengeren át, egykor, ha velök találkozna, elmondhassák: mi ama professorok tanításai által lettünk apostolokká, a kiknek állomásait önök ámerikaiak alapították Kolozsvárt?

„Az unitárismus missionárius hit, következőleg ihletve kell lennünk mindnyájunknak, hogy szorgalmunk gyümölcseivel adózzunk a szellem működésének.

„Egyébiránt az általunk követendő módszernek különböznie kell amaz emberekétől, a kik ezereket költenek arra, hogy China pogány lakóinak és a Sandwich szigeti benszülötteknek az athanasiusi hitformát megtanítsák, s aztán milliókat nyernek meg az által, hogy őket demoralisálják. Nálunk a világi férfiaknak és nőknek is épen ugy meg kell tenni a magokét, mint a felszentelt papoknak.

„Az Isten koronként fényes alkalmakat nyújt arra nézve, hogy az ő munkáját végezzük. Az erdélyi unitáriusoknak felelevenedő reményeik közepette való felsegítése egyike ez alkalmaknak. Akarják-e önök ez alkalmat felhasználni? vagy füleiket bédugva kevésbé felvilágosodott egyházakra bizzák, hogy amaz időre előkészüljenek,

„Mely jöni fog, habár évek nagy során túl,
Midőn az igazság ege szépen tisztul,
Midőn pompás dómok magasló csúcsain
S a legmeszszibb koral-szigetek partjain
Azon egy ima száll a rezgő légen át,
Mely a fiu által imádja az Atyát“.

Morison S. Róbert ur beszéde.

„Ámbár az unitárismus elvei a reformáció után nem sokára erős gyökeret vertek Lengyelhonban és Erdélyben, mindazáltal ez elvek, amaz időkhöz képest, igen szabadok levén, csak hamar kiirtattak az elébbi országból, és csak az utóbbiban, a Kárpát hegylánczai között találtak menedéket. Itt névleges elismerés mellett, de igen gyakran tényleges üldöztetések közepette, fenmaradtak a mai na-

fig. Egyházaik száma egykor az öt százat megközelítette. E szám később majdnem százra apadt. Azonban az utóbbi évtizedek alatt az unitáriusok száma 28 ezerről két anynyinál is többre szaporodott. Az egykori Erdély területe körülbelől egyenlő New-Hampshire, Vermont és Massachusetts államaink területével. A sok különböző faju és nyelvű nemzetiségből, a melyek századokon át együtt éltek, s még sem elegyedtek össze, unitáriusok csupán a magyarok és székelyek közt vannak. Nyelvök a magyar. A székelyek is a magyar fajhoz tartoznak. Csakhogy ők néhány századdal korábban jöttek ki Ázsiából, s magukat Atilla utódainak tartják. Ezek között van mintegy 50,000 unitárius, tehát az unitáriusoknak öt hatod része. A székelyföld Erdély keleti felében van. Lakói egyszerű földmivesek, a kik a mi nyugoti nézeteink szerint még primitív állapotban vannak. Egy egész hónapi útazásom alatt közöttök nem láttam gőzgépet sehol. Oly complicált gépet is csak egyszer láttam, a milyen egy fonó kerék. Nálók a nők orsóval fonnak a guzsalyról, s az orsót kezeikkel pergetik. Azt hiszem, hogy egyetlen egy unitárius egyház sincs köztelen a vasút mellett, és kevés faluban van posta-hivatal. A székelyek nagyon büszkék arra, hogy ők mindig szabadok voltak. Ez állításnak csak oly országban van meg a maga teljes értelme, a hol, mint nálók, a Kossuth idejéig, a polgárok nagy része jobbágy volt. E szabadság szerető nép az, a mely között a mi vallásunknak legszilárdabb követői voltak. A nemesség a fejedelmi udvar vallása szerint változtatta a maga vallását, s most nagy részben római katolikus. De a derék földműves osztály szilárdan megmaradt az unitarismus mellett, mindazon üldözések daczára, a melyek egészen a mult évtizedekig tartottak. Most már szabadabb, alkotmányos kormányuk van, s ez alatt szebb jövő látszik nyilni számokra. Az a buzgóság, a melylyel a földmivesek vallásukhoz ragaszkodnak, megczáfolhatja egyfelől azt a vádat, a mely szerint azt hozzák fel némelyek az unitarismus ellen, hogy az az ész vallása, s nem a szívé; másfelől megszegyenithet minket, hogy missiói törekvéseink oly kevés eredményt mutatnak fel. A vallásnak a népre való hatása eredményét azonnal észreveheti az ember, a mint egy unitárius faluból egy katolikusba menyen. Mindkettő ugyanahoz a fajhoz tartozik, egyforma ruhában jár, egyforma háza és telke van. Azonban a protestáns székely falvakban nagyobb a tisztaság.

„E néposztály az, a mely közt az unitarismus Magyarhonban

leginkább terjed. S ez oly jelenség, a mit mi nyugotiak nem értünk egészen. E jelenség a magyar földmives nép természetes józan eszét jelzi. Magyarhonban a nevelés és isteni tisztelet együtt járnak. Minden egyházközségnek épen úgy meg van a maga iskolája és iskola-tanítója, mint meg van a maga temploma és papja. A pap és iskola-tanító rendszeren a legkiképzettebb emberek az eklézsiában. S ez embereknek ez elkülönített falvakban bizonyos fontossága, s tán nagyobb befolyása van, mint a mi új ángliai papjainknak. De az unitáriusok nevelési rendszere nem szorítkozik csupán a falusi iskolákra. Nekik ezeken az eklézsiák által fenntartott iskolákon kívül van Erdélyben Kolozsvárt egy theologiai akadémiájok, és főgymnasiumok, s Tordán és Székely-Keresztúron egy-egy elemi iskolával kapcsolatos középtanodájok. A mint én a róm. katolikus, kálvinista és görög egyházak több tagjától hallottam, ez iskoláik a legjobbak az országban. Ez idegen felekezetbeliek állítását igazolja a következő tény. Ámbár minden felekezetnek megvannak a maga iskolái, mindazáltal Tordán a mult iskolai évben a 177-re menő tanulók közül csupán 87 volt unitárius. Tehát a tanulók nagyobb része nem volt unitárius. Hogy az ember egyik felekezetnek a másikra való befolyását teljesen érthesse, arra nézve tudnunk kell, hogy jóllehet ott a különböző felekezeteket elválasztó határvonal sokkal élesebb, mint nálunk, — mindazáltal közöttök sokkal nagyobb a keresztény türelem és szeretet, a mit a mindennapi életben egymással szemben tanusítanak, mint nálunk. Ezért a külön egyházak tagjai a legjobb egyetértésben és békében élnek. Útazásom alatt majdnem mindig az unitáriusok vendége voltam. Azonban ritkán történt, hogy vagy egy kálvinista, katolikus, vagy talán görög egyházbeli ne lett volna azok közt, a kik engem fogadni öszszegyültek. S ezek épen oly szivességet tanusítottak irányomban, mint az unitáriusok. Hogy két vallásos felekezet miként élhet együtt a legnagyobb egyetértésben, annak legmeglepőbb és legbámulatra méltóbb példájára Fiafalván akadtam, a Székelyföldön. E falunak egy része unitárius, a másik kálvinista. De e két felekezetnek, a melyek mindenikének külön iskolaháza, papja és tanítója van, csak egy temploma van. Mindkét felekezet itt tartja a maga isteni tiszteletét minden vasárnap. Hogy ez a közösség mikor és hogy keletkezett, annak végére járni nem tudtam. Mindaz, a mit megtudhattam az, hogy mind a két felekezetnek külön urvacsorai asztala, orgonája és harangja van, s hogy

ők mindig együtt éltek és a közös templomot a legszebb egyetértéssel használták. Egy más helyen, az aranytermő Abrudbányán, a forradalom alkalmával elpusztult az unitárius templom is, a kalvinista is. Azóta csak az unitáriusok tudták felépíteni templomukat. És ők szívesen átengedték azt használat végett háromszázhívó szomszédaiknak. E két egyház közt létező barátságos érzelem minden egyébben is feltalálható, a hol csak theologiai nézeteik összeütközésbe nem jönnek. Ily viszonyok közt egyik felekezet nagy befolyást gyakorolhat a többiek közt.

„Ilyen formán az unitáriusok mindenfelé ismeretesek voltak jó iskoláikról. De ámbár nekik aránylag jó iskoláik vannak, ez iskolák még sem olyanok, a milyeneknek lenniök kellene. S ezt senki sem érzi és tudja jobban, mint ők magok, különösen pedig azok, a kik azokra felügyelnek. Iskola-épületeik a tordai kivételével jók és szilárdak. De a mire nekik legnagyobb szükségök van, az a tanító erő. Iskoláikat nem láthatják el kellő tanerővel, mert nincs elég pénzalap rendelkezésükre. A tandíj, a mit ők a tanulóktól bévesznek, anynyi mint semmi: évenként két forint; úgy hogy a tanító erő fizetését egészen a közpénztárnak kell fedezni. A közpénztárnak évi összes bévetele körülbelől csupán 18,000 frt. Ebből kell fedezni a három elemi iskola, a három gymnasium, a theologiai akadémia tanárainak és a püspöknek fizetését. Egy professornak évi fizetése 660 frt, szálláspénz 180 frt, összesen 840 frt. De ily csekély fizetés mellett sem tudnak elég tanítót tartani. Innen némely tantárgyat, a mit pedig tanítaniök kellene, nem taníthatnak. Ily körülmények közt az idősebb tanulókat tanításra használván, tőlök veszik el azt az időt, a mit ezeknek tanulásra kellene szentelniök. Csupán ez okból van nekik szükségök pénzre. E tekintetben nekik a pénz igen jó szolgálatot tehetne. A brit és külföldi unitárius társulat, a melynek évi jövedelme körülbelől 30,000 frt, többet teszen egy magyar tanulónak a Manchester New Collegeban való évenkénti segélyezésével, a menyenyibe nekünk Kolozsvárt egy professor fizetése kerülné.

„Mielőtt valamit az ők segélyezésükre nézve tennénk, aval a kérdéssel kell tisztába jönnünk, hogy mekkora az az összeg, a melyet ők évenként a közszükségekre aláírnak. A mikor Kolozsvárra értem, legelőször is e kérdést intéztem hozzájuk. S megvallom, nagyon kellemetlenül lepett meg, midőn kérdésemre azt a feleletet kaptam: „semmit“. Úgy éreztem, hogy ha az emberek nem érdek-

lódnek saját ügyök iránt annyira, hogy azért ők magok is tegyenek valamit, akkor nincs joguk másoktól segedelmet fogadni el. Ezt én a Székelyföldre utazásom előtt gondoltam. Midőn utazásomból Kolozsvárra visszazatértem, egészen másként éreztem és gondolkoztam. S most csak egyszerűen azt kérdem önöktől: mennyire menne az amerikai unitárius társulat évi bévétele, ha az aláírók közül kizárnák azokat, a kiknek semmi egyéb jövedelme nincs birtoka természeténél, a mely maga is oly kicsi, hogy saját családjá megmívelheti? Ez a székely unitáriusok helyzete. Inkább bámuljuk mi őket azért, hogy egyházaikat minden missiói segély nélkül fentartják, mintsem hibáztassuk, hogy nem tesznek azért is, a mit itt az állam teszen érettünk. De ha önök még most is kételkednek, hogy ez emberek nem viselik eléggé szívökön az ők vallásukat, egy tényt újítok fel önök emlékében, a melyre ma este vonatkozás történt. Midőn Magyarhon 1857-ben még Austria kényuralma alatt állott, egy rendelet érkezett Bécsből az unitáriusok Consistoriumához, a mely szerint ha tanáraik számát és azok fizetését meg nem szorítják, iskoláik vagy bészaratnak, vagy a kormány, — az az, a jésuiták — felügyelete alá helyeztetnek. Ez emberek megmutatták ekkor, hogy mennyire becsülik az unitarismust; mert megrótták magokat, megterhelték birtokaikat, s 134,000 forintot gyűjtöttek össze Erdélyben. Segélyért folyamodtak angol és amerikai testvéreikhez is. Az angol unitáriusok küldöttek is nekik 12,000 forintot. És mit tettünk mi? Az amerikai unitárius társulat hosszszas fontolgotás és halogatás után körlevelet bocsátott ki, a melyben az egyházakat segély-adásra szólította. E közben amaz évben a pénzzavarok békövetkeztek. A társulat kezelő bizottmánya elébbi intézkedését újra tárgyalás alá vette, s azt határozta, hogy ez ügyet bizonytalan időre elhalasztja. Vajon nem kötelességünk-e, hogy tegyünk most valamit azért az ügyért, a miért akkor semmit sem tettünk? Vagy csupán oly helyi jelentőségűek előttünk az unitarismus igazságai, hogy nem törődünk távoli testvéreinkkel, s megelégszünk, ha itthon magunk között valamit tehetünk azok érdekében?

„Ezek az emberek bizonyára testvéreink nekünk. Történetők merőben különbözik a miénktől. És mi semmit sem tudunk azokról az üldöztetésekről, a melyeket ők átéltek. De theologiai álláspontjuk épen az, a mi a miénk. Egyházi szervezetök nagyon különbözik a miénktől. Az övék a monarchiai szervezetnek, a miénk a köztársaságinak felel meg. Azonban az övéknek

ezélja épen az, a mi a miénknek. Társadalmi életök nem olyan minden tekintetben, a mint mi azt ohajtanók. A vasárnapnak világias ünneplése ellenkezik a mi puritán nézeteinkkel. De melyik az az ámerikai egyház, a melynek tornyából a harangok imára hívják az embereket napfelkelte előtt, mielőtt azok napi munkáikhoz fognának? Egy unitárius egyház sincs Erdélyben olyan, a melyben művesnapi isteni tisztelet ne lenne. Meglehet, hogy önök előtt kevésnek tetszik, hogy ők évenként csak négyszer vesznek úri vacsorát; de melyik egyházunkban élnek egyszerre öt százan úri vacsorával, mint nálók? Ámbár különböző fajhoz tartozunk és külön szokásaink vannak, mindazáltal mi sokat tanulhatunk tőlök, ők is tőlünk.

„Mi keveset tudtunk eddig rólok. Azonban nem szabad az ők rólunk való ismeretöket onnan itélnünk meg, hogy mi mit tudunk felőlök. Vezér-férfiaink neve és álláspontja ismeretes előttök. Olvassák folyóiratainkat és hirlapjainkat, sőt igen sok czikkünket le is fordítják és kiadják folyóiratukban. Sok székely birtokos polczán láttam már a Channing munkáit, melyeket ők az ámerikai unitárius társulat segélyével magyar nyelvre fordítottak. Anynyi érdekeltséggel kellene tehát nekünk is viseltetnünk irántok, a menyynivel ők irántunk viseltetnek.

„Mielőtt beszédemet bévégezném, megragadom az alkalmat, hogy hálás köszönetemet nyilvánítsam azért a szíves vendégszeretetért, a melyet ők Erdélyben tett hat heti útazásom alatt irántam tanusítottak. Kovács János tanár egész székelyföldi utazásom alatt velem volt. Majdnem minden este új otthont találtam. Azok közül, a kik iránt végtelenül le vagyok kötelezve, egyedül főtiszt. Kriza János urat emlitem meg, a kinek szivessége és útasításai hasznossá és kellemessé tették útazásomat. Sajnálom, hogy eljöveletem óta családját bánat lepte meg. Útazásom bévégeztével a kolozsvári unitarium Consistoriumba vezettettem, a mely szíves üdvözlétét küldi önöknek általam. Én mint ismeretlen mentem hozzájuk. Ők csupán anynyit tudtak rólam, hogy ámerikai és unitárius vagyok. De ezt tudták, s ez elég volt nekik arra, hogy értem mindent megtegyenek. A mit értem tettek, azt megtették volna ők bármely más emberért is, a ki közülünk látogatásukra ment volna. Ha én egyedül voltam oly szerencsés, hogy szivességöket élvezzem, ez nem egyedül engem illet, hanem illeti önöket mindnyájokat; és az irántok való hála mély érzetében osztozzék velem mindenki, a ki előttök nem más, mint én voltam, egyszerüen ámerikai unitárius.

T. Hale E. E. ur észrevételei.

Hale ur beszédét a pesti országgyűlés leírásával kezdette meg, megemlékezvén különösen Jókai Mórról, mint Magyarhon nagy regényírójáról és Deák Ferenczről, mint a magyar nemzet vezérééről. Elbeszélte, hogy szerencsés volt Deák Ferencznek bé is mutattatni, ki nagy elismeréssel szolt előtte Ámérikáról, s kijelentette, hogy Magyarhon nagyon sokat köszönhet Ámérikáknak; a mit (Hale ur) csak akkor értett meg, midőn elolvasta Deák Ferencznek az egyház és állam közötti viszonyról tartott beszédét. Ebből a beszédből meggyőződött arról, hogy Deák Ferencz nagy gonddal tanulmányozta az ámérikai intézményeket, s nagyra becsüli az ámérikai államokban kifejlett viszonyokat. Megjegyezte beszédében, hogy Deák Ferencz nem protestáns, hanem róm. katolikus vallásu. Ezután élénk színekkel ecsetelvén a magyaroknak nemzetiségök iránti lelkesültségét, beszédét így folytatá:

„Igaz, hogy az unitáriusok száma Magyarhonban nem igen nagy, de azért nem csekély befolyással bírnak. A mi testületünk saját hazánkban is oly kicsiny, hogy lehetnek, a kik azt figyelemre méltónak se tartják. De azért felekezetünknek irányadó szellemét mindenütt fel lehet ismerni. Példa erre a mi nevelési rendszerünk, melyet egyik állam a másik után sajátít el.

„Az én ítéletem szerint a magyarhoni unitáriusok épen azt az állást foglalják el hazájokban, a melyet mi foglalunk el saját hazánkban. Egész Magyarhon lelkesül a népnevelésért, s a felvilágosodás terjesztéseért, és a mi erdélyi testvéreink nem tartoznak az utolsók közé. Hogy Fretwell urnak igen gyönyörű hasonlatával éljek, ezek az emberek eleitől fogva oly kitartással ápolták keblökben a Vesta szent tüzét, hogy a szabadság fáklyája annál újabb meg újabb lobbot vetett, valahányszor a jézsuiták, s ennek befolyása alatt álló uralkodók azt kioltani igyekeztek. És most egész Magyarhon — a katolikusok, göröghitűek, lutheránusok, kálvinisták és zsidók — egyaránt versenyeznek egymással a szabadság zászlója lobogtatásában.

„Ily viszonyok között, miért akarunk mi a számra fektetni súlyt, s ha mégis ezt tekintetbe vesszük, miért akarjuk az erőt a számhoz mérni? Ama bizonyos felső szobában csak 120-an voltak, de hogy Isten ezeknek erejét nem rosszul mérte meg, a következők megmutatta; mert ezek elégséges erővel bírtak arra, hogy a vilá-

got megmozdítják. Igen, mert azon 120 férfuban és nőben meg volt a missionáriusi lelkesültség. Ezek nem várták azt, hogy egyházuk terjedést vesz, ha az embereket azon kívül elhanyagolják. Nem elégedtek meg aival, hogy mint kovász csak Jeruzsálemben működjenek. Nem vártak arra, hogy majd Róma missionáriusokat fog hozzájuk küldeni, hogy megkérdejjék tőlök: „Hogy fogunk mi a mi állatiasságunkból kivergődni?” vagy hogy Egyiptom missionáriusokat fog hozzájuk küldeni, hogy megkérdejjék tőlök: „Hogy fogunk mi a mi babonáságainktól megszabadulni?” vagy hogy Görögthon missionáriusokat fog hozzájuk küldeni, hogy megkérdejjék tőlök: „Hogy fogunk mi a mi élvsovár természetünkől kivetkezni?” Miniket most e kényelmes politika követésére hívnak fel a legjobb és legnemesebb emberek. Szerencsénkre azonban azokat ily kísértés nem tántorította meg. Ők a keblökben nyilatkozó szózatnak engedelmesskedtek, mely azt parancsolta, menjenek ki a világba és prédikálják az evangeliumot minden teremtménynek.

„Ha mi ezt a szózatot halljuk, ki kell választanunk a helyet, hogy hová menjünk, vagy hová küldjünk. És én a legjobb meggyőződéssel mondom, hogy a világon nem ismerek oly helyet, a hol a mi segélyünk, bármily kevés legyen is az, okosan nyújtva, nagyobb hasznot eredményezzen, mint a magyarhoni unitáriusoknál. Legyen szabad néhány szóban megmondanom azt is, hogy miért?”

„Először, én megvallom, hogy bennem igen élénk az érzés, mely arra indít, hogy hálával viseltessem azon emberek iránt, a kik egy látható testület, a prófétáknak és vértanuknak tisztes sora által fentartották az összeköttetést azon 120 egyénből álló ós egyházzal. Nekem mindig rosszul esik és boszant, mikor azt hallom, hogy az emberek a mi vallási történetünket csak Priestley-től vagy Channingtől kelezik. Csak ma reggel történt, hogy néhány ember ismételte előttem egy orthodox papnak ama nyilatkozatát, a ki így szólt: „Lehetséges-e, hogy ezek az unitáriusok oly tudatlanok lennének, hogy még azt se tudnák, hogy nekik történetök van?” Én büszke vagyok rá, hogy nekünk történetünk van. És örvendek rajta, hogy hálámat nyilváníthatom azon egyének utódai iránt, a kik a legsötétebb korszakokban is fenlobogtatták a mi zászlónkat.

„S nem is csak az erdélyi unitáriusok azok, a kik iránt mi hálás érzelmeinket kifejtteni tartozunk. Pesten beszélgetve egyikével ezen derék férfiaknak a nagy munkáról, melyen most Magyar-

hon fáradozik, így szólott hozzám: „Oh uram, mi jól tudjuk, hogy 50 évvel önök után vagyunk. Önök Angliában és Amerikában a 17-ik évszázban elkészítették országútaikat, szervezték iskoláikat, s azon alapra fektették a közigazgatást, a melyen mi most fáradozunk. De tudja-e ön, hogy mi mit tettünk addig, míg önök ezeket mivelték?“ És ekkor lelkesült arczczal folytató, a melyet én leírni nem vagyok képes: „Mi ez egész idő alatt önöket oltalmaztuk a törökök ellen“. És ez ugy is van. Innen lehet kimagyarázni azt, miért találta Morison ur az unitárius iskolaházakat és unitárius templomokat várfalaktól kerítve. Én a magam részéről szerfelett örülök azon, hogy a 17-dik évszázban egész Európa nem lett azzá, a mi északi Afrika, vagy a szent Pál idejebeli Macedonia ma. Én tehát örömmnek tartom megragadni az alkalmat, hogy hálaomat nyilváníthassam azon egyének utódai iránt, a kik megmentvén Európát e szerencsétlenségtől, arra vannak hivatva most is, hogy keleti Európában a civilisáció terjesztői legyenek.

„Hanem ez nem a pusztá érzelem dolga, s nem is csak úgy beszélek arról, mint valamely érzelmi dologról; mert én is a 19-ik évszáz gyermeke vagyok és ezen század utolsó felében szólok. Azt akarom mondani, hogy én is haszonkereső vagyok, s ha ebből a szempontból azt a kérdést teszem magam elébe, hogy hol tudok pénzünkkel legtöbb hasznot tenni? őszintén megvallom, hogy én nem ismerek helyet, a hol az ember oly védfalat emelhetne a jézsuíta had ellen, a mely most a római egyházat vezeti. Én azt hiszem, hogy ezen védfalat felemelni a legelső kötelességnek kell ismernie minden embernek, a ki igazán hisz a szabadságban, és ohajtja, hogy a szabadság az egész világon elterjedjen. Ezt azért mondom, mert — ha helyesen ítélem meg Magyarhont, valamint Európa többi részét — Magyarhon az egyetlen ország, a hol a hü katolikusban hazája szeretete nagyobb, mint a hét-halmu város szeretete. Magyarhonban semmi kétségem benne, nagyobb a hazaszeretet. Magyarhonban egynéhányan a legmagasabb rangu püspökök közül vezérkedtek az Austria, ezen jézsuíta uralom megdöntése ellen folytatott küzdelemben. Maga Deák Ferencz, a kiről az imént mondtam, hogy az állam és egyház elválasztásán működik, katolikus hitű. A mi pesti unitárius értekezletünken, egyike a jelenvolt tagoknak báró Orbán Balázs, a magyar parlament tagja, szintén katolikus volt, és azért lépett ki a katolikus egyház kebeléből, s azért csatlakozott a mi egyházunkhoz, mivel egy oly testülethez

vágyott, a hol az emberek az Isten atyaságát és az emberek testvériségét hiszik. Én nem állítom, hogy a számoknak nagy bece van. De ha Magyarhon egyházi állását számokban tekintjük meg, át kell önöknek látni, hogy minő erőt kölcsönözhet az egész szabadelvű pártnak a magyarhoni katolikusoknak hazájok iránti lojalitása. Kerek számokban beszélve, Magyarhonnak fele, hét s fél millió lakó róm. katolikus hitü, a más hét s fél millió megoszlik a görög, lutheránus és kálvinista egyház között. Aztán ott van ez a maroknyi, alig 65 ezerre menő unitárius sereg. Maroknyi sereg? Igen, de ez a maroknyi sereg egy maroknyi szem lehet a hegyek tetején, s annak gyümölcseiből egy Libanus nőhet. Önök megítélhetik egy oly terület erejét, a mely mindig hitt az emberek jog-egyenlőségében! Önök megítélhetik, minő hivatása van azoknak, a kik az unitárius vallás eme sarkelvét: „Tiszteljetek minden embert” lobogtatják zászlójukon. Meglehet, hogy én csalódom feltevésemben, de nekem úgy tetszik, hogy ezek a mi barátaink ott Magyarhonban az ország erkölcsi és társadalmi állapota javítása nagy küzdelmének élén állanak. Ugy találtam, hogy a mi lelkészeink és tanáraink tiszteletre méltó állást foglalnak el a magyarországi protestánsok között. A Kolozsvárt felállított magy. kir. egyetem megalapításakor az első rector választás egy unitárius férfura esett, ki elébb a mi iskolánknál volt tanár. A Dr. Channing értekezését a „munkás néposztály emeléséről”, a mint nekem mondták Pesten oly egyének, a kik nem unitáriusok, több újságban kiadták és felolvasták oly községekben, a hol nem lagnak unitáriusok, s ezeknek sem templomuk, sem papjuk nincs. Nekem nagy örömet okoz az a tudat, hogy a mi hitünk sorsosaival szivesebben kezet fognak a miveltség terjesztésében más hitűek Magyarországon, mint itt nálunk közülünk bármelyikkel a más vallásuak. Mindez természetes eredménye az ök háromszáz éves történetöknek.

„Mindezek rám nézve elég meggyőző indokul szolgálnak arra, hogy szivemből kívánjam, hogy mi Ámerikában tegyünk valamit a magyar unitáriusok iránt, mi által kimutathatjuk, hogy mi érdekel viseltetünk azok iránt, a kik 300 év óta lobogtatják a mi zászlónkat, s az iránt tiszteletet szereztek. És a midőn a segítség módjáról gondolkozom, úgy hiszem, helyesen cselekszünk, ha alkalmat nyújtunk érdekelt hitsorsosainknak arra, hogy hazájokban terjesztessék a mi profétáink munkáit, a melyek az ök szükségégeiknek leginkább megfelelnek. De én többet is szeretnék, én óhajtanám

segélyezni őket tanintézeiteik fentartásában is. Ők számos fiatal embert találnak, a kik örömet magokra vesznek a legnemesebb emberi foglalkozást és örömet lépnek a keresztény papi pályára. Náluk nincs hiány a tanulóban, de a mint Morison ur megjegyzé, tanítóik túl vannak terhelve, és nem tudnak annyit tenni tanítványaikért, mint a menyinit ohajtanának. Kérem önöket, értsék meg szavaimat, ők semmit sem kérnek tőlünk. Ők nem! Ők ép oly büszkék, mint önök. Ők nem akarnak többet kérni önöktől, mint önök kérnének tőlük. Ők csak figyelmeztetnek minket arra, hogy őket segélyezvén az ők munkájokban, iskoláik fentartásában, az igazságnak és szabadságnak teszünk oly szolgálatot, melynek eredménye örökre megmarad. Ezen munkára én a legszívesebben sorakozom s remélem és kérem önöket, sorakozzanak ők is. Uraim, emeljünk egy hálaoszlopot a magyarországi unitárius ősök számára, az által, hogy az utódokat segítsük meg azon munkában, melyre nekik Isten korunkban tért nyitott“.

A gyűlés e beszédek után egy bizottságot nevezett ki a maga kebeléből, egyszersmind fel is hiyta, hogy igyekezzék bóbizonyítani az ámerikai unitáriusok háláját a magyar unitáriusoknak a multban tett működéseier, s érdekeltségét ezeknek jelen helyzetere iránt. A kinevezett bizottság tagjai a következők: Howe Ward és Putnam Lowell M. aszszonyok, s Lyman T. Arthur, Dr. Morison J. H., Schultz S. Jackson, Emmons L. János, Kidder P. Henrik, Guild E. Károly, Tiszt. Chaney G. L. és Tiszt. Hale E. Éduard urak.

Ime t. olvasók a mult évi pesti nemzetközi unitárius értekezlet folytatása és eredménye Ámerikában. Feleslegesnek tartottuk e beszédeket commentárral kísérni. Ezek a nélkül is világosak, s kétségtelenné teszik előttünk az ámerikai unitáriusoknak hazánk és vallásunk iránti meleg rokonszenvét és érdekeltségét. Mi azt hisszük, hogy midőn két nagy és szabad nemzet unitárius polgárainak szeretettel felénk nyújtott jobbát örömmel ragadtuk meg, ez által a legjobb szolgálatot tettük hazánk és szent vallásunk ügyének. E szeretettel felénk nyújtott segédkezek biztositanak minket a felől, hogy a lelkiismeret szabadságának őseink áldott kezével elhintett mustár-magva közös működésünk által egykor terebélyes fává nő, a melyen a polgári és vallásszabadság áldásos gyümölcsöket megteremhessenek.

S. D.

Egyháztörténelmi adatok. *)

I.

Az unitáriusok 1638-diki üldöztetéseknek s a décsi complanationának történetéhez.

KÖZLI SZILÁGYI SÁNDOR.

Rákóczi Györgynek uralkodása kezdetén sok és nehéz küzdelmei voltak: nagy fáradtságba került megtartani magát fejedelmi székében. De a mint Eszterháznak s a törököknek megverése s Székely Mózesnek leszoritása után biztosnak érezte magát székében, hozzáfogott, legalább erélyesb kezekkel mint addig tette, országa rendezéséhez. Buzgó protestáns, vagy mint akkor hivatalosan nevezték „orthodoxus“ volt, s legelőbb is saját vallása elsőségét akarta biztosítani. Bármennyire ellenkezett is a törvény szavaival, mely a négy bévett vallás egyenjoguságát hirdeté, egy uralkodónak sok eszköz áll hatalmában keresztülvinni céljait, még pedig a törvényes formák megtartásával, s ő ez utóbbit választá. Hogy versenytársa, a nem rég legyőzött Székely Mózes unitárius volt, s hogy hitsorsosai valószínűleg nem egészen közömbösen néztek vállalata felé, ez a más vallásuakat valószínűleg hajlékonyabbá tette, s így nem volt nehéz, erős rést ütni a vallásszabadság nevezetes törvényén.

1638 április 23-ára Fehérvárra hirdetett országgyűlésen kezdetett meg a hadjárat. Az unitáriusok itt püspökjük Beke Dániel

*) Már régen szándékoztunk folyóiratunkban egy rovatot nyitni egyházunk történetére vonatkozó adatok közlésére. S midőn ezt a fennebbi czim alatt ezenel megkezdjük, kedves kötelességünknek tartjuk szives köszönetet mondani t. Szilágyi Sándor történettudósunknak, hogy minket e szándékunkban támogatni szives volt, s rendelkezésünkre már is több adatot bocsátott. Reméljük, hogy ez nem lesz az utolsó. Szerk.

által, hitvallásuk beadására kényszerítették. De fő fészke az egységhivőknek Kolozsvár volt, melynek sem külső, sem belső tanácsába nem vettek fel más vallásut. Rákóczi az országgyűlés által akarta kimondatni, hogy a város közigazgatásában aránylag a reformátusok is részeltessenek; de az előljáróság megelőzte, s a fejedelemmel kiegyezésre lépett. Az unitáriusok ügyének rendezése ez országgyűlésről a Deésre július 1-ére hirdetett terminusra halasztott, hol végbement a hires *complanatio*, mely az egységhivők hitcikkelyeinek megszorítását, s a zsidózók üldözését vonta maga után.

Az e tárgyra vonatkozó s alább következő négy okmány közül az első Nádudvary prédikációból, a második, a gróf Erdődyek vörösvári levéltárából, a harmadik a m. k. kamarai levéltárból, a negyedik az erdélyi Muzeumegylet gyűjteményéből vétetett.

I.

Confessio receptae Unitariae Religionis in Transylvania, per Honorabilem Danielem Beke, Superintendentem ejusdem receptae Unitariae Religionis, ac alios sibi adhaerentes, in Generali Universorum Dominorum Statuum et Ordinum trium nationum Transylvaniae, partiumque Hungariae, eidem incorporatarum conventu Albae Juliae, pro festo B. Georgy Martiris et militis, die scilicet 23-a Aprilis proxime elapsi, in hoc anno praesenti 1638 celebrato exhibita hujusmodi tenoris.

1638
23. Aprilis

Hiszünk az Jésus Christusban, my egy urunkban, a ki által mindenek. I. ad Cor. 8., az magosságbeli Istennek fiában, Luc. I. a ki által az utolsó ideőben az Isten szollott Heb. I. a kit urrá és Christussá teött, és a kit mindeneknek eőreőkeössévé teött, Act. 2. az Ecclesiának fejevé, Col. I. Ephes. I. 4. et 5. egyetlen egy közbenjárónak I. Tim. 2. élőknek és megholtaknak királyának és biráianak. Joan. 1. 2. 18 19. Act. 10.

Ez Istennek fiát sem láthatatlannak, sem hallhatatlannak, sem mindenek felett való Istennek, sem az kiteől mindenek leöttek volna, vagy magától való Istennek nem mondjuk soha, hanem Istenteől való Istennek, világossághtól való világosságahnak, igaz Istenteől való igaz Istennek, az bölcz Istenteől való bölcznek, és az halhatatlantól való halhatatlannak, és hogy ezek adattattak az Isten fiának, amaz embernek, a ki fogantatott Szent Lélekteől, és született Szüz Máriától, mert mind ezeket eő neki az Atya adta.

Ezeket pedigh vallásunk szerint mondjuk, hogy világosban

megerthesse minden hogy az Christus mindeneket az Atyától veött és magától semmie nincsen.

Valljuk, hogy az Jésus Christus Istennek amaz egy fia, ki-reől gyakorta az Isten az éghbeől tanubizonságot teött. Mát. 3, 17. Luc. 3. és az kit régen az aszszony állatnak magvából Ádámnak megighire. Genes 3. annak utánna az Pátriárcháknak az Ábrahámnak magvából Genes. 12 18. 23. et 26. Item Act. 3. Eccl. 44. annak utánna Dávidnak az eő magvából Psal. 7. 83. et 110. és a kireől csiak egyedül, és nem másról egyébreől jeövendőöltenek minden Pró-féták és kiváltképen Móyses, profétált mondván: Profétát támaszt te nektek az Isten az ti atyátok fiai közzül hozzám hasonlót Deut. 18. Act. 3. 7. ugyan azon látható Jesus Christust mondjuk, hogy az Atya Istennek egyetlen egy szüleött fia Joan. 1. és minden terem-ptett állatok és holtak keözeött elseő szüleött Col. I. Heb. I. melyen kívül más nincsen Esa. 45. És az ki az világhnak végezeti után az Atyának alúia vettetik I. Cor. 15. ugyan azt igaz Istennek is valljuk lenni I. Joan. 5. Luc. 20. et Matt. 28. Apoc. 5. Joan. 10., a hol kiváltképen az eő Istensége az megszentelő lélek által, és az elveött hatalom által világosan meghmutattatik. Az kit tisztelünk és segítséghe hivunk, az Atya után, az eő parancsolatja szerint, és az Apostoloktól eleönkben irt Regula szerint, az kik eötet segítséghe hitták, nem ugy mint magassághbeli egy Istent, hanem ugy mint annak fiát, mi keözbenjárónkat, Urunkat, Messiásunkat és meghváltónkat.

Valljuk azért, hogy mi nem akarunk egyebet tudni semmit, hanem az Jésus Christust, azt is azt, a ki meghfeszítettett I. Cor. 2. a ki állandó Isten mindeöreökké! Rom. 9. *)

II.

Nos Stephanus Rozas primarius, Caspar Zeöcz Regius Judex, caeterique Cives et Senatores, ac universitas Incolarum et Inhabitorum Civitatis Colosvar, receptam unitariam Religionem profitentium etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Hogy mivel az elmúlt esztendőknben azmi kegyelmes urunknak, az méltóságos, tekintetes és nagyságos Rákoczi György urunknak, isten kegyelmességéből Erdélyországa fejedelmének, Magyarország részeinek urának, és székelyek ispánjának ő nagyságának etc. értésére levén, hogy városunknak elei, isten után gubernalói, ugymint a polgári társaság s centum pate-

*) Eredetije megvan E. Tanácsunk levéltárában. S minthogy a Nádudvary közleménye sokban eltér az eredetitől, jobbnak láttuk az eredeti szerint adni. Szerk.

rek között az orthodoxa religion levő atyánkfiai közzül, mind alsó és felső tanácsban nem volnának, noha ő nagysága minket tanácsul requiráltatván, intett kegyelmesen, hogy az országnak unioját is szemünk előtt viselvén, az orthodoxus atyánkfiai közzül is bizonyos személyeket vennénk nem csak a felső, hanem az alsó tanácsban is, mindazáltal mi arra, ugy és oly állapottal, a mint ő nagysága akkor tőlünk kévánta, nem mehetvén, és ő nagysága látván közöttünk a religio végett való egyenetlenséget és gyűlölséget, és azt akarván atyaiképen szép egyességre hozni közöttünk, ez mostani generalis gyűlésben, melyet ad vigesimum tertium diem Aprilis promulgáltatott volt ő nagysága országának, propositioiban az statusok eleiben támasztotta volt ez dolgot is, kévánván ennek igazítását az statusoknak deliberatiojok után articulusban való írás által jó helyben állatni. De mi inkább akarván az ő nagysága kegyelmességéhez ragaszkodnunk, mintsem az országnak ebben való deliberatiojához támaszkodnunk, ő nagyságát böcsületes atyánkfiai által alázatos könyörgésünkkel megtaláltatván, és ez dolgot azok által tractálván, végre az alább megirt, örökké megmaradandó articulusokra mentünk és léptünk. Először. Az mely articulusokat az mi kegyelmes urunkkal ő nagyságával végeztünk, mindazokat minden részeiben, nem külömben tartjuk és observáljuk, mint több szent királyoktól és fejedelmektől confirmáltatott unionkat. Másodszer. Négy esztendő alatt huszonöt orthodoxa religion levő embereket beveszünk az száz emberek köziben, avagy azt cselekeszszük, hogy a mig az huszonöt orthodoxa religion levő atyánkfiainak számok be nem teljesedik, a magunk recepta unitaria religionkon való embereket az száz emberek köziben be nem veszünk, s az huszonöt számból álló orthodoxa religion való megmaradván mindenkor in perpetuum, az száz ember között az többi álljon a mi unitaria recepta religionkból, ugymint hetvenöt személy. Harmadszer. Mindenkor az alsó tanácsban, ugymint az polgári tisztre három orthodoxa religion levő atyánkfiait beválasztjuk. De mostan egysöben ilyen móddal, hogy ez jövendő karácsonban Filstich Lőrinczet polgárrá választjuk. Ezer hatszáz harminczkilencz esztendőben, ha azt éri, Váradí Miklóst, ha ő meghalna, mást az orthodoxa religion levő atyánkfiainak az elei közzül. Ezer hatszáz negyven esztendőben meg harmadikat. Annak utána pedig ez rendtartást ugy continnáljuk, hogy ha ki az három közzül meghalna, avagy ha az felső tanácsban vitetnék is, de succes-

sivis semper temporibus az alsó tanácsban az polgárok között, ex praecipuis, három orthodoxa religion levő atyánkfiait tartunk continue in perpetuum mindenkor, úgy hogy az felső tanácsban levő huszonöt orthodoxus az alsó tanácsban való három orthodoxus személyekkel együtt huszonnyolcz személyekből állók legyenek. Negyedszer. Az orthodoxa religion való atyánkfiai közül is az bíró választást ennek utána megengedjük, és in perpetuum usurpáljuk. Ilyen móddal mindazáltal, hogy a mint városunknak régi ususa szerint senki ennek előtte is az bíróságnak tisztire nem juthatott, hanem ha egyéb tisztectől üres volt is, de az sáfárságnak és adószedésnek tisztin elsőben által kellett menni, mivel az két tisztviselés által tudhatja meg városunkban levő minden rendbeli embereknek sorsokat, állapotjokat, s az városnak minden terehviselését. Így azért ezután is ez observáltatván, az orthodoxa religion levő atyánkfiai is elsőben a két tisztnek viselésén általmenvén, annakutána istentől s az embereknek commune suffragiumából választassanak. És annak utána azon módot minden negyedik esztendőben az orthodoxus atyánkfiai közzül való bíróválasztásban fogyatkozás nélkül megtartjuk és continuáljuk. Ezt pedig az módot és rendtartást nem az tisztviseléstől való elidegenetésre s orthodoxa religion levők gyalázatjára cselekeszszük, hanem ab antiquo mindenkor ez mód tartatott közöttünk. Ö t ö d s z ö r. Városunkban az orthodoxa religion levő atyánkfiai templomikkoz, scholájokhoz és annak proventusihoz és azokhoz való gondviseléshez semminemü közünket nem mondjuk s nem tartjuk. Az orthodoxus praedikatorok és cantorok s mesterek házait szabadságban tartjuk, adót rajtok nem veszünk, sem más terehviselésre azoktól nem kényszerítjük. Ez mindazáltal az ott lakos, mind a két ecclesiában szolgáló személyekről értetvén. H a t o d s z o r. Az ország közönséges unioja ellen semmi uton módon és szin alatt az orthodoxa religionak s azon levő atyánkfiainak oppressiojokra nem ügyekezünk, s személyek ellen religionkra nézve gyűlölséget, haragot, boszuállást nem viselünk, kárt nekik nem teszünk; ha pedig ez ideig az religio miatt valami idegenség lött volna is közöttünk, azt utrinque egymás között in perpetuum sopialjuk; hasonlóképen az orthodoxa religion levő minden rendbeli atyánkfiai is mindezeket nekünk praestaltják, az országnak közönséges unioja és mostani végezésünk szerint, ha az unióban specificalt poenat el akarják távoztatni. Mindezeknek pedig az feljül megirt articulusoknak minden részeiben, cikkelyiben fogyatkozás nélkül való megál-

lására és épen való beteljesítésére kötelezzük mi magunkat és successorinkat keresztyéni hitünk alatt, et sub ammissione omnium libertatum et immunitatum nostrarum ő nagyságának a mi kegyelmes urunknak s legitimus successorinak, ez országnak választandó fejedelminek, és az megirt orthodoxa religion levő atyánkfianak s s következő minden posteritasoknak in perpetuum. Sőt ezeknek megállásáról in authentico etiam loco, a hol ő nagysága akarja, készek vagyunk ő nagyságát és successorit ezen poena alatt assecuralni. Mely dolognak bizonyosságára adtuk ez mi subscribált, városunk pecsétivel megerősítettet obligatoria és reversalis levelünket. Datum in civitate Alba Julia, Instante Generali Dominorum Regnicolarum trium nationum Transylvaniensium, et partium Hungariae eidem annexarum Congregatione, die decima mensis Maji Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo.

Michael Jo. Samarjai m. p. **Casparus Beytsi** regius iudex m. p.
Stephanus Baczi Senior m. p. **Endres Haermaen** m. p. **Michel Nyreo** m. p. **Casparus Kowacz** m. p. **Geórich Nickel** m. p.

(Eredetije a vörösvári, gr. Erdődi levéltárban.)

III.

I. Rákóczy György fejedelemnek Deesen 1638 jnn. 30-án Tolnay István sáros-pataki paphoz irt leveléből.

„Ezen az terminuson de vera religione unitarii sint ne vel non, nem leszen semmi disputatio, hanem csak azt keressük ki, kicsodák azok a szombatosok, kik az recepta unitaria religioról exorbitattanak az Judeismusra mert csak azok a recepta unitariusok kik az ur Jézus Krisztust invocálják adoralják mint Istent, de atyjától adására nézve; 1579 az mint Dávid Ferenczet condemnáltak volt azok mind megvadnak nekünk, s csak arra az rámára fogják most vonni őket.“

IV.

Consensus vero Ministrorum

eiusdem Unitariae receptae Religionis in anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo nono die secunda Julii Claudiopoli congregatorum de Divinitate, Adoratione, Invocatione, Regno-

1698
1-a Julii.

que Christi, ex Libris sub Rege Serenissimo quondam Joanne secundo Electo Rege Hungariae impressis, ac publicatis conscriptus. Exhibitus vero Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domini Georgio Rakoci, Dei Gratia Principi Transylvaniae partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti, Domino nostro Clementissimo, ac ejusdem Dominis Consiliariis, caeterisque praecipuis delegatis personis in Congregatione in Oppido Déés ad primum diem Julii ex Universorum Statuum et Ordinum Regni Communi deliberatione, per eundem Dominum Principem nostrum indicta exhibitus sequitur hoc verborum tenore:

1.) Credimus et confitemur Jesum illum a Nazareth, esse filium Altissimi unigenitum, dicique Deum juxta genuinum sensum Scripturae Sacrae propter has causas:

1. Quia conceptus est de Spiritu Sancto. Matt. I. Luc. 1.

2. Quia unctus est Spiritu Sancto et virtute praesuis consortibus et accepit Spiritum sine mensura. Joan. 3. Heb. 1. Act. 10. Luc. 4.

3. Propter potestatem et gloriam, quam Pater illi in Coelo et in terra, postquam resurrexit a mortuis plenarie dedit. Rom. I. Philip. 2. Matt. 28. Eph. 1. Act. 2.

4. Quia Deus Pater in plenitudine temporis restauravit et condidit omnia per ipsum, deditque illum nobis, ut per illum salvemur et vitae aeternae haereditatem accipiamus. Eph. 1. 3. Colos. 1. 1. Joan. 5. Act. 4. Rom. 3. Joan. 3. 5. et 6.

2. Hunc eundem Jesum Christum credimus colendum et adorandum esse, quia Pater dedit omnia filio; Matt. 5. 11. et praecepit ut illum audiamus, in ipsum credamus, ipsum colamus, adoremus Matt. 3. 17. ideo omnes Thesaurus scientiae et sapientiae in eo abscondidit Col. 2. ut ex plenitudine ejus et nos omnes accipiamus Joan. 1. ut scilicet colentes Filium, colamus Patrem, et credentes in Filio credamus in Patrem, quia Pater in filio honoratur. Joan. 5.

3. Confitemur quod Jesus ille verus Messias, dum fuit in terris, contulit et etiam nunc confert bona Spiritualia fidelibus per verbum et spiritum, ideoque invocandus est, propterea enim a Deo Patre in illum bona omnia collata sunt, ut illa ab ipso confidenter in nostris necessitatibus petamus et speremus. Hinc quod postquam exhibitus in mundum venit, ad ipsum multi confugerunt dicentes: Jesu fili David miserere mei. Matt. 15. Marc. 10. Item:

Domine Jesu suscipe Spiritum meum; Act. 7. neque tamen ut Deus ille Pater, ex quo omnia, invocatur I. Cor. 8. neque etiam ea forma Invocationis, qua Patrem invocamus, nempe dicendo: Pater noster etc, sed ea ratione, ut id, quod Deus Pater illi contulit, certi simus Christum id nobis opulenter largiturum, quemadmodum ipsemet promisit: Quicquid petieritis in nomine meo, ego faciam, Joan. 14. Item: Ego dabo vobis os et sapientiam Luc. 21. Item: Vitam aeternam do eis, Joan. 10. Neque enim eo pacto mediator noster est, ut nihil nobis conferat, aut quod ab eo nihil petendum, expectandum, atque etiam sperandum sit, cum eo fine omnia a Deo Patre suo coelesti acceperit, ut ab ipso ea omnia, in nos tanquam membra ipsius derivarentur.

4.) Dicimus etiam cum scriptura sacra, quod Jesus ille Christus, qui dicitur Caput nostrum, sit nunc quoque Ecclesiae Rex et regat per Spiritum suum fideles suos, domineturque super vivos et mortuos, Rom. 14. Imo quod regat omnia verbo potentiae suae, Heb. 1. Nam Christum ideo nobis Pater dedit, ut in suis fidelibus nunc regnet, et illis vitam aeternam conferat, et ipse sit solus sub coelo, in cuius nomine nos salvos fieri oporteat. Act. 4. Et quamvis I. Cor. 15. dicatur tunc futurum finem, quando filius tradiderit Regnum Deo et Patri, et cum omnia fuerint illi subjecta, non tamen ex eo consequitur, Christum nostrum Deum Regem nunc non esse, cum idem dicatur, oportere illum regnare, donec illi omnia subiciantur.

C o m p l a n a t i o ejusdem Controversiae de Divinitate et adoratione, invocationeque Domini Nostri Jesu Christi, superioribus annis, circa praemissam confessionem et consensum inter dictum Danielem Beke, et caeteros eidem adhaerentes ab una, parte vero ab altera, Honorabilem Matthiam Ravium Ministrum Receptae Unitariae Religionis in Civitate Colosvar ac alios sibi adhaerentes exortae et agitatae, per dictum Dominum Principem nostrum Clementissimum, ejusdemque Dominos Consiliarios delegatasque ad id praecipuas personas, vigore publicae constitutionis in Generali Conventu Albano sancitae, in oppido DEes et conventu ibidem celebrato facta, quae sequitur in haec verba:

Az miképpen Dávid Ferencz condemnálása után Demetrius Hunyadi püspeöknek idejében az Unitaria Religion leveó Ministerek ezen meghegyeztenek, hogy az Ur Jésus Christusnak, az Atya Istenteól adatott Istenségét vallani, igaz Istennek hirdetni kell, és

imádni, és segítségül hini, segítséget teőle kérni, ez ellen pedig senki se titkon se nyilván ne tanítson, se ne szóljon, seőt az szerint tanítson, praedikáljon, és énekeljen, az Jésus Christust pedig isteni tisztelettel imádják és directe segítségül hívják, úgy mint kinek hatalma vagyon idveözíteni, és el is kárhoztatni az embereket. Ez pedig az Ecclesiastica Disciplinának harmadik articulusának „de Officio ministrorum“ világosb declaratiojára az Ecclesiastica disciplinában verbotenus beirattassék, kinek beírását nem difficultálhatják, mert in loco publico mind az Püspeök mellette lévő Ministerekkel, s mind pedig az Unitaria recepta religion levő főemberek sponte meghvallották. Az mit azért ilyen publice vallottak és vallnak, méltán az Disciplina Articulusában is beirattatik.

Az Sacramentumok Administrálásában is legyen az recepta Unitaria Religio és Ecclesiastica disciplina szerint, a kisdedek, gyermekek, Atyának, Fiunak és Szent Léleknek nevében kereszteltessenek meg, az Ur vacsorájában a pohár az communicansok kezében adassék, magok igyanak beleőle, mint az Unitaria Magyar Ecclesiában.

Az Ecclesiastica disciplinát, úgy az mint már mostan, az Recepta Unitaria Religiohoz conformaltatott, fel veöven Ravius Mátyás, az Ecclesia Püspeökenek elegendető gondviselése leszen rea, mostan az elébbeni Tisztiben és Tisztességében bé állatik, és megtartatik.

Akárminemű injuriák, és bántódások leöttek volna ultro citroque Szörös Mátyás és mellette leveők keözeött, és a Püspeök Dániel Beke, s hozzá tartozó Ministerek, Colosvári Birák, Polgárok, és Communitás, s teöbb Unitaria recepta Religión levő Statusok keözeött, azok mindenestől eöreök feledékenységben és amnistiában mennyenek, és azokért sem most sem ennek utánna is egyik feltől is, sem titkon sem nyilván, semmi nemű úton, és praetextus alatt boszszuállás ne lehessen, ne is legyen: Egymás ellen, ha cáptalanokban avagy akárhol Proto culumokban protestatiók és egyéb jeövendő boszszuállásra való irások leöttek volna, utrinque cassaltassanak és annihiláltassanak in perpetuum.

Mindazáltal az Sidózók és az JésusChristus igaz Istenségének, és dicseőségének káromlói ez amnistiától most és ennekutánna is in perpetuum excludáltassanak és pro exclusis habeantur.

Mentől hamaréb lehet az Unitarius Superintendens Sinodust convocáljon, és az Unitaria Confessiot és Consensust, s Ecclesiastica Disciplinát, az mint mostan eligazittatott, minden Unitarius Mi-

nistereknek, Mestereknek publicálja, s igen serio injungálja, hogy mind Ministerek, Mesterek és Kántorok az szerént praedikáljanak, tanítsanak és énekeljenek, sub poena notae infidelitatis.

Azon Sinodusban formáljanak és írjanak oly Catechismust is, mely conformis legyen per omnia az recepta Unitaria Confessióhoz, Consensushoz és Ecclesiastica disciplinához, az mint mostan eligazított, mely Catechismust az jeövendő terminusra reportáljanak az mi kegyelmes Urunk ő Nagysága méltóságos személye eleiben, és akkor jelen leendő Tanács urak és Tábla birái eleiben, és ha az felül meghíratott Recepta Unitaria Religióhoz conformisnak találta-tik, annakutánna minden Unitaria Ecclesiákban és Scholákban az szerint tanítsák és tanulják.

Ha kik az mostan eligazított Recepta Unitaria Confessió ellen vétenének, azoknak meghbüntetésében való authoritást az országnak supremus magistratussa az Unitarius Püspeöknek és Consistorium-nak nem engedhet, holott azeleött való fejedelmek is azt az authoritást magoknak reserválták, a mint ezen dologh az országnak réghi articulussából constal.

Ha azért az Unitaria Religion leveök közzül, akár Ecclesiastica, s akár secularis personák légyenek, az mostan eligazított recepta Unitaria Religio ellen tanitana, irna, vallana és uyabb uyitást inditana, ad instantiam Directoris az Országgyűlésére evocaltassanak és mint Innovatorok, és publicae pacis perturbatorok, comper-ta rei veritate, in nota perpetuae infidelitatis convincaltassanak.

Ha pedigh az Unitarius Ministerek, Mesterek külseő rendtartásokban, erkeölcsöökben, magok viselésekben az Ecclesiastica disciplina ellen delinquálnak, azokat Püspeök és az Consistorium büntesék az disciplina szerint.

Ha kiknél akár Ecclesiastica, s akár secularis personáknál, oly keönyvek, irások és káromlásra formáltatott képek volnának, melyek az mostan eligazított recepta Unitaria Religio ellen valók, mindazokat az keönyveket, irásokat és képeket minden ember felkeresvén, tartozzék az jeövendő Szent Márton napjára az Feyérvári Cáptalanban bévinni, ennek utánna pedigh, a féle keönyveket, irásokat és képeket senkinek szabad ne legyen irni, nyomtatni, vagy másun-nan az Országban behozni, sub poena notae infidelitatis.

Ha az Unitaria Religion leveök közzül, az mostan eligazított recepta Unitaria Religionak Confessioja szerint keönyvet irna is **valaki**, de azt kinyomtatni és kibocsátani, az Országnak Fejedelme hi-

re nélkül, semmiképpen ne merészelje, sub eadem poena notae infidelitatis.

Mivel pedig az aratás jelen lévén az Unitarius Püspöök Sinodust mostan mindjárt nem convocálhat, concludáltatott, hogy az mostani eligazított Unitaria recepta Confessiót és Complanatíót leiratván, és kezekben vévén, innet Ecclesiájokban redeálván az Unitarius Ministerek, Ecclesiájokban első conciójokban publice publicálják, és annak vallására, s keövetésére és megtartására minden alattok leveő hallgatókat kényszerítsenek.

Actum in Oppido DEés die Septima Julii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo, Praesidente Illustrissimo Domino Principe Nostro, ac praesentibus, ejusdem Consiliariis, aliisque Proceribus et primariis Viris, per Status et Ordines Regni, ex tribus Nationibus, ac extra Unitariam Receptam Religionem, aliis tribus receptis in Transylvania Confessionibus delegatis.

(P. H.) **Georgius Rákóczy** m. p.

- (P. H.) Stephanus Haller m. p. (P.H.) Petr. Haller de Hallerkeő m.p.
Comes Comitatus Küküllő Consiliarius (P. H. Ladislaus de Balásháza m. p.
Suae Celsitudinis. V. Comes Comitatus Szolnokiensis med.
et Tabulae Ass.
- (P. H.) Stephanus Kassai m. p.
Consiliarius et Protonotarius (P. H.) Petrus Szénás de Balyok m.p.
Praefectus Transylv.
- (P. H.) Michael Tholdalagi m. p.
Suae Cels. Consiliarius Sedium Siculicalium Udvarhely et Maros Capitaneus (P.H.) Nemes Tamás m. p.
Háromszék Főkapitánya.
- (P. H.) Stephanus Zalánczi m. p.
Consiliarius Suae Celsitudinis et Tabulae Assessor. (P. H.) Mathias Huszár m. p.
Supremus Judex Regius Sedis Maros.
- (P. H.) Franciscus Redei m. p. (P. H.) Thomas Bassa m. p.
- (P. H.) Sig. Barcsai m. p. (P. H.) Stephanus Fodor m. p.
Judex Regius Civit. Saxonical. Sász-Város.
- (P. H.) Ladislaus Czeffey m. p.
Comes Comitatus Szolnok Interioris et Protonotarius (P. H.) Francisc. Kornis de Ruszka
Comes Comitatus Colosiensis.
- (P. H.) Serédi István m. p.
fő lovász mester Kraszna Vármegyének (P. H.) Balthasar Wesseliény m. p.
Comes Comitatus Dobocaiensis.
- Fő Ispánia. (P. H.) Stephanus Suliok m. p.
Comes Comitatus Colosiensis ac Tabulae Assessor.
- (P.H.) Stephan. Körössy de Várad m.p. (P. H.) Gabriel Mindszenti m. p.
Comes Comitatus Dobocensis.
- (P. H.) Johannes Kemény m. p.
Comes Comitatus Albensis, Capitaneus Fogarasiensis, Illustrissimi Principis Thesaurarius Cubicularius. (P. H.) Petrus Gávay m. p.

- (P.H.) Stephanus Kamuthy m. p.
 (P.H.) Johannes Chierény m. p.
 (P.H.) Valentinus Seraphim m. p.
 Judex Regius Cibiniensis et Consiliarius.
 (P.H.) Petrus Torma m. p.
 (P.H.) Stephanus Petki m. p.
 Supremus Capitanus Sedium Sicul. Csik,
 Gyrgio et Kászon.
 (P.H.) Steph. Damokos de Alsó
 Czernáton m. p.
 (P.H.) Michael Szentthagotai m. p.
 Consul Cibiniensis.
 (P.H.) Michael Goldschidt m. p.
 (P.H.) Valentinus Forgatz m. p.
 Villicus Coronensis.
 (P.H.) Martin Schneurisz m. p.
 Notarius Coronensis.
 (P.H.) Stephanus Mann m. p.
 Consul Segesvariensis.
 (P.H.) Laurentius Szeóts m. p.
 Civis Segesvariensis.
 (P.H.) Martinus Kolosvári m. p.
 Senator Mediens.
 (P.H.) Andreas Vég m. p.
 Judex Bistriciensis.
 (P.H.) Martinus Sculteti m. p.
 Senator Bistriciensis.
 (P.H.) Zachar. Literatus m. p.
 Judex Regius Keóhalmiensis.
 (P.H.) Stephanus Literatus m. p.
 Sedis Judex Keóhalmiensis.
 (P.H.) Georgius Herman m. p.
 Szász Sebesi Kiral. Biro.
 (P.H.) Johannes Szabo m. p.
 Judex Regius Substitutus Nagy Sinki-
 ensis.
 (P.H.) Johannes Kádár m. p.
 Regius Judex Sedis Uyegyház.
 (P.H.) Daniel Beke m. p.
 Superintendens Receptae Unitariae Re-
 ligionis.
 (P.H.) Adamus Francns m. p.
 Minister Ecclesiae Saxonicae Claudiop.
 Unitar.
 (P.H.) Mathias Ravius m. p.
 Minister.
 (P.H.) Joannes Tholdalagi m. p.
 Jur. Assessor Illustrissimi Principis
 Transylvaniae.
 (P.H.) Georgius Torma m. p.
 (P.H.) Daniel Mihály m. p.
 Háromszéknek Fő Királ. Birája.
 (P.H.) Johannes Sarosi m. p.
 Causarum Fiscalium Suae Celsitudinis
 in Transylvania Director.
 (P.H.) Stephanus Keöreösi de
 Béd m. p. Vice Comes Comit. Albensis.
 (P.H.) Franciscus Farkas m. p.
 (P.H.) Johannes Gereóffi m. p.
 (P.H.) Franciscus Bethlen m. p.
 Juratus Assessor Tabulae Judiciariae
 Illustrissimi Dni. Dni. Principis.
 (P.H.) Gaspar Beyez m. p.
 (P.H.) Michael Jo Samariai m. q.
 (P.H.) Kovacz Gaspar m. p.
 (P.H.) Ladislaus Thoroczka m. p.*)

(Erd. muz. Jos. Comit. Kemény Apparatus Epistolaris ad Historiam
 Transylvaniae T. VIII.)

*) Eredetije megvan E. Tanácsunk levéltárában. Szerk.

V.

Confessio fidei Unitariae 1599.

En Thordai Máthédéák vallást tesztek vigimint egés-
ségben levén és épp ézzel elmével birván az en menniei zent Attyám
eleőt az ur Jesus Christusnak diotseoséges zent attia eleőt, hogi
az meli igaz vallást tellies életemben keovettem tudni illik az men-
nek feoldnek teremteo Istene és az ember Jesus Christus feleöl ki nem
három szemeliw hanem egedwl uralkodo véghetetlen Isten — Az
Christus penigh az eo zent fia nem valami eoreokké valo szemeli
avagi hasonló Isten az Attyával, hanem a zent proféták evangelis-
ták és apostolok tanítása zerent az bwnteol, giarlosagtol megh vál-
va mihozzánk hasonló férfi volt az eo attíanak iobiára wlt az eo
szenvedéseiert és ki el jeovendeo az itéletre az utolsó napon megh
itélni mindeneket eleveneket és holtakat, meli vallásban kívánom
hogi az én teremteo menniei zent attiam engemet megtarchon és
az én végseo orámon velem levén io hitben reménségben ez világ-
bol kiviegien es az eo zent hivej keozze zent kegiélmességebeol
az boldogh feltámadásban zamlallion. 1599 4 febr.

(Eredetije Gál László Carth. T. XVII. No. 18. Más. Kemény Suppl.
app. epist. I. 154.)

Közli Orbán Balázs.

Kepe-rendszer.

(Adatok a h. ujfalvi Unitária Ekklezsiát érdeklőleg).

A h. ujfalvi unitár. Ekklezsiában a kepezés állapotja a különböző időkben különböző volt.

1681—1789-ig az egész bért minden béradó gazdától 3 kal. búzát és 3 kal. zabot a pap vett.

1789—1852 a pap sajátjából adott a kántornak tíz kal. búzát és tíz kal. zabot évenként.

1852-ben a papi bér itt is 2—2 kalongyára szállott, s a paptól a kántornak adatni szokott 10 kal. búza s tíz kal. zab elenyészett. Mely különféle változások körülményeit lásd a következőkben.

1681 előtt Homoród-Ujfalu filiája levén a szomszéd Oklándnak, az ottani papnak fizetett minden egész béradó gazda évenként 2 kal. búzát és 2 kal. zabot. A mesternek 1 kal. búzát és 1 kal. zabot. A nevezett évben pedig H. Ujfalu Oklándtól külön kívánván válni, az elválhatást oly feltétellel nyeri meg, hogy azon 3—3 kal. búza és zab-bért, melyet addig az oklándi két belső embernek fizetett, egészen fizesse leendő papjának. S ha mind e mellett is valaha anynyira megfogyatkoznék Ujfalu, hogy papot nem tarthatna, tartozzék Oklándhoz redeálni, s Oklánd is tartozzék recipiálni (Lásd a régi protocollum 3-ik lapját).

A kántorság eredetét homály födi. E hivatalt előrenden hihetőleg valamely iskolát nem végzett ember viselte, minek elfogadható bizonyosága az, hogy 1789-ig a kántor sem iskolát nem tanított, se fixum fizetése nem volt.

1789-ben helybeli pap Karácsonfalvi Izsák elhalálozván, s azon évben tartott generális visitatio alkalmával az ekklezsia a kántori fizetést figyelni kívánván, igére minden egész béradó gazda a kántornak 13 kéve búzát, s ugyan anynyi zabot, s egyszersmind

*

leendő pap Imre Ferencz is úgy egyezék, hogy az iskola-tanítás szálljon a kántorra, s ezért a pap sajátjából adjon a kántornak évenként 10 kal. búzát s 10 kal. zabot. Mely egyezet a jelenlegi püspöki vizsgáló-szék által megerősítettven, e szokás áll fenn egész 1852-ig azon megjegyzéssel, hogy

1846-ban itten orgona készülvén, a kántori, vagy mint már ekkor nevezték, mesteri fizetést az orgonálásért, minden egész béradó gazda 9 kéve búza s 9 kéve zabbal jobbitá. De itt egyszer-smind szálla kezdé lenni sokak szemében, hogy ők a két belső embernek évenként 3 kéve hijján 4 kalongya búzát s ugyanannyi zabot adjanak, s ebbeli scrupulusokat a papság 3-dik kalongyája elhúzásával kivánták orvosolni.

1851 a püspöki vizsgálószék meghagyja az ekklézsiának, hogy a mesteri csekély jövedelmet szántók szaporításával, s a szükséges tűzifa megadásával jobbita. Mikor is helybeli pap Hajós Mihály, ki már ekkor ágyban fekvő beteg volt, csak hamar elhalálozván, az ekklézsia lelkes buzgó tagjai a kántoron segíteni kívánván, magokon ekép segítének: meghatározzák, hogy a papi bér szállittassék itt is 2—2 kalongyára; a paptól a kántornak adatni szokott 10 kal. búza és zab enyészszék el; a mesteri bér jobbitassék 3 kévével, s eddigelé a kántor a fabért nem kapván, ennekutánna a papi bérből a tertialitást kapja a kántor, vagy mint nevezik: a mester. S mint állítják, ebbeli tervöket a képviselő tanács elibe terjesztvén, onnan oly választ nyertek, hogy ha ily bérváltoztatás mellett kapnak papot, a tervezett változtatás nem fog megtagadtatni. De e választ sem az ekklézsia nem tudja megmutatni, sem esperes, sem notárius nem tudnak róla semmit.

E közben Góró Istvánt meghívják a Hajós Mihály halálával ürességbe jött papi állomás betöltésére, kinek, azon kívül, hogy az itteni kepe-rendszer eddigi állását, s az abban jelenleg tervezett változtatást előtte egészen elhallgatják, ígérnek 100 kalongya búzát, 100 kalongya zabot, 48 szekér fát, s ezen kívül a község erdejéből minden két hétben egy szekérrel; továbbá a három fordulóban 16 véka férőjü szántót és három szekér szénára való helyet. Egy teljes ekklézsia nyilatkozatát Góró István valótlanágnak nem képzelhetvén, s ezen kívül a kepe régebbi állásáról, s az abban elintézett változtatásról mit sem tudván, ígéretet tesz, s a képviselő tanács által Kőrispatakról ide rendeltetik. A püspöki administrator Székely Mózes ur levelében, melyben az ide rendelést tudatja Go-

ró Istvánnal, volt enynyi: Tisztelendőségedet a képviselő tanács H. Ujfaluba azon megjegyzéssel rendelte, hogy a keperendezés tárgyában beadott kérelmét az ekklézsiának a k. tanács méltányosnak találván, azt elhatározás végett ajánlani fogja a főtanácsnak. Ha a képviselő tanács előtt is a fennebb kitett búza, fa, szántók és széna mennyiséget ajánlották, akkor is igen méltányosnak találhatta. De hogy a dolog fonalát el ne hagyjuk, Góró István a főtiszt. adminisztrátor ur levelének idézett szavait nem tudta mire magyarázni, s kitől tudható ezt meg jobban, mint az ujfalvi ekklénem sokára Kőrispatakba érkezett követétől. Ki is Goró Istvánt így világosítá fel Eddigelé a pap a mesternek a magáéból adott 10 kal. búzát és 10 kal. zabot. Most ekklézsiánk azt akarja, hogy ennekutánna ne fizesse ezen mennyiséget a pap a mesternek stb. Miután pedig Goró I. H. Ujfaluba megérkezett, s a feladások valótlanúságát látta, mind az első, mind a második követ megvallák, hogy ők itthon előre meg voltak tanítva, mit feleljenek Goró Istvánnak netalán teendő kérdéseire.

Ezek szerint az ekklézsia csinja világos, a tervezett változtatás pedig még eldöntve nem lévén, 1853-ban a Jánosfalván tartott környéki gyűlésen a tárgy szőnyegre jött. Ez a rendezést oly feltétellel látta megengedhetőnek, ha a paptól elhúzandó 3-ik kalongya hiányát az ekklézsia földekkkel és kaszálókkal teljesen kipótolja, s ily feltétellel ajánlá a főtanácsnak is megerősítés végett. Az 1854-ik év telén Kolozsvárt tartott főtanács január 21-iki ülésében 6. szám alatt a rendezést megerősíti, utánvetve könnyűszerűleg e szavakat: Minthogy pedig a papi és mesteri telkek után járó szántók és kaszálók kevés számmal vannak, azokat az ekklézsia szaporítsa. Mit az ekklézsia így értelmezvén: ha akarjuk szaporitjuk, ha nem, nem muszáj, egy köből férőjü földet Magyarország völgyben átadtak a papnak, a többire nézt pedig azt mondá: szaporitanók, de nincs honnan.

Goró István hivatva érte magát még egyszer jelentést tenni az e. tanácshoz. S ez 1855 sept. 4-iki ülésében, 26 szám alatt, meghatározá, hogy a szenvedett veszteséget az ekklézsia tartozik kipótolni. Az ekklézsia röviden azt felelte: nincs miből.

Nem lévén tehát módja, azaz akaratja, az ekklézsiának a szenvedett hiányt teljesen kipótolni, az 1855-ik évi visitatio azt ajánlá, hogy makk-termés idején a papnak eddigi illetőségén feljül engedjenek még három, s így öszszesen hat sertést vihetni a makkra, miben az ekklézsia megegyezvén, ezen a dolog megállapodék.

Goró István 1871 május 6-án 52 éves korában, 19 évi itteni szolgálata után meghalt. Helyébe 1872-ben e sorok írója hivatott meg, ki Goróhoz hasonlólag nem volt ismeretes az azelőtti kepe-rendszerrel. De most, miután a jegyzőkönyvek nyomán látom a folytonos változtatásokat, fájdalommal kell feljegyeznem, hogy a kepe nem hogy növekednék a kor kívánalmai szerint, de elkezdve 1801-től folytonosan csökken, kevesbedik. A Gorónak ígért 100 kalongya búza és ugyanannyi zab, most 88 kalongyára vonatott le. A 48 szeker fa helyett most csak 32-öt adnak. S a mi legbámulandóbb, e csökkenő változtatásokat az ekklézsia önféjüleg teszi felsőbbbségi jóváhagyás nélkül. Vádolnom kellene az espereseket és a főtanácsot, hogy ily törvénytelen eljárásokra szemet hűnynek, ha nem tudnám, hogy mindezekről tudomásuk nem lehet; nem lehet pedig azért, mert sem az esperesi hivatalokban, sem a főtanács levéltárában külön jegyzőkönyv nincs vezetve a különböző ekklézsiákban kepe-rendszerről; arra a kinra pedig nem lehet kárhoztatni az időnként változó espereseket, hogy ekklézsiákban minden jegyzőkönyvet 300 évi szakadatlan folyamában időről-időre nyomozzanak, míg a jelenlegi igazságos bérre találnak. És így mind az esperesek, mind a k. tanács hitelt kell hogy adjanak az ekklézsiák által, új pap változás alkalmával, benyújtani szokott pap bér kimutatásnak.

Hogy én ily részletesen foglalkoztam a kepe-rendszer megírásával, onnan van, mert apostoli buzgóságú szabadelvű esperesünk Gyöngyösi István ur körlevele ama felhívásában: hogy esperessége alá tartozó minden pap írja meg saját ekklézsiájának történetét, nemcsak azon elismerésre méltó törekvést látom, hogy adathalmazt akar gyűjteni egy általános nagy egyháztörténet megírásának könnyítésére; hanem azt is, hogy részletesen meg akarja ismerni hivatala alá tartozó egyházainak mindennemű bajait, hogy ideje korán orvoslát nyújtson azoknak. És itt legyen szabad megjegyezni a következőket.

Az újra ébredt alkotmányos élet, más meg más, gazdagabbnál gazdagabbnál dfjazatt pályákat nyit a tehetségek előtt. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a theologiai tantermek padjai mindinkább üresednek. A mostani hiányos kepe-rendszer, s azon engedékenység, hogy a legcsekélyebb számu községek is ekklézsiává alakulhatnak, elrettentenek sokakat e pályától, melyen, legtöbb esetben nélkülözés, szenvedés, nyomor várakoznak.

Ideje lenne már saját vallásunk érdekében, hogy a legközelebbi zsinati főtanácsi gyűlés vétesse új rendezés alá a századokkal ezelőtt megállapított képézést, s alkalmazza azt a kor igényeihez. Ideje lenne már, hogy a főtanács mondaná ki határozottan, hogy azok az ekklézsiák, melyek nem képesek papjait legalább 500 frtnyi javadalomban részesíteni, filiává tétnek.

Ha a zsinati főtanács erélyesen nem lép fel, a kepe folytonos csökkenésével csökkenni fog a tehetséges papok száma is. Mert a nép — általánosan ki lehet mondani — nem arra törekszik, hogy papjainak, tanítóinak fizetését növelje, sőt inkább hogy kevesbitse; mire világos bizonyíték az, hogy három—négy család él egy fedél alatt, csahogy az egyház szolgálóinak kevesebb bért fizessen. A kepe kiróvásának nem ház és vagyon, hanem személy szerint kellene kiróva lenni, mert a pap nem a háznak, nem is a vagyonnak, hanem a személyeknek tesz szolgálatot.

Az az elv, melyet a lapok anynyit pengettek, hogy a papok az állam hivatalnokai ép úgy, mint más hivatalnokok, tehát az állam fizesse, jogos és igazságos, de nagyon veszélyes.

A protestáns felekezet független önállósága, nemzeti és emberiségi kérdés, melynek hajóját a most még zivataros politika hullámaira veszély nélkül tenni teljes lehetetlen. Mondhatná erre valaki, hogy ez csak felekezeti féltékenység, gyávaság. Mire én azt felelem, hogy az eszélyesség soha sem a félénk gyávaság jele, hanem az éber vigyázat észszerű követelménye.

A jelen ne feledtesse el egészen a multat, midón a jövővondón munkálunk. Én most még nem az államtól, hanem főtanácsunktól várom papjaink és tanítóink fizetéseinek megjavittatását, még pedig a kor igényei szerint. Hogy erélyt fog kifejteni, hiszem, mert ez „a lét és nem lét kérdése“.

Goró István irata nyomán

közli

Rédiger Géza.

Néhány szó a fennebbi cikkhez.

E cikkhez néhány megjegyzést akarok tenni, mert a felvetett kérdés megérdemli, hogy avál komolyan foglalkozzunk, s igen örülnék, ha ez irányban egy kis eszmezsere indulna meg folyóiratunkban; még inkább, ha aztán nem maradnánk az üres frázisok-

kal, hanem valamit tennénk is; mert anynyi bizonyos, hogy belső embereink állapota, kevés kivétellel, szánandó lábon áll, s e hivatal, melyért egykor a legjelesebb tehetségek versenyeztek, teljesen elveszti vonzó erejét; olyan lesz, mint a vízbehalónak a szalmaszál, csak akkor kapaszkodik belé, mikor már biztosabb mód után nem nyújthatja ki kezét.

Én nem tartozom azok közé, a kik a jó hivatalnok sine qua non-jának tekintik a jó fizetést; mert szerintem bárminő pályán a hív és odaadó szolgálat mindig egy kis önfeláldozást kíván, ezt pedig soha megfizetni nem lehet; különösen egyházunkban a papi pályára lépőtől megkívánom, hogy ne a jövedelem, hanem az eszme, a cél lelkesítse. E nélkül hiában való volt háromszáz éves küzdelmünk. Mindazáltal tagadhatatlan, hogy a társadalom, a melyben élünk számos szükségét teremtett, melyeknek lehető kielégítésére törekszik minden ember, s így nem tartom igazolatlanoknak a felszólalást, mely a papságnak a kor igényeihez mért tisztességesebb javadalmaztatása érdekében emeltetik mindenfelé.

Egyházunkban a papság fizetése jobbra a kepe-rendszeren alapszik, s ennek a készpénz fizetés felett meg van az az előnye, hogy a míg a pénz értéke, mint látjuk, napról napra csökken, addig a terményekben kiszolgáltató fizetés, úgy szólván, agio-val bír, mely annál nagyobb, minél kisebb a pénz értéke. De ha csakugyan áll az, a mit czikkiró említ, úgy nálunk a kepe nem hogy nőne, hanem sok helyt apad, úgy a számitás nagyon roszul üt ki, s a mint mondani szokás, a mit az ember a réven nyer, elveszti a vámon. Addig tehát, a míg a papság fizetését s lehető javadalmaztatását netalán más alapra lehetne fektetni, a kepe pontos behajtása és felszedése úgy a papság, mint a hallgatóság érdekében áll; mert a kepe megrövidítésével nemcsak az illető pap szenved kárt, hanem a gyülekezet is, mely hova-tovább mind gyengébb papot kap.

Sőt ennél többre is kell menni. Okvetetlen gondolkozni kell a felől, hogy belső embereink fizetése valami úton módon gyarapíttassék. Erre nézve már a helyi viszonyok határoznak, ezeknek számba vétele nélkül a dologhoz hozzá szólni alig lehet. Egyet, az egyházi magtárak alapítását, már többször megemlítettünk folyóiratunkban is. Ezeknek hív és lelkiismeretes kezelése által lassanként mindenütt tekintélyes tőkét lehetne előállítani, mely idővel tán a belső emberek fizetésének is biztos alapjául szolgálna; mert

én megvallom, hogy bár mennyire örülök annak, hogy igen sok helyen gondolkoznak a kepe megváltásán, ezt a kérdést nagyon kényes természetűnek tartom a pénz és terményfizetés között fennebb már említett különbségnél fogva. Ha a kepe megváltása kulcsául a mostani fizetést tesszük, igaz, hogy ez által a pap és hallgatóság közötti sokszor kellemetlen súrlódásoktól megmenekszünk, — ám-bár nem kis igazság rejlik az angolnak azon megjegyzésében, hogy a miért az ember önmaga nem fizet, annak a becsét se tudja fel-fogni és illően méltányolni, — de e mellett vajon nem jut-e papságunk pár évtized mulva rosszabb helyzetbe, mint ma van? nem jut-e abba a helyzetbe, hogy azt a gabonát, fát stb. a minek most értékét megkapja, pár évtized mulva ugyanazon pénzzel megvásárolni nem bírja. Valahol tehát a kepe megváltás különben dicsérendő célja felé törekednek, a fennebbi különbséget ne hagyják ki számításból, s azt ugy eszközölik, hogy a pénz és termény közötti kiegyenlítésről is előre gondoskodjanak; mert arról én is meg-vagyok győződve, hogy a mely tehertől az ember egyszer megszabadul, azt másodsor nem örömet vesz magára.

Hogy népünkre a kepe mind terhesebbé válik, ezen nem csudálkozom. Mig az állami adó aránylag csekély volt, könnyű volt Jézus szavaival élve, megadni a császárnak is, a mi a császáré, s az Istennek is, a mi az Istené. De ma az állami adók folytonos gyarapodásával mind nagyobb teher nehezedik az emberekre, csuda-e, hogy ezek is igyekeznek magokon segíteni úgy, a hogy lehet, s első sorban az egyházat rövidítik meg, mely szelidebb és engedékenyebb mindig, mint az adóexecutor? Azonban én mégis hiszek és bizom népünk jóakarátában és áldozatkészségében; felteszem, hogy a miveltség, melynek sugarai, ha lassan is, mind szélesebb kört világítanak bé, a vallásos szükségét hová-tovább mindinkább nevelni fogják, s a minek szükségét éreztük, azért áldozni is készek vagyunk. Példa rá a legmiveltebb népek története, példa rá Anglia és Amerika, hol saját feleinknél is a papság fizetése bár mely más hivatal fizetésével bátran kiállja a versenyt, és ha szabad a kicsinyeket a nagyokhoz hasonlítani, példa rá kolozsvári ekklézsiánk is, mely tehetségéhez képest koronként javítani igyekszik a belső emberek fizetésén.

Van különösen egy mód, mely által hiszem, hogy ez irányban sokat lehetne a dolgokon lendíteni. Ekklézsiánk többnyire mindnyájan birnak kisebb nagyobb mennyiségű fekvőségekkel, szántók-

kal, legelőkkel, erdőkkel, havasokkal. Tisztelet a kivételeknek, de én már többször hallottam, hogy az ekkleziák ezen köz vagyont nem jövedelmeztetik úgy, a hogy kellene és lehetne. Azokat igen sok helyt az egyháztagok vagy épen ingyen, vagy potom árért birják és használják. A használat ellen semmi kifogásom, de azt hiszem, hogy azokat a lehetőleg jövedelmessé tenni szent kötelességünk. Vajon ez úton nem lehetne-e javítani ekkleziáink és belső embereink állapotán? Én azt hiszem, hogy igen. Persze, hogy ez is egyike a legkényesebb természetű kérdéseknek; mert a községnek ugy szólván önmaga ellen kell fellépni, a kik a kedvezményeket élvezik, azok arról nem mondanak le jó szívvél; de talán mégis ideje volna kibékülni a val a gondolatlalt is, hogy a közvagyonszent s a ki a községnek csinál kárt, a legsúlyosabb vétet követi el; mert egyszerre többeket rövidit meg a maguk hasznukban. Az is mindennapi dolog, hogy az ekkleziia pénzét az ekkleziia tagjai magok között kiosztják, illetőleg kamatra kiadják; aztán sem a tőkét, sem a kamatot felhajtani nem birják, nem akarják. Ezen is segítni kell és segítve lesz általa az ügyön, mely édes mindnyájunké.

A t. cikkirő azt mondja, hogy vétessék számba mindenütt a kepe, s a mely ekkleziia a papnak legalább 500 frtnyi évi jövedelmet nem tud kimutatni, változtassék filiává. Megvallom, hogy én ezt ily határozottan kimondani nem merném. Nem a fizetés nagyságáért; mert hisz ez valóban a minimum lehet, a mit egy papnak adni lehet; de előttem a leány-egyházakra nézve még egy más körülmény is tekintetbe veendő t. i. helyrajzi fekvése. Lehet, hogy egy kis község néhány taggal távol fekszik azon nagyobb egyházközségtől, melynek filiájává tétethetnék, s így azt pap nélkül hagyni anynyi volna, mint homlokára írni a pusztulást; mert végre is az az ekkleziia, mely papját nem látja a maga kebelében, vagy csak ritkán, nehezen kerüli ki a feloszlást. A leányegyházak alkotásánál tehát nemcsak a fizetésnek, hanem a fekvésnek is irányadónak kell lenni. Ezt tekintetbe véve, én is szivesen kezdet fogok cikkirőval a rendezésben, sőt ott, a hol a papi administráció nagyobb nehésséggel nem jár, és a dologban veszély nincs, több ekkleziának egybekapcsolását is elfogadom; mert a mint Dávid ezere a Goliát tiz ezerével kiállotta a küzdelmet, ugy egyházunk biztonsága se a papok számától, hanem azoknak minőségétől függ.

Ez úttal a t. cikkirónak még csak egy megjegyzésére kívánok észrevételezt tenni, a midőn az állami fizetésre hivatkozva, azt mondja, hogy a papnak állami fizetésben való részesítését nem kívánja azért, mert az egyházat a politika esélyeinek nem lehet kitenni. Ez is igaz; de előttem ennél még egy sokkal fontosabb ok van, a mi velem sehogy se kívántatja a papságnak is állami fizetését. Ez az önértet, az önerő és annak lehető kifejtése, mi nélkül az ember csak hitvány gép, és nem Isten képére teremtett valóság. Én nem képzelek szerencsétlenebb társadalmat, mint a hol mindent az állam tesz, egyedül ő gondolkozik, ő cselekszik, tagjai pedig várják a mannát, a sült galambot. Egy ép társadalomban az államnak szerintem épen semmit sem kellene egyebet tennie, mint ellenőrizni a polgárok cselekedeteit. A családfő gondjai is rendesen csak addig tartanak, a míg a gyermekek felnőnek, a míg őket szárnyokra bocsáthatja. Igaz, hogy ez az emberiség, bár már elég vén; mert az évezrek számát se lehet meghatározni, a mióta e földre született, de azért mégis sokban gyermek, járnai se tudó gyermek, s ezért szüksége van vezetőre, tápláló dajkára. Volt idő, midőn egyházilag is az állam karjain élt. A reformatióval nagykoruvá lett; immár éljen meg, ha életre való. E tekintetben tehát én az államtól egyebet nem kívánok, minthogy legyen igazságos, egyik egyházat se szeresse a másik felett, a mit egynek ad, adja meg a másikkal is. Mi pedig segítsünk magunkon, mert az Isten is úgy segít rajtunk.

Én igyekeztem a felmerült kérdésre figyelmessé tenni t. olvasóinkat; legközelebről azokat, a kik ez irányban tenni, hatni hivatva vannak. Ha valahol, itt a jó tanács igazán aranyat ér. Kérjük azoktól, a kiknél van, s mi biztosítjuk számukra a jelen elismerését és a jövő háláját.

Ferencz József.

Egyházi mozgalmak.

A német kormánynak a r. katolikus egyházra nézve teljes szigorral folytatott intézkedései mindinkább kiváló vonását képezik az európai ügyeknek. Legközelebbi időben az érsekek és püspökök elfogatása s bebörtönözése van napirenden, mivelhogy a halhatatlan vatikántól sugalmazott főpapok inkább akarnak Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek; s a katolikus clerus immár kénytelen választást tenni a két ur között, melyiknek engedelmeskedjék, az állam törvényeinek és tekintélyének-e, vagy pedig szellemi fejének, az Isten helytartójának ott a hegyeken túl. Az ultramontan párt maga részéről semmit sem mulaszt el a nép lelkének megnyerésére, s a kormány szigorú eljárásában elég alkalmat talál ama hatalmas szó „az üldözés” hangoztatására, ez úttal biztosítandó maga részére az általános rokonszenvet. Többi közt Ledokowszki érsek, egy hosszú körlevelében, saját állapotát a megváltó kinszenvedéseivel hasonlítja össze, s azon meggyőződését fejezi ki, hogy „keresztje, bármily nehéz legyen is, csak rövid ideig fogja az ő vállait nyomni”. E pártnak vigaszul szolgál az a visszaemlékezés is, miszerint 1837-ben egy póseni érsek egészen hasonló körülmények közt volt börtönbe vetve, s e kemény rendszabályt csaknem közvetlenül oly erős felébredése követte a katolikus érületnek, hogy az ép eszközül szolgált a valódi ultramontanizmusnak, a melynek kiirtására volt intézve. Azonban nagy a különbség az idők és körülmények között, s hogy a mostani eljárás is hasonló eredményben végződjék, alig remélhető. Azon idő óta a pápa tekintélyét erősen meggyengítették a korszellem liberálizáló áramlatai, s a közelebbi évek nagyszerű politikai eseményei; s aztán azt sem hagyhatni minden figyelem nélkül, hogy 1837-ben nem volt a porosz államnak határozott, erős jellemű s fényesebb tehetségű feje, s jelenleg ott van Bismarck.

A szőnyegen levő kérdést illetőleg, Bismarck most is mint mindig határozottan kimondja, hogy neki semmi köze a katolikus egyház tanaival. Ám fogadják el a pápai csálhatatlanság dogmáját, vagy bármi más hitczikket, neki koránt sincs ellenére, csakhogy ne tagadják meg, azt a hódolati hűséget, a melylyel minden polgár tartozik az államnak. A papokat az állam fizeti, s ennél fogva az állam hatalma s felügyelete alól nem vonhatják ki magokat; aztán az állam érdeke kivája azt, „hogy bármelyik felekezeti papsága oly nevelésben részesüljön, mely azt érintkezésbe hozza a jelenkor legjobb és legigazabb eszméivel, s az egész társadalom érdekeivel“, és hogy az állam megvédessék azon veszélyek ellen, a melyek egy tudatlan lelkészi kartól áradhatnak szét.

Oly nehéz, kivált a szabadság rajongásig lelkesült barátjának egyelőre elhatározni, ha a német kormánytól életbe léptetett rendszabályok igazságosak-e vagy bölcsek, mivel itt a távolban nem ismerhetjük eléggé, mily veszélyeknek van kitéve a rendkívüli események folytán oly villámgyorsan megalakult német egység, s vajon a katolikus népség kebelében nem rejlik-e a vallás rokonságánál fogva némi vonzalom a most legyőzött, de e legyőzetését megboszulni csak alkalomra váró francziák irányában; hogy a német papság nagy része rokonszenvez a francia clerussal, az iránt nem lehet kétség, mindön az ultramontanizmusnak nincs más hazája Róma városán kívül. Az köztudomásu, hogy a francia-német háboru Róma befolyásának tulajdonitandó. Bizonyos, hogy a hadizenet csaknem azon egy időben történt a pápai csálhatatlanság kiáltásával; s bizonyos, hogy jézsuitai befolyás volt működésben a Tuillériák palotájában, különösen Eugenia császárné vezénylete alatt, a ki spanyol nevelése folytán volt oly vakbuzgó. E mellett bizonyos az, hogy Európaszerte jelenleg az ultramontan párt befolyása a belháborgások szításában mindenütt észlelhető. Így van ez Spanyol és Olaszországban, Ausztriában, Svájcban és Franciaországban. Nagyon felöltő jelenség e tekintetben, hogy Franciaországban oly erős katolikus színezetű kormány is, mint a Mac-Mahoné — a kinek neje egyike volt a mult évbéli búcsu-járások fővezéreinek — szükségesnek látta a francia püspököknek lázasztó körleveleik miatti megfeddését, s elnyomni az ultramontanok közlönnyeit ama fenyegetődő hang miatt, melylyel a francia népet a németek elleni gyűlöletre izgatták.

A német kormány és a papság közötti kérdést illetőleg, alig

vonhatni kétségbe a német korlátnok nyilatkozatainak őszinte voltát, miszerint itt egyes-egyedül az államnak saját polgári ügyeiben való tekintélye forog fenn. Ezt egész nyíltsággal is megvallja Manning érsek egy katolikus párthivei által tartott gyűlés előtt Angliában. Szavai ezek: „Az egyház különálló és legfensőbb méltóságu oly hatalom, a mely függetlenséggel bír, s egyedül maga szabhatja ki saját joghatósága határait, és szabhatja ki ennél fogva minden más joghatóságok határait. De a Jézus Krisztus egyháza, a hit és erkölcsiség kijelentése körén belől (a melylyel az önmagát meghatározza) illetén hatalom, vagy semmi, vagy rosszabb a semminél, családtság vagy jogbitorlás“.

A német kormány által elfogadott rendszabályok a következők: egy, a mint már érintve volt, a papság nevelésére vonatkozó törvény; egy, a mely tiltja a hazai törvényszékekről a Rómába való felebbezést; egy másik, mely nem engedi meg német katolikus papok vagy világiak kiközösítését a kormány szentesítése nélkül; egy másik megint megtiltja a püspököknek, hogy papokat egy állomásról másra tegyenek át a kormány engedelmével s a t. Szóval: a katolikus hitfelekezetet az ország törvényei azonagy lábra helyezik minden tekintetben a protestáns hitfelekezetekkel.

Kétségkívül a jelen nehézségek annak kivitelében, a mi különben méltányos intézkedésnek látszik, ama körülménynél fogva tünnek fel nagyobbaknak, mivel a német kormány utóbbi időkben különös kedvezéssel viseltetett az ultramontan párt iránt, mely az absolut uralom iránti szerelménél fogva mindig a monarchiával szövetkezett politikai ügyekben a szabadelvűek ellen.

Az év elején két nagy gyűlés tartatott Londonban, a német kormány iránti rokonszenv és méltánylás kifejezése céljából. E gyűlések egyikében a híres Dean Stanley-nek egy levelét olvasták fel, melyben feltétlenül igazolja a kormány eljárása módját, mutogatván történeti előzményekből, hogy ugyanazt követték Európa vezérhatalmai több alkalommal a pápai megtámadások és jogbitorlások ellen. Az egyik gyűlésen hozott határozatokra válaszképp egy kiváló figyelmet keltett saját kézíratu levelet küldött volt a német császár Russel lordhoz Londonba, mely levél méltóság és erély tekintetében méltán sorakozhatik ama sokat emlegetett levélhez, melyet az uralkodó a pápához intézett volt a múlt évben. „Kötelességem — ugymond a császár — népem vezérének

lenni a német császárok által az előbbi időkben századokon át folytatott küzdelemben oly hatalom ellen, melynek uralmát a világ egy országában sem találták a népek szabadságával és jóllétével öszszeférhetőnek; oly hatalom ellen, mely ha napjainkban diadalmaskodik, nem csupán Németországban veszélyeztetné a reformatió áldásait, a lelkiismereti szabadságot és a törvény tekintélyét. Elfogadom tehát a reám mért küzdelmet, teljesítve királyi kötelességemet, és szilárdan bizva Istenben, kitől segílyt kérünk a győzelemhez; elfogadom azt a mások vallására való tekintet és az evangéliumi kegyelem szellemében, melyet elődeim államaim törvényévé és igazgatásának jellemvonásává tettek. Kormányom legújabb rendszabályai nem gátolják a római egyházat vagy hiveit a vallás szabad gyakorlásában; csak az ország törvényhozásának adják meg a függetlenség biztosítéka egynémelyikét, melyek más országoknak már rég birtokában vannak, s melyekkel egykor Poroszország is birt a nélkül, hogy a római egyház azokat vallása szabad gyakorlásával öszszeférhetetleneknek tartotta volna. Én kezdettől fogva bizonyosan tudtam, s örvendek az ön levele által nyújtott bizonyítéknak, hogy e küzdelemben nem fogom nélkülözni az angol nép rokonszenvét, melylyel népem és királyi házam Oranai Vilmos napjai óta oly sok, közösen folytatott küzdelem emléke által van öszszekötve“.

„A vallási krízis Európában“ czime egy a „Revue des Deux Mondes-ban Renan által irt cikknek, a melyben többi közt előadja az ó-katholikus mozgalom mivoltát s kilátásait érdeklő nézeteit is. „Hogy valamiféle szakadás a római egyházban elkerülhetlen volt az oecumenicus zsinat után oly országban, mint Németország, hol ugymond, egy parányi miveltséggel bíró katolikusknak majdnem protestáns szokásai vannak, ismeri vallását, okoskodik fölőtte, elfogadja ezt, elveti amaz belőle. A püspök és a pap mellett a német katolikus országok legtöbbszörének van egy hittudósa, a kinek szava a hit- és erkölcsstan kérdéseiben gyakran több súlylyal bír, mint a püspöké. Világi vallástanár van szintén alkalmazva többször a nyilvános tanintézetekben. Az ó-katholikus mozgalom természetesen ezen német tanárok, hittudósok közt kezdett jelentékenyen mutatkozni, mint a kik a szent szöveg ismeretével bírván

látták, mekkora eltérés történt a hagyományoktól. Ez volt gyümölcse annak, hogy a theológiát az egyetemeken taníták a német tartományokban, a helyett, hogy azt a papnöveldekben tanították volna, mint más katolikus országokban. A katolikus tanárok Németországban ittcott a protestáns theologusok mellett alkalmazva s velök szakadatlan vallási vitákat folytatva, mintegy magok is protestánsokká lettek. . . . Döllinger, a katolikus hittudomány főfő bajnoka, megkérdeztette a kihirdetni szándékolt új dogma iránt, azt felelte, hogy azon esetben minden veszve van. E nagy strategista átlátá, hogy az új dogmák lehetetlenné tennék tovább is viaskodni a protestánsok ellen. . . . A német kath. egyetemek theologusainak nagy része osztozott e véleményben, s a csalhatatlanság hitczikke ellen egész nyíltan tiltakoztak. E fellázadt theologusokkal kezét fogott néhány tudós világi, hittudósok ők magok is, s alapos jártassággal birtak azon történelmi és kritikai buvárlatokban, a mikben a tudós Németország anynyira gyönyörködik.

Egyébiránt a német francia tudós azt hiszi, hogy az ó-katolikus mozgalom nagyon túl van becsülve. Jellemző körülmény, hogy egyetlen püspök sem merészlett a schisma pártjára állni a dogma kihirdetése után. A katolikus világban pedig a püspökség részvéte nélkül megindult mozgalom mindig szűk határok közé szorított marad. Az ó-katolikus szakadás, bármi komoly jellegű is, voltaképen mindeddig másod-rendű tüntetésnek látszik, figyelemre méltó a benne résztvevők tudománya és jelleme által, de csekélyszerű, követőinek száma szerint. E kised egyháznak kebelében vannak tanárok, tudósok, papok, s a legelőkelőbb polgársághoz tartozó egyének; de a nép alig tud róla valamit, s egyház nem létezik a néptömeg pártolása nélkül. Ez új egyházban sok pásztor látnok, de kevés nyáját; nagy kánonjogi tudományt, de kevés keresztelést, kevés temetést, kevés házasságot. S micsoda egyház az, a mely nem keresztel, nem temet és nem esket? Az ó-katolikus mozgalom élni fog; de nézetem szerint nem fog dönteni a német katholicismus jövője felett. Csupán a protestáns secták számát fogja egygyel szaporítani“.

Hogy e mozgalomnak oly csekély sikere volt Franciaországban, azt a francia tudós részint a vallási tárgyokban való nagy tudatlanságnak, részint a rendkívüli közönynek tulajdonítja. Franciaországban nem tudják felfogni, hogyan ragaszkozhatnak ke-

resztény ember komolyan ehez vagy ahhoz a hitvalláshoz. A mi egészen külsőleges és politikai vallásosságunk mélyén mindig bizonyos kétely rejlik. . . . Az érzelem, melylyel mi szemléljük a theologiai vitákat, mint eszelősség és rossz izlés jelenségeit, azon a mélyen gyökerezett véleményen alapszik, hogy ily tárgyakban sajátlag semmit sem állíthatni valónak vagy hamisnak. Olaszország ugyan e nézetet vallja, mint Franciaország. . . . és ha a zsinat nem birt volna szintugy politikai, mint vallási jelleggel, az olaszok nem sokat vették volna szemügybe; sőt Olaszország meg is előzte Franciaországot. A középkor második felében, s a tizenötödik században és a tizenhatodik első felében ott már szintig gondolkoztak. A babona, ugymondák, jó a babonásnak, „Mundus vult decipi; decipiatur“.

Renan nézete a francziák vallásos érzületét illetőleg meny nyire meg nem bizható, az iránt tanuskodik a francia reformátorok vagy hugonották története, a kikenél mélyebben vallásos jellemeket az angol puritánok sem mutatnak fel. Napjainkban is hasonló komoly, buzgó vallásosságot észlelhetünk a francia protestánsoknál. Sőt a katolikus népnél is, bár szándékosan vakítják a szent dolgokkal és érzelmekkel politikai céljaikra visszaelő monarchisták, nem kevés jeleit tapasztalhatni a tisztább világosság iránti fogékonyásznak és sovár vágyódásnak. Németországban pedig ha lassanként is, mind inkább szaporodik az ó-katholikus egyházak száma. S fog még ezentúl nagyobb gyorsasággal terjedni e mozgalom. Legközelebről nagy lökést adott annak a badeni nagyhercegségben az ó-katholikusok jogviszonyait illető, a második kamara által elfogadott törvényjavaslat, a melynek messzse kiható elvi és gyakorlati jelentősége van. Az „ó-katholikusokat“ ugyan mind a bajor, mind a porosz és többi német kormányok már ezelőtt közigazgatási úton elismerték annak hogy igazi katolikusok; azonban Badent illeti e részben az elsőség, a meny nyiben ez az első állam, mely ez ó-katholikusoknak jogait rendszeres törvény által biztosítja. E törvény szerint a római-katholikus egyházra vonatkozó minden államtörvény a katolikusok azon részére is alkalmazandó, mely az 1870 jul. 18-án kelt vátikáni törvények elismerését megtagadta. Ez ó-katholikus nevet viselő keresztények biztosan folytathatják hivatalaikat, élvezhetik javadalmaikat mindamellet, hogy a pápa egyetemes joghatósági s csalhatlan tanítói hivatalát el nem ismerik. Az eddi-

gi egyházi felsőségek joghatósága az ó-katholikusokkal szemben nem bir hatálylyal. Külön hitközségeket szabad alakítaniok a plébánia kebelében, s isteni tiszteletök tarthatása végett a r.katholikus templomot, s szent edényeket használhatják, s a papság üreségbe jöttekor az ó-katholikusoknak juthat az állomás, ha a többséget teszik sat. E törvény különös előnyére lesz az ó-katholikus ügynek, mivel köztudat szerint igen sok r. katholikus azért nem merészkedett nyíltan odahagyni a vátikánt, s annak csalhatatlan pápáját, mert egyfelől attól tartott, hogy az egyházi község-vagyontól, s még templomaitól is megfosztják; másfelől azért, mert elegendő ó-katholikus lelkésznek szűkében voltak. Ez utolsó szükség pedig onnan eredett, hogy az egyházi javaknak birtokosai nem voltak saját hivatalaik megtarthatása iránt biztosítva. Ha a pap plébániáját elveszté, evel kenyere is veszve volt. Ezért túri, szenvedt ezer meg ezer katholikus pap némán és kedvetlenül a pápai újításokat az egyházban. Ez akadály Badenben már el levén törölve, a közel jövő megmutatja, hogy a különben is már számos ó-katholikus községek Badenben szemlátomást szaporodni fognak. Az állami törvényhozásnak semmi köze dogmai vitakérdések megoldásához. Csak azt a tényt ismeri el, hogy az ó-katholikusok az egyházi újítás el nem ismerése által semmiképen sem veszthetik el régi jogaikat és egyházi javadalmaikat. Mert nem az ó-katholikusok azok, a kik az államilag elismert katholikus egyháztól elfordultak; sőt inkább az ők egyházi elleneik tették ezt. E jó példáját Badennek a többi német kormány is jörendin követni fogja.

A demokratiai áramlat Svájczban hatalmas előhaladást tévén a közelebbi idő alatt, az egyházi mozgalomnak is mélyebben bé kellett hatnia a népélet minden rétegébe. Politikailag népszerű és egyháziilag önkényü hatalom alatt élni, egy önérzetes szabad nemzet gyermekeire nézve eltűrhetetlen állapot. Innen az oly keményen neki hevülő küzdelmek e kisded köztársaságban, a hol majd minden egyes polgár részt vesz a tusában. Az állami hatóságoknak az egyházi tisztviselők ellen irányzott külön rendeletei által a római beavatkozást nem lehet gyökeresen legyőzni, azt nyilván átlátták; magát a népet kelle tehát felfegyverzeni az ellenség ellen egy nép egyház alkotása által, mely a hierarchicus egyház lábai alól a talajt elvonja. Ily szellemben jára el egyik kánton

a másik után egyházi törvények felállítása által. Így Solothurnban és Genfben, a hol azonnal is ó-katholikus hitközségek alakultak, ó-katholikusok választatván papokká a nép által. Az új törvény az egyházi élet súlypontját mindenütt a községbe teszi át. Ez maga választja papját, s még Svájczon kívül más állambeli okleveles jelöltek közül is szabad választania. A község határoz véglegesen a tan és isteni tisztelet felett; a lelkészek lelkiismeretét pedig nem szabad megszorítani. Hasonló szellem hatja át a Bern kánton számára hozott egyházi törvényt is, mely nem rég 70,000 szóval lön elfogadva 17,000 szó ellenében. Mely fényes eredményt az egész szabadelvű Svájc újjongó örömmel üdvözlé. E roppant többséggel elfogadott törvény először is szorosán különválasztja az állami és az egyházi élet körét. Béhozza tehát a kötelező polgári házasságot, az egyházra biz minden belügyet (tant, isteni tiszteletet, lelkipásztorságot), s az állam részére csak a külügyeket tartja fenn, valamint az egyház feletti felügyeletet sat.

Olaszországban — mint a „Reform“ elmés krónikása megjegyzi — azt hiszik, a mit nem hisznek, s nincs hitök abban, a mit hisznek. A mit a papság mivel, azt általában egyházi és világi részről, bámulandó közönnyel fogadják. Olaszoknak a vallás nem lelkiismeret dolga, csupán eszköz, a mit kénye szerint használ vagy nem használ; használ mennyei idvességére, de nem használhat földi érdekeire, a mi elég jó és üdvös nejének, gyermekeinek, de önmagának nem; hasznos hazája hatalmi állásának emelésére, de nem saját lelke békességére. Azért nem győzhet nála a mi jobb; mivel ugy vallásosságából mint szabad gondolkozásából hiányzik a legjobb rész: az erős hit, a mérész bátorság, a magas cél, a végleges diadalnak biztos reménye. Évek óta életbe van ott léptetve a polgári házasság; s ennek daczára azt fedezték fel, hogy 120,000 pár, s köztük a király, csupán egyházi szertartással eskettette magát meg, oly erő nélküli a törvény, a bíró, a nősülő férfiú. A második kamara nagy lelkesen megvitat egy új, jeles iskolai törvényt, természetesen kötelező tanítással, ámde a végszavazásnál mégis elveti az egész törvényt, még pedig azon fontos okból, mert kötelező törvények végrehajtására nem érez magában és népében elégséges erőt. A kormány nem ismeri el a pápától minden jelentés nélkül kinevezett püspököket, s ezért illetékes jövedelmeiket elvonja; ellenben az ily püspököket, kinevezett papokat mégis elismeri, ha ezek jelentést

tesznek kineveztetésök felől, sőt ha nem teszik is meg e jelentést, megadja nekik a megerősítést. A kormány és papság közti összehúzózkodás megoldására nem volna helyesebb eszköz, mint a község általi szabad pap-választás. Még Poroszország is, mely éppen nem viseltetik különös előszeretettel a demokratiai intézmények iránt, oly esetekben, midőn a püspöki szék húzamosb időre üresen maradna, ily község általi választásra gondol. Egészen másként tesz az olasz kormány, azaz, éppen semmit sem tesz, hanem összekulcsolja karjait, s a községválasztásokat nem ismeri el, ugyanazon jogi okokból, a melyekből a bajor kormány a Reinkens ó-katholikus püspökségéről semmit sem akar tudni, mert a jogi okok köeső záporoként hullanak alá mindenütt, hol férfi bátorság és szilárd igazságosság hiányzanak. Szóval, a legállhatatlanabb ellentmondások nyugton állanak fenn egymás mellett. A sajátképi nemzet valódi képét, felemelkedését nem keresi a vallásban; nem érti, nem érzi még eléggé, hogy állami erejének is legszilárdabb alapja a világossággal szövethető vallás. Mindemellett is nincs elég okunk e csodálatos ország és fényes tehetségekkel felruházott nép iránt kétségbe esnünk. Mi volt Olaszország még 1854 előtt? Mi most 1874-ben? S a pusztában bujdosás negyven évének még csak a felét küzdötte át a teljes szabadság felé sovárgó szép Italia.

Aus tri á b a n is „kiütött“ a vallás-szabadság. Hiában protestált az ellen a római curia, protestáltak az osztrák főpapok. (Az ily szellemű protestantismus szépen összefér a hierarchia hitével is.) S mindannak daczára, hogy a szent atya encyclicát bocsátott ki az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen, mint a melyek a porosz törvényekhez képest mérsékelteknek látszanak, de valódiképen ugyanazon szellemtől vannak áthatva, daczára, hogy a császárhoz is levelet intézett, a melyben Isten szerelmére kérte ő felségét, ne engedje, hogy az egyház oly becstelen rabságba jusson; s daczára hogy a főpapok az egyház sanyargattatása s annak mikénti enyhítése felett kenetteljesen tanácskoztak, békességes dús lakoma közben, a melyet a Balaton-Füredről rendelt harmincz fontos fogások s a Károlyi gróf vadaskertjéből kapott jól hizlalt fázának nem kevéssé izesítettek, a tokaji mellett a szomorkinak is előfordultával: mindezek daczára a törvényhozó gyűlés eltörölte a concordatumot, progressiv adó alá vetette a felsőbb egyházavadalmakat a vallási alap javára, a melynek kezelését a kormány a maga részére tartja fenn,

maga javítja az alsóbb papság dotációit, s e célra tetemesen megadóztatja a püspököket; szabad szellemben határozott továbbá a szerzetes rendekről sat. Való, hogy még van elég rom és romlottság, a minek eltörlését követeli a miveltség, a vallás és erkölcsiség szelleme. Több kérdés megoldatlan maradt, mint a kegyuraság dolga, a theologiai facultások, gyermek-seminariumok kérdése. A jézsuiták kizáratását is indítványozták néhányan a haladó pártból; de ez indítvány nagyon túl ment a gáton, ott hol a kormánynak annyira bátorsága sincs, hogy az innsbrucki jézsuita theologiai facultást eltörölje sat. E hiányok daczára is sok dolog történt Austriában, a mit az ultramontanok rosznak tartanak, a minek tehát az igazi haladás szellemében jónak és örvedetesnek kell lenni.

Nagyon féltő, hogy szegény Franciaországnak az ultramontan játék még sok kárt fog okozni; mert fájdalom, még sokan vannak, a kik csodákat hisznek elérhetni a csalhatatlan pápával, nem mintha ők magok hinnék, hogy a pápa csakugyan csalhatatlan és mindenható, hanem mert azt képzelik, hogy Európa többi nemzeteinek nagyobb része még ma is elég buta arra, hogy a jézsuiták által hagyja magát orránál fogva vezetetni. A királpártiak között is csakugyan igen sokan észre kezdettek térni, hogy ne bizzanak oly nagyon abban az ultramontan szövetségben. Mai nap a papság befolyása már nagyon sok tekintetben csak képzeti, s ily korhadt és csak saját érdekeit szem előtt tartó testülettel hogyan remélhetik a francziák a német legyőzését? Csodálni lehet, hogy Rász strassburgi érsek még észre nem térítette őket. Béláthatták volna, hogy a püspökök, legyenek francziák vagy németek, Rómát a hazának eléje teszik: egy kenetdús beszéd szerint: szolgálj előbb az Istent, aztán az embert.

Chr.

Eredeti levelezések.

1.

Az országos vakok és siket-némák intézetéről.

Kedves barátom! .

Ez alkalommal két országos tanintézetéről kívánom a K. Magvető t. olvasóit értesíteni, melyek mindenike unicum hazánkban. Egyik az országos vakok-intézete Budapesten, másik az országos siket-némák-intézete Váczon.

Nem kívánom, hogy olvasóinknak valaha szükségök legyen e tanintézeteket igénybe venni; de mivel a mostoha sors hozhatja úgy, hogy mégis valamelyik rászorulhat ezen intézetekre, legalább ismerjék meg e sorokból azoknak állapotát, szervezetét, s különösen a felvételi szabályokat és eljárást.

Lássuk először a vakok-intézetét. Ez 1821-ben alapult; boldogult József nádorunk kezdeményezése s buzgolkodása vetette alapját. Mindjárt kezdetben, s azután ismételve több versen, meleg felhívásokat intézett a megyékhez, városokhoz, az ország világi és egyházi főbbjeihez. A buzgó felhívást s a nádor nemes példáját áldás követte. Az alapítványok, hagyományok szaporodtak, a különféle adományok szépen gyűltek. I Ferencz és V. Ferdinánd királyaink is megemlékeztek a szerencsétlenek ez új intézetéről. Felejthetetlen nádorunk kétszer próbálta meg ez intézetet országossá tenni. Az országgyűlés tárgyalta is, de a régi lassu tárgyalási rendszer, s közbejött egyéb bajok mindig elhalasztották a szenge intézetnek az ország szárnyai alá vételét.

A gondos nádor tehát Pestmegye oltalma alá helyezte azt, egy igazgató-bizottságot nevezett ki, melynek mindenkori elnökül Pestmegye első alispánját rendelte. E bizottság, időnként kiegészítve, vezette és kormányozta a pesti vakok-intézetének ügyeit egészen a mult 1873-dik évig, a mikor is az országgyűlés ez intézetet valahára a XXXI-dik törvényczikkkel országossá tette, s a magyar közoktatásügyi minister kormányzása alá adta.

Az átvételkor az intézet vagyona, saját háza és alapítványai együttvéve, félmillió körül állott.

Az átvételkor meglehetősen elhanyagolva volt intézetre a közokt. minster nagy gondot fordított, a tanító testületet kiegészítette, taneszközökkel, fejtér- és ágyneműekkel, ruházattal egészen újból ellátta, jobb étrendet hozott bé, tantervet, felvételi s fegyelmi szabályokat dolgoztatott ki; szóval csakhamar meglátzotti az intézeten, hogy országos gondozás alá került. *)

A felvett növendékek száma jelenleg 70, ebből 3 bójáró, a többi belakó, s az intézet által láttatik el mindennel. E növendékek közül 15 leány, 55 fiu.

Az alapítványok részint magánosok, társulatok s testületek által tétettek; részint intézetiék, melyek apróbb adományok és hagyományokból gyűltek, vagy egyesek által ugy tétettek, hogy azok felett az intézet, most az állam rendelkezhetik; végre részint az orsz. izraelita iskolai alpból fedeztetnek. Az elől említett alapítványokra az alapítók, vagy azok jogutódai jelölik ki a növendékeket, a minister helybenhagyja, a többire egyenesen a minister nevezi ki az illetőket a koronként benyújtott folyamodványok alapján.

Felvétetnek 8—16 éves életkoru, mindkét nembeli növendékek valláskülönbőség nélkül, csak az izraelita alapítványok illetik kizárólag az izraelitákat.

Felvételi feltételek, hogy a vakságon kívül egyéb betegségben az illető ne szenvedjen, hogy tompa elméjű, bárgyu ne legyen, vagyis szellemi képzésre fogékonyssággal bírjon, és ha ingyen kíván felvétetni, szükséges a teljes vagyontalanság igazolása. A folyamodványhoz tehát keresztlevelet, orvosi bizonyítványt az említett körülményekről, és szegénységi bizonyítványt kell mellékelni, s az így felszerelt folyamodvány az intézet igazgatóságához nyújtandó bé, ki azokat koronként a minister eleibe terjeszti.

Egy növendék teljes évi ellátására most 250 frt. számittatik. A ki tehát a maga költségén akar felvétetni, ez özszeget tartozik fizetni. A költség fele része elengedéseért is lehet a vagyoni állapothoz képest folyamodni. Egy alapítványi tőke most 4000 frtból áll; kisebb alapítványi özszegek addig kamatoztatnak, míg a fennebbi özszegekre felnőnek.

A felvételnél különös tekintetbe vétetnek az olyan szerencsétlenek, a kik előbb ép szeműek voltak, s mint ilyenek az iskolai tanulmányokban előhaladást már tettek, s csak később, valamely véletlen eset vagy betegség által veszítették el szemök világát.

*) E reformok keresztülvitelével, a mint a napi lapokból olvastuk, épen t. barátunk, a fennebbi levél írója, volt a minister által megbizva. Szerk.

A növendékek a tanterv szerint taníttatnak: a) a vallás-erkölcsi ismeretekre, b) egyéb elméleti ismeretekre (olvasás, írás, magyar nyelv s a magyar irodalom főbb vonásai, számtan, mértani alaktan, földrajz, történelem, természettan- és természetrajzból alkalmas részek, polgári jogok ismerete, mindenféle tárgyak érzékeltetése), c) ének és zene, d) tornaszat, e) mesterségek, a fiuknak kosárcsúszás, kötélgyártás, a leányoknak kérés, horgolás, durvább varrás (szegés, és mindennemű női házi munka). A tanfolyam 8 év.

A kiknek a zenére különös hajlamuk van, különösen ebben képeztetnek. Némelyek bámu'atos sokra viszik, minthogy a vakoknak hall-érzékük rendszerint felette finom. Az ilyen vakok az intézetből kiléptük után leginkább megélnék, lesz belőlük orgonista, kántor, zenész. Az intézetből kikerült vak zenészek itt Budapesten egész zenekart alkotnak; aztán vendéglőkben s más nyilvános helyeken játszanak, s anynyit keresnek, hogy egész életökben az után tartják fenn magukat.

Mesterségök után a kilépő növendékek már nehezebben tudnak megélni. Ezek gyámoltalanabbak, s egész éltökön át szükségök van némi támaszra.

A budapesti vakok-intézetének az a nagy fogyatkozása van, hogy nem bir még alappal a kilépő vakok gyámolítására. Azonban a minister ezen a bajon is egész buzgósággal igyekszik segíteni, s remélni lehet, hogy lassanként ez a nagy hiány is pótolva lesz.

Nagyon megillető és tanulságos a szerencsétlen növendékeket együtt látni, mienynyire honossá lesznek az intézetben, úgy jönnek mennek egyik szobából a másikba, futkároznak a folyósokon, lépcsőkön le és fel, járkálnak szabadon az udvaron és kertben, mint más intézetekben az ép szemű gyermekek.

Nem kell mondanom, mily megmérhetetlen jótétemény ez intézet közvetve a társadalomra, közvetlen és különösen pedig azon szerencsétlenekre nézve, kik abban ápolást, mivelődést s némi életmódot nyernek, a kik különben talán kevés kivétellel állati butaságban maradván, a legnagyobb koldusoknak maradvánának. Csak azon sajnálkozhatunk, hogy egy akkora országban, mint hazánk, ez egyetlen ily igazán humanus intézet van, holott a vak növendékek arányához képest legalább négy ily intézetünknek kellene lennie az ország különböző részeiben. Talán a jövődjő majd több gondot fog fordítani a valódi kegyesség ily nemű menhelyeinek szaporítására is, melyekben legszerencsétlenebb embertársaink könnyei töröltetnek le, és a legsötétebb elmékre derítettik felebaráti szeretet által enyhítő világosság.

Az orsz. siketnéma-intézetet Ferenc királynak egy rendelete alapította 1800-ban, ugyanakkor 5000 frtot adományozván annak megalapítására. Helyiségül egy az országos tanulmányi alaphoz tartozó épületet rendelt Váczon, s ugyan ez alapot kötelezte a fentartási költségek fele részben való viselésére.

1802-ben tényleg meg is nyílt e jótékony intézet 30 növendékkel.

Az alapítványok idő folytán szaporodtak itt is, s jelenleg van országos alapítvány 44 (fiú számára 26, leányok számára 18), magán alapítvány 25; összesen tehát van 69 alapítvány ugyanannyi növendék számára. Ezen helyekre ingyen vétetnek fel a növendékek, még pedig az orsz. alapítványra egyenesen a magy. kir. közoktatási minister által, a magán alapítványokra pedig az alapítók, vagy jogutódaik teszik a kijelölést, a minister csak jóvá hagyja azt.

Vannak oly növendékek is, kik fizetik a tartást, ilyen van jelenleg 16.

Egy alapítványi töke most 4000 frtban van megállapítva, egy növendék tartása körülbelől 200 frtba kerül.

Felvétetnek 9—14 éves siketnéma, különben egészséges és képezhető növendékek.

A felvételi eljárás ugyanaz, mint a vakok intézeténél. Tehát az ott jelzett bizonyítványokkal felszerelt folyamodványok a ministeriumhoz, vagy egyenesen az intézet igazgatójához küldendők.

A tanfolyam rendszeren 6 év. Az összes növendékek 4 osztályba vannak bősztva. Tantárgyak: minden, a mi egy jó elemi iskolában tanítatik, sőt valamivel több is. Tanítás-mód a jelekkel való érzékeltetés, írás-olvasás általi közlés és az ajakbeszéd.

A siket-néma emberi hangot soha sem hallván, a hangok kiejtését meg nem tanulhatja, hangja tehát kezdetben nyers bögéshez hasonlít. Azonban ha a tanító beszéd-szerveit, ajka s nyelve mozgását, szája idomlását éles figyelemmel kíséri, s hosszu időn át utánozza, a siket-néma némileg beszélni is megtanul. Ő a kérdéseket csak a száj mozgása után érti meg, aztán szóval felel rá.

Olvasás, írás s elméleti ismereteken kívül a fiuk hajlamuk s testi alkotásukhoz képest szabó, varga mesterségre s nyomdászatra is tanítatnak, s rendszerint igen munkás mesteremberekké válnak. A leányok minden női munkára tanítatnak.

Ilyen intézet is kellene legalább 2—3 Magyarországon, hogy a statisztikai adatok szerint minden siket-néma növendék oly oktatást, nevelést nyerjen, mint a váci intézetben nyernek e szerencsétlenek.

Mily megható érzés az, barátom, midőn egy szép fiut, vagy leányt látsz magad előtt, aztán megszólal az ő erőltetett, sajtáságos hangján! De másfelől mily megnyugtató minden humanus gondolkozásu emberre nézve az a tapasztalat, hogy az emberi társaságból eredetileg kizárt ezen lények, a társadalomnak hasznos, munkás és értelmes tagjaivá képezetnek és így viszszaadhatnak az emberi társadalomnak.

A mult tanévben felvett növendékek közt 4 erdélyi is volt, még pedig 3 székely fiu és egy szász. A székely fiuk közül egyik káli születésű, unitárius volt, de a második félévben kimaradt.

A felvett növendékek közül több felénél olyan, kik születésök után betegség vagy esés következtében lettek siket-némákká.

Volna még sok körülmény, miket a két intézetre nézve ismertetnem vagy legalább érintenem kellett volna. Azonban czélom ez úttal csak anynyi volt, hogy általános vonásokban mutassam fel a Ker, Magvető olvasói előtt hazánknak e leghumánusabb két intézetét, legszerencsétlenebb embertársainknak e két asylumát.

Ha azok, a kiknek módjuk van reá, életökben vagy végrendeleteikben bármi csekély adománynyal megemlékeznek a könyörület e hajlékairól, bizonyára oly kegyes cselekedetet tesznek, mely a keresztény szeretetnek legszebb jele.

Isten veled.

barátod

Buzogány Áron.

2.)

Esperesi vizsgálat.

A székely-udvarhelyi unitária ekkleziájában a szokásos esperesi vizsgálat folyó évi febr. 8-án tartatott a rendes isteni tisztelet-tartások helyiségében László Domokos buzgó hitrokon házánál, hol ugyan akkor rendes isteni tisztelet is tartatott, s hová a hiveknek szép számú serege gyűlt egybe. Az isteni tisztelet végeztén körüli esperes tisztt, Gyöngyösi István ur szives köszöntésével üdvözlé a gyülekezetet, s egyszersmind a buzgó tagokat tanácskozáásra felhíván, megnyitá a gyűlést.

A vizsgáloszék ismét öröm-izenetet hozott ekkleziánknak, s a testvéri szeretetnek édes melegét tolmácsoló levelek kíséretében bizonyos összeg pénzsegélyt.

Ugyanis, a mult évi esperesi vizsgálatkor felhívás küldetett felekezettünkhez tartozó mindenik esperesi hivatalhoz az udvarhelyi ekkleziája javára leendő gyűjtések eszközzése végett, a minek következtében aranyos-

torda-köri esperes tisz. Koronka Antal ur környékén 26 frt 80 krt gyűjtött a következő ekkléziáktól: ar. rákosi 8 frt 60 kr, kövendi 8 frt, várfalvi 2 frt, sinfalvi 1 frt, mészkői 6 frt 20 kr, járai 1 frt. A tisz. esperes ur beceses levelében reményt nyújt ez őszszegnek, környékében még ezután leendő gyűjtések általi gyarapítására. Marosköri esperes tisz. Farkas György ur szintén gyűjtött 12 ftot o. é. egyes egyházi hivatalnokoktól. Sepsi-Miklós várköri esperes tisz. Kis Mihály ur 3 ftot o. é. mely küldeményekért a gyűlés, sokszoros lelkes éljen kiáltása mellett, azon határozatot hozta, hogy nevezett esperes uraknak és a szives adakozóknak köszönő irat küldessék. Az adakozásokról levén szó, megemlítem, hogy időközben az udvarhelyköri ekkléziák és egyesek is többen küldöttek udvarhelyi ekkléziánk javára 10—20 frtnyi adományokat. Nem lehet elhallgatnom, sőt a legnagyobb lelki örömmel iktatom e sorok közé a kolozsvári unitárius főiskola ifjuságának közös adakozását, mit a derék és lelkes iskolai főnök, Barabás Lajos, az általa indított és hordozott aláírási ívvel együtt 58 frt és 13 krban küldött meg ekkléziánknak azon hó ohajtása kíséretében: „vajha mentől elébb anynyi ezerre szaporodnék az őszszeg, a hány forintot küldök én az áldozatkész ifjuság nevében.“ És itt engedje meg nagyon tisztelt szerkesztő ur, hogy névleg is mutassam bé azt az ifjuságot, mely szerény állé-reivel mindig, minden áldozatra készen áll, mely a nemes eszmékért felgyújtott oltárok tüzénél már zsenge korában ismerni tanulja az áldozatkésztség forró szerelmét, s mely a vallásos buzgóság oltárán is már ápolgatja a kegyesség illatos virágait :

Barabás Lajos 1 f. 20 kr. Kozma Jenő 50 kr. H. oklándi ifj. Sándor Gergely 1 f. Neufeld Béla 1 f. Nappendruk Kálmán 50 kr. Csegezi Gyula 1 f. Felszegi Dezső 1 f. Végh Mátyás 30 kr. Kádár József 30 kr. Mózes Mihály 80 kr. Szabó Márton 50 kr. Orbán Miklós 30 kr. Koncez Gyula 50 kr. Tóth Olivér 30 kr. Székely Zsigmond 30 kr. Katz Miklós 20 kr. Barabás Ábel 20 kr. Csép Lajos 30 kr. Klein Mór 30 kr. Bakó Lajos 30 kr. Csécs István 30 kr. Gálffi Sándor 20 kr. Hirsch Károly 20 kr. Hirsch Mór 20 kr. Varga Dénes 50 kr. Csipkés Farkas 50 kr. Pap Sándor 20 kr. Tamás József 50 kr. Török Mihály 50 kr. Nagy Miklós 51 kr. Gelei Márton 40 kr. Mátyás Mihály 20 kr. Faluvégi Áron 30 kr. Orbók Mór 30 kr. Bölöni Béla 30 kr. Székely Károly 40 kr. Tischler Izidor 25 kr. Jakab István 10 kr. Mátyás János 30 kr. Máthé József 20 kr. Zunda Ákos 10 kr. Végh Samu 40 kr. Péchi Gergely 10 kr. Molnár István 5 kr. Szász Farkas 11 kr. Gotthárd János 15 kr. Nagy Lajos 50 kr. Boros György 40 kr. Jakab Sándor 30 kr. Molnár Albert 70 kr. Barabás Dénes 1 frt. Nagy Gyula 30 kr. Tóth Sándor 20 kr. Sánta Béla 20 kr. Váradi Ódön 50 kr. Egyed Mózes 1 frt. 50 kr. Sikó Kanut 50 kr. Sikó Lajos 50 kr. Gyulai Géza 50 kr. Daniel István 50 kr. Daniel Elek 1 frt. Szentiványi István 80 kr. Bedőházi Sámuel 15 kr. Török Sándor 1 frt. Veisz Emil 30 30. Rödiger Ernő 20 kr. Solymosi Adolf 20 kr. Kozma Gyula 50 kr. Stark Lajos 30 kr. Sza-

mecz János 20 kr. Bartók László 10 kr. Bartók József 10 kr. Binder Emil 10 kr. Jakab József 1 frt. Póka Dezső 10 kr. Benedek János 10 kr. Binder János 15 kr. Szigeti Miklós 20 kr. Pálfi János 1 frt. Kilyéni András 1 frt. Pataki László 20 kr. Gözsi Árpád 20 kr. Heim Vilmos 10 kr. Lőrinczi Dezső 50 kr. Göncz Károly 50 kr. Kővári Sándor 50 kr. Nagy János 50 kr. Létay László 50 kr. Nagy Miklós 50 kr. Bölöni Kálmán 29 kr. Schwarz Gyula 80 kr. Deutsch Arthur 50 kr. Daniel Lajos 1 frt. Ferencz Ákos 50 kr. Ferencz Gyula 50 kr. Siler Albert 20 kr. Mégay Géza 50 kr. Siménfalvi Árpád 5 kr. Nagy Gergely 10 kr. Ozsváth Zoltán 10 kr. Rosenthal Zsiga 20 kr. Veinberger Kálmán 50 kr. Kászoni Lajos 20 kr. Lang Jakab 20 kr. Macskási Pál 50 kr. Szentiványi Zsigmond 20 kr. Vincenti Miksa 20 kr. Ürmösi Gyula 1 frt. Ürmösi Jenő 1 frt. Vajda Emil 50 kr. Hirschmann 30 kr. Schemmel Viktor 30 kr. Heller Leopold 10 kr. Szinte Gábor 20 kr. Lőrinczi Bendegúz 30 kr. Dombi János 20 kr. Csegezi Gábor 20 kr. Veress Vilmos 20 kr. Komjátszegi Lajos 30 kr. Komjátszegi Pál 10 kr. Szabó Dénes 20 kr. Gelei Lajos 20 kr. Tóth Albert 20 kr. Ütő Dani 10 kr. Stöger Aladár 1 frt. Vincenti Lajos 30 kr. Buczai Samu 20 kr. Árkosi Gyula 50 kr. Sándor Jenő 50 kr. Gál Kálmán 30 kr. Ürmösi B. Vincze 5 kr. Lévi József 50 kr. Macskási Gábor 1 frt. Imecs Jenő 20 kr. Veszprémi Lajos 20 kr. x—y 20 kr. Önképző kör 1 frt 8 kr. Betegápoló egyesület 2 frt. 69 kr. Rosenberger János 30 kr. Összesen 58 frt. 13 kr.

Ez adakozások is tudomására hozatván a vizsgálószéknek, örömmel győződött meg, hogy a kis, új ekkleziának a küladakozásokból már 300 frton feljül álló alaptőkéje van, a mi kötlevelek mellett mind kamatoztatik.

Itt a vizsgálószék kérdésbe teszi, hogy enynyi kívülről jövő áldozat után az ekkleziia keblileg micsoda áldozatokat tud felmutatni? mire a helybeli pap egy aláírási ivvel felel, melyen már rég folynak az adakozások, s melyen már jelentékeny összeg iratott alá a kebli hitrokonok által, s remélhetőleg a fizetési határidő eljöttével nem csekély összeg csatolthatatik a már meglevő készlethez. E mellett a buzgó hitrokonok díszes urasztali terítőket, pohártakarókat, egy értékes régi ezüst poharat, tányért, s többféle könyveket ajándékoztak és ezeknek elhelyezésére egy csinos szekrényt állítottak.

Ezeknek előmutatása alkalmával jól esett kijelentennem s megjegyez-nem, hogy a pohártakarók közül egy fehér, aranyos szegélyűt karácsoni ajándékba Létai Lajosné Koronka Rózália uraszszony küldött Felvinczről, kinek buzgóságát s áldozatkészségének jótékony melegét a távolság sem lankasztotta, hanem nemes szívének indításából kis ekkleziánkat egy csinos és értékes pohártakaróval lepte meg. Vajha a nemes példa más kegyes asszonyoknál is követésre találjal!

Az isteni tisztelet-tartások helyiségének megváltozása is felhozatván, elismeréssel vette tudásal a vizsgálószék, hogy László Domokos buzgó hitrokon, s ekkleziiai jegyző és pénztárnok e végre sokkal alkalmasabb és in-

kább központon fekvő lakását szívesen felajánlotta a Bodrogi Áronnéé helyett, hová az egybegyűlés a meszszeség miatt sokszor kényelmetlen volt.

A papi kepe kiróvása a körölmények szerint változáson ment át, s biztosabb módon eszközöltetett.

Sok nevezetes tárgy és indítvány merült fel még a gyűlésen, de azokra mind kiterjeszkednem igen hosszúra nyujtaná tudósításomat, melynek különben legfőbb célja csak az, hogy az ekklézsia jelen állását s gyarapodását az érdeklődők előtt némileg felmutassa, s egyszersmind nyilvánosságra hozza annak áldozatra kész ügybarátait és feltüntesse az áldozó erény egyes gyümöleseit.

Kisgyörgy Sándor.

3.)

Tartsafalva 1874 martius hó.

Tisztelt szerkesztő ur !

Ekklézsiánk életében, jóllehet már csaknem két év óta várom és keresem, sőt előidézni igyekezem, mindez idcig feljegyzésre méltó mozzanat nem találkozott. Jobban mondva volt biz ott elég, mit fel lehetett jegyezni keserű emlékül egy és más tekintetben, de az ilyeneket elégnek tartjuk magunk élvézni, nem részesítünk másokat is belőle. Most azonban oly körülmény fordult elő, mely bár kisszerű, s olyanok előtt, kiknek nagy dolgok kivitele is csekély fáradságba kerül, fel sem tűnő; én mégis nagy horderejűnek tartom; mert egy sokat hányatott, régóta sorvadozó, s ön gyermekei által is kevés gondozásban részesült ekklézsiának lehető jobb jövője felderülni kezdő hajnalát, s megélhetésének zálogát látom benne. S hogy e dolgot nyilvánosságra hozom, teszem egyfelől azért, mert a diadal feletti örömem oly határtalan, hogy azt magamba fojtani, ha akarnám se tudom; másfelől pedig azért, hogy némileg legalább életjelt adjak magunkról; s részben azért is, hogy eljárásunkat megismerve, ha helyesnek és jónak találják, kövessék más ekklézsiáink is.

Mindnyájan tudjuk, hogy a legtöbb ekklézsiánkban a gondnok az ekklézsiának mindennemű javai közvetlen felügyelője és kezelője, ide értve természetesen a sok helyen nem csekély figyelmet érdemlő pénzvagyont is. Tisztelet a kevés kivételeknek, de legtöbb helyen a számmiveletekhez keveset értő egyének töltik bé a gondnoki hivatalt. Lehetnek ezek más tekintetben jóakarói az egyháznak, lehetnek jó gazdák s becsületes emberek, de nem az ők hibájok, ha a számokkal bánni keveset tudnak. Ilyen esetben

asztán vagy az illető gondnok, vagy az egyház károsodni kénytelen. Hozzájárul ehhez az is, hogy a gondnoki hivatal egy egyőnnek sokféle ágazatu teendői miatt anynyira nehéz, hogy a ki azt lelkiismeretesen bétölteni akarja, az önmagának keveset tehet. Ebből kifolyólag, s minthogy a gondnokság a legtöbb helyen tiszteletbeli hivatal, akárhány helyen kötéllel kell fogni, sőt akad olyan is, ki, hogy menekülhessen, készebb magát megváltani.

Ezek és hasonló indokok arra vezéreltek minket, hogy a gondnoki hivataltól a pénzkezelést külön választjuk, azaz, az ekklézsia pénzei kezelésére felállítottuk a pénztárnoki hivatalt, melynek egyébre kiterjedése nincs, mint a pénzekre. S a mit fennebb nem említettem, itt látom helyén észrevételemet megtenni ama sokak által gondolható ellenvetésre, hogy, hátha a gondnok nem tud számadolni, kit pedig az értelmesek közül tesznek, vajon a másik tud-e? a kit pénztárnoknak teszünk? Véleményem szerint csaknem minden községben van az ekklézsianak legalább egy embere, ki szám- és pénzmiveletekhez ért, de az talán gondnok is lenni nem fogna, míg a csupa pénzkezelést átveszi. S ebben én kettős czélt látok elérve, egyik az, hogy a terhek megoszolván, könnyebben viselhetők, s ebben csak előmenetel lehet; másik az, hogy a kiadások nagyobb ellenőrzéssel történnek. S ki nyer ebben, csak az ekklézsia?

Mi tehát, a mit már rég óhajtottunk, a jelen évi vizsgálat alkalmával a tisztelendő vizsgálószék előtt elmondottuk, s azt a t. vizsgálószék is helyeslén, életbe léptettük, avál a szép reményvel,¹⁾ hogy e tény egy forduló pontot képez ekklézsiank életében, s a pénzügyi visszaesés, mely évek óta fokozatosan növekedett, megszűnik, s helyét ekklézsiank pénztőkéjének növekedése foglalja el. Anynyival nagyobb pedig reményünk, mert a pénztárnoki hivatalt a pénzkezelésben jártas oly egyén vállalta el, kit a sógorság, komaság, s más kötelekek nem fognak kényszeríteni arra, hogy esztendő-ről-esztendőre hagyja heverni kamatozás nélkül az ekklézsia pénzeit; oly egyén, ki nem fog üzérkedni a maga hasznára ekklézsiank pénzével, mert hála Istennek elege van! S ez egyén nem más, mint mlgs Pálfi Dénes ur.

Nem hagyhatom említetlen azt az örvendetes lendületet sem, hogy ekklézsiank pénztőkéi, melyek mindez ideig hatos kamaton élveztettek, „mert az a miénk“ erős indokból, ez úttal 12% kamatra emeltettek *) s így a gyarapodásra annál nagyobb a kilátás.

*) Hogy az ekklézsia tőkái jövedelmeztetésében a viszonyokhoz alkalmazkodik, ezt a maga helyén látjuk, csakhogy a kellő biztosíték is meg legyen; mert szerintünk a mostani kamatláb abnormis állapot, mely vagy a hitelező veszteségét, vagy az adós bukását fogja előbb-utóbb maga után vonni. Szerk.

Hanem szükségünk is van reá; mert iskolánk olyan állapotban van, hogy a kivánalomnak legkevésbé sem felel meg. Templomunk roskadoz, s régóta esdekel a hivek áldozatkészsége s munkás szeretete után. Mindezek azonban időbb-hátrább más szint öltenek, csak jó, hogy az első lépés a pénzügy haladására megtétetett. De nem is fárasztom tovább sem a t. szerkesztő urat falusias fecsegéseimmel, sem a t. olvasót. Ha az Isten megsegít s a szerkesztő urnak is úgy tetszik, ígérem, hogy e lapok hasábjain még lesz szerencsém. Addig is fogadja s t. b.

Ürmösi Kálmán.

4.)

Tisztelt szerkesztő ur!

E második levellem czélja megörökíteni Ker. Magvető becses folyóiratunk lapjain mlgs Pálfi Dénesné br. Bánfi Józéfa ő nagysága tisztelt nevét, ki bár nem hitfelekezetünk szülötte, mégis egyházunk érdekében több rendbeli szivessége által bizonyítá bé jó indulatát, tényleg is megmutatván evel, hogy a hol egyházi s különösen iskolai ügyekről van szó, ott a felekezeti szűk korlátokból ki kell lépnünk; mert az iskolák mindnyájunké, s ha mindnyájan nem teszünk erőnkhez képest azok érdekében, hiába kiáltozzuk az általános frázist: népnevelés, jöjjön el a te országod!

A nemes bárónó egyébiránt már több izben tett ekklézsiánk iskolája érdekében szivességet. Azok igaz feljegyezve nem valának, s így csak a szivekben él jótettei emléke. Én azonban nem hallgathatom el említettlen azt, hogy ő nagysága a mult 187²/₃-ik s a jelen 187³/₄-ik iskolai évek vizsgája alkalmával iskolánk növendékei közt 6—6, s így a két évben 12 darab jutalomdíjat osztatott ki a tanulásban nagyobb előhaladást tanusítottaknak.

A ki tudja, hogy az ily jutalmak minő ösztönei a gyermekek előtt a haladásnak, igyekezetnek, s menyynire háládatossá teszik a tanító fáradságát, az méltányolni fogja kellőleg br. Bánfi Józéfa ő nagysága szivességét. Részemről én sokkal észrevehetőbb haladást tapasztaltam egy év alatt, mint azt jutalmazás nélkül kimagyarázhatnám.

Fogadja ő nagysága ezen szives indulatszülte nemes adományaiért iskolánk nevében őszinte köszönetemet, s hálám kifejezését. Éltesse az Isten szerettei körében s azok örömére még sokáig, s tartsa meg nemes szívének jó indulatát továbbra is, s kérem egyszersmind e jó indulatát ne vonja meg ezután is kicsiny egyházunktól és iskolánktól.

A tisztelt szerkesztő urat pedig felkérve, nehány sor közrebocsátására, tisztelettel maradok stb.

Tartsafalván 1874, máj 22.

Ürmösi Kálmán.

Irodalmi értesítő.

1.) Rajzok Erdély államéletéből a XVIII-ik században. Irta Szilágyi Ferencz, a m. tud. akad. lev. tagja. Budapest, 1873. (IV—135 l.) 8-r. Ára 1 frt. (Tört. tud. értek. III. k. 5. sz.).

Erdélynek gazdag és tanulságos története van. De a 17-ik-ik és 18-ik századbeli története még nagy sok tekintetben ismeretlen előttünk. Pedig sok oly esemény történt azokban a vallás nevében és színe alatt, a melyek ma tanulságul szolgálhatnak kormányoknak és népeknek egyiránt, s a melyek mindenkit érdekelhetnek. E sok tekintetben homályos történet felderítésére vállalkozott jeles történettudósunk és buvárunk, midőn a levélt árákat kutatása tárgyaivá választván, vizsgálódása eredményének egy részét a m. t. akadémia 1873 nov. 10-iki ülésében felolvasta, s önálló kiadásban közreadta. Ez által megbecsülhetetlen szolgálatot tett mind hazai, mind egyházi történetünknek. Szerző az akadémia érintett ülésében tartott felolvasásában a 18-ik századból három dolgot tett értekezése tárgyává. Az első „az erdélyi róm. kath. egyház története“; a másik „a nagy-szebeni reformátusok imaháza és a jézsuiták“; a harmadik „gr. Bánffy Dénes és leánya“. S mindezekben, az eredeti okmányok közlése mellett, kitünő tollával oly hiven ecseteli a jézsuiták és az ezek befolyása alatt álló kormány törekvéseit, a melyekkel a protestantismust elnyomni igyekeztek, mintha az események előttünk történnének. Ugyanazért lehetetlen, hogy a legmelegebben ajánljuk tudós szerzőnek kezünk alatti művét minden honfitársunknak, kinek hazánk egész történetét megismerni szíven fekszik. Másfelől azt az óhajtatunkat sem nyomhatjuk el: vajha kitünő történetbuvárunkat az Isten még hosszasan éltetné, hogy vallásunk 17-ik és 18-ik századi történetét illető adatait is közölhesse.

Nem tudjuk, hogy a hiba hol feneklik; de sajnáljuk, hogy ama szomorú tapasztalatunknak kifejezést kell adnunk, hogy a magyar tudományos akadémia kiadványait helybeli könyvtárusainknál nem igen lehet látni, mert nem küldik meg, s vagy igen nehezen, vagy pedig épen nem is lehet megszerezni. S.

2. A protestáns theologiai könyvtár 1-ső kötete, mely Szeremlei Sámuel „vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon“ című munkáját foglalja magában, már régebb megjelent; de nekünk nem volt alkalmunk eddig örömiinket kifejezni a felett, hogy az eszme végre csakugyan testet öltött, s hogy az épen oly egészséges termettel lépett ki a világba, mint a minővel Szeremlei említett műve bir. E mű négy főbb fejezetre oszlik, melyeknek czimei: I. Vallás-erkölcsiség az egyéni életben. II. Társadalmi létviszonyok. III. Vallás-erkölcsi állapot az egyházban. IV. A javulás és hanyatlás okai. Abban a meggyőződésben, hogy olvasóink, különösen papjaink nagyobb része e művet már egész terjedelmében ismeri, vagy ha nem, megszerezni igyekszik magának, nem látjuk szükségesnek bővebb taglalásába ereszkedni; azonban az író adat-gazdag, világos, minden felekezeti elfogultságtól ment, a kor sebeit itt-ott tán kissé sötétebb szinekkel mutató, de a javulás lehetősége felől sem kételkedő műve iránti elismerésünket ismételten kifejezni, kedves kötelességünknek ismerjük. A theologiai könyvtárra az előfizetés egy évre 4 frt o. é. Azoknak, a kik az első évre is elő akarnak még fizetni, ezt a megjelent 1-ső kötet bolti ára fejében 20 krral meg kell toldaniok. F.

3. Egyházi beszédek. Irta Szilády János, bajai réf. lelkész. Első füzet. Kecskemét. 1844. Ez a czime egy legújabbban megjelent egyházi beszéd-gyűjteménynek, melyet szerző szives volt szerkesztőségünknek is béküldeni. Megvalljuk, nem kis várakozással fogtunk e beszédek olvasásához, melyeket Szász Károly a prot. egyh. és isk. lap 13-ik számában Shakspeare eme szavaival mutatott bé: „Hó! ez derekabb dal a többinél“, de várakozásunkban nem csalódtunk. Nem annyira az egyes beszédek teljessége, a felvett tárgyak tökéletes kifejtése, ámbár e tekintetben is őszinte elismeréssel vagyunk szerző műve iránt, hanem inkább az a nemes irány és szép irány, a melylyel e beszédgyűjteményben találkozunk, valóban meglepő és Sz. K. ismertetésében nem mondott nagyot, midőn azt állította, hogy a ki e beszédekot olvasni kezdi, nem fárad belé, míg végig elolvassa Szerző rendszeren mindig közvetlen a felvett alapigékből indul ki, felosztásai igen sikerültek és a szövegnek teljesen megfelelők, a szentírásból vett idézetei találók és szépen felhasználja sok helyt a világi írók és költők műveit is. Dogmatikai álláspontja felemelkedett, szabad gondolkozásra mutat. Mindezek után mi e 26 beszédekot magában foglaló gyűjteményt jó lélekkel ajánljuk papjainknak nemcsak gyakorlati használatra, hanem olvasó könyvül is. Ára? F.

4.) Az egyházi Reform, mely nem lankadó erélyvel halad a maga elébe tűzött cél felé, több figyelemre méltó cikk mellett ez évi 4-ik számában Kovács Ödönnek „Néhány szó az új bibliafordításból“ című cikkét hozza, melyet nyomban követ Máté 16-ik fejezetének bemutatása Keresztes József és Dr. Kovács Ödön új fordítása szerint. Nem tehetjük, hogy örömmünket ki ne fejezzük ugy e sikerült kísérlet, mint még inkább a szöveghez adott jegyzetek felett. A biblia fordítása hatalmas támasza volt a reformációnak; egy új fordítás és annak az idézett szöveg szerinti magyarázata hasonlóképen legbiztosabban előmozdítja a vallás-erkölcsi élet megújodását, a tudománynak a hittel való kibékítését. Vajha az eszmeözönből kirepült galamb olajággal térne vissza az egyház béréjébe! Vajha megtalálnók az Ararát hegyét, melyen nyugodtan kiköthessünk, s mert meggyőződésünk szerint ezt nagyban elősegíti a bibliának új fordítása és helyes magyarázata, reménnyel nézünk elébe a protestáns egyesület ez irányban megindult munkásságának. — F.

5.) Protestáns hittanhallgatók közlönye czimen az enyedi, eperjesi, kolozsvári és pesti protestáns theol. önképző társulatok a jövő iskolai év elején havi lapot szándékoznak megindítani 2 frt 50 kr. előfizetési árral. — F.

6.) Der Krypto-katholicismus in den Grundlinien einer Rechtsphilosophie der Staats- und Rechtslehre nach evangelischen Principien, von H. v. Mühler, Doctor d. Theol. d. Rechte und d. Philos. kgl. preusz. Staatsminister a. d. O. 3-te Aufl. Leipzig, 1873. Verlag von Johann Ambrosius Barth. Ára 20 c. garas. (XVI—98 l.) 8-r.

Nagyon csalódnék az, a ki az itt közlött czimből kiindulva azt hinné, hogy a kezünk alatti könyvet H. v. Mühler írta. A dolog épen megfordítva áll. Az 1873-ik év első felében H. v. Mühler „Grundlinien einer Philosophie der Staats- und Rechtslehre nach evangelischen Principien“ cím alatt egy sokat ígérő munkát bocsátott közre. Ebben a volt porosz cultusminister törekvése oda irányult, hogy az általa követett jogi elvek helyességét magából a bibliából bém bizonyítsa, s Jézus tanításából a hatalom elvét magyarázza ki. A Mühler könyvének megjelenése után egy névtelen szerző írta a kezünk alatti könyvet. Ebben evangélikus elvek alapján éles bírálat alá veszi Mühler philosophiai rendszerének tévedéseit. Igazolni igyekszik a prosz kormány által legújabbán követett egyházi politikát. Élesen hangsúlyozza, hogy az államnak kötelessége védeni saját polgárait a hierarchia hatalmaskodása ellenében. Kimutatja, hogy a Jézus elveiből a

hatalom elvét következtetni nem új dolog, és hogy egy oly rendszer, a mely a lelkiismeretet megszorítja, az evangélikus egyház szervezésénél alapul nem szolgálhat. Szerző szerint Mühlernek idézett munkája anynyira a hierarchia szempontjából van írva, hogy Antonellinek csak néhány sort kellett volna kitörölni, ha az exministernek eszébe jut vala könyvét a pápának ajánlani. Bár szerzőnek említett műve egy elítélt rendszert igazoló műnek bírálata, mindazáltal a rajta átvonuló józan elvek maradandó becsét kölcsönöznek a kezünk alatti munkának, főleg azok előtt, a kik az egyh. jogtudományyal szeretnek foglalkozni. — S.

7.) Der Kanzler Krell, ein Opfer des Orthodoxismus. Von Dr. Friedr. Brandes. Leipzig, 1873. Verl. v. J. Ambrosius Barth. Ára 28 e. g. (VIII—199. l.) 8-r.

A kezünk alatti mű főleg Krell Miklósnak, a szász választó fejedelelem, I. Keresztély, korlátnokának, élettörténetével foglalkozik. Eléadja annak hivatalos működését, s kálvinusi eretnenség miatti lefejeztetését 1601-ben a lutheri orthodoxismus által. Azonban a kezünk alatti mű nem csupán életírat. Inkább korrajznak nevezhetnők, a melyben szerző emelkedett álláspontjáról szépen rajzolván a szabadabb vallási iránynak a lelket megkötő és minden szabad mozgást elnyomni törekvő confessionalismus elleni harczát a 16-ik század utolsó felében és a 17-ik első éveiben, sok dologra egészen új világot derít. Szerinte a Krell lefejeztetése az utolsó tény abban a drámában, a melyet a szász választó fejedelemség Némethon nagy részével a lutheri orthodoxismus érdekében játszott; de egyszersmind egyik csiráját képezte a később kifejlett szabadabb iránynak Szerzőnek egész munkája komoly tudományos buvárlatot, józan ítéletet, szabadabb szellemet és emelkedett lelket árul el. Ez okból melegen ajánljuk minden egyháztörténettel foglalkozó ember figyelmébe. Abban azonban nem értünk egyet egészen vele, hogy Krellt határozott kálvinistának mutatja fel. Szerintünk, a mennyire szerző sejtetni enged, igen valószínű, hogy az ő vallási nézetei fejlődésére nem anynyira a genfi iskola, mint inkább a rákóvi socinián iskola gyakorolt döntő befolyást. Az is hihető, hogy ő rokonságban állott a híres Krell Jánossal, a ki a rákóvi iskolánál tanár volt és a „Bibliotheca Fratrum Polonorum“ című kitűnő munka három kötetének szerzője. — S.

8.) Die Predigt der Gegenwart für die evang. Geistlichen u. Gemeinden. Herausg. v. Dr. Wendel. Eilfter Jahrg. Jena, 1874. Verlag v. Fiedr. Mauke. Megjelenik évenként 10 füzetben. Előfizetési ár egy évre 2 $\frac{1}{2}$ porosz tallér.

E jeles theol. folyóirat I-ső rovatában a mai kor színvonalán álló közönséges és alkalmi prédikációkat, s vallásos tárgyú értekezéseket; II-ik rovatában egyes theologiai és vallási tárgyak feletti vitákat hoz; III-ik rovatában az újabban megjelent jelesebb theologiai munkákat ismerteti és bírálja; IV-dik rovatában pedig Németország egyházi mozzanatairól értesíti az olvasót. Szóval e folyóirat minden más hasonló irányú német folyóiratok közt leginkább kielégíti a gyakorló lelkész szükségét. S ezért szivesen ajánljuk minden oly lelkész és theologus figyelmébe, a ki tanulni óhajt és törekszik. Tanulni pedig mindenkinek kell, mert „a jó pap holtig tanul”. — S.

9.) Verhandlungen d. 7. deutschen Protestantentages zu Leipzig vom 12—14 August 1873. Herausgegeben vom Schriftführer des Vereins. Leipzig, 1873. Verl. v. J. Ambrosius Barth. (117. l.) 8-r.

E nagyon érdekes gyűlés folyama folyóiratunk mult évi 3-ik füzetében ismertette volt.

Különfélék.

Gyermeki kegyelet. Losonczy gr. Bánffy Miklósné, szül. iktári gr. Bethlen Katalin Pesten 1871-ben febr. 24-én elhunyt b. e. hitrokonunk utódai : gr. Kornis Miklós, gr. Kornis Klarissa gr. Károli Edéné, gr. Kornis Anna gr. Zichy Pálné, gr. Bánffy Erzsébet gr. Berchtold Richárdné és gr. Bánffy György ő méltóságaik néhai édes anyjuk iránt viseltető kegyeletnél fogva egy diszes, mintegy 500 frt értékű urasztali poharat ajándékoztak a kolozsvári unitárius ekklezsia számára. A mint a nemes adományozóktól értesültünk, még az idvezült grófné tervbe vette volt, hogy néhai édes anyja, az illetők nagyanyja gr. Bethlen Sámuelné szül. Sárdi Simén Klára emlékére, kinek porai 1848-tól 1869 nov. 27-ig, míg az idvezült grófné által épített családi sirboltba áthelyeztettek, templomunk sirboltjában pihentek, ekklezsiaíknak egy urasztali poharat készíttessen ; de a halál e kegyeletes szándékában megakadályozván, azt a fenn tisztelt utódok teljesítették, s így egyszerre az áldott emlékü édes anyja és nagyanyja iránti kegyeletes érzelmöknek adtak példás kifejezést. Fogadják a nemes adományozók tőlünk is legőszintébb köszönetünket, hogy b. e. édes anyjuknak, kinek neve számos jótette által ugy egész vallásközönségünkben, mint különösen kolozsvári ekklezsiaíknak meg van örökitve, emlékét nagybecsű adomány által is tiszteltebbé tették.

A sz. kereszturi egyházkör rendkívüli közgyűlésén, mely f. év január 7-én tartatott Sz. Kereszturon, s melynek főbb tárgya a hivataláról húsz évi hiv és buzgó szolgálat után lemondott esperes t. Árkosi Dénes ur hivatali utódának megválasztása volt, a többek között a kebli gyámolda pénztárnoka jelentette, hogy az önkéntes adományok útján, s évi részvények befizetésével eddig bégyült összeg 173 frt. 26 krt. teszen ; a b. e. id. Pálfi Dénesné mlgs. Hegyesi Susánna uraszszony által ugyan e célra adományozott 2000 frtból már korábban befizetett 1000 frt. 1873 jul. 1-ig kamatozott 126 frt. 22 krt. Azt hisszük, nem követünk el indiscretiót, ha kifejezést adunk azon reményünknek, hogy a még fizetetlen levő 1000 frtot, miután mind a nemes hagyományozónő, mind b. e. férje már elhaltak egyetlen fiutóduk mlgs Pálfi Dénes ur ritka jóságú szülői iránt viseltető ke-

gyeletnél fogva is a gyámolda javára béfizetni bizonyosan sziveskedend. A lelépő esperes helyébe, ki e hivatalától avál vett búcsut, hogy a kebli gyámolda javára 10 frt, a sz. kereszturi gymn. tovább építésére pedig 30 frtot ajándékozott, esperessé köri jegyző Kovács Mihály, jegyzővé helyébe Péterfi Sámuel választattak meg. Ugyanez alkalommal egyik felügyelő gondnoki hivatal is bétöltést igényelvén, e hivattal a közbizalom Jakabházi Zsigmond urat tisztelte meg.

A küüllőköri egyházkörből örömmel értesülünk arról, hogy az egyházi középületek jó karba helyezése, részint gyökeres igazítások, részint újak építésével néhol tényleg béfejeztettek, néhol munkába vétettek, egyebütt ismét tervbe vannak véve; az egyházak közvagyona új kötvelelek által kellőleg vannak biztosítva, s általában az egyházközségek közvagyona örvendetes gyarapodásnak indult, részint a felállitva levő magtárak szép öszszegig való felszaporodása, részint némely egyházaknak közmunka erővel szorgalmi úton szerzett gabona bevételei által. A nevelés ügyét illetőleg is, bár még távol állanak attól, hogy a népoktatási törvény kívánalmait teljesítve legyenek, anynyi előhaladás mégis van e téren is, hogy az iskolakötelezettek közül, különösen a fugyermekek nagyobb számmal és szorgalmasabban jártak fel a tanításra, mint az ez előtti években. Csak előre! A kirtartó buzgalom nem maradhat eredmény nélkül!

Sz. Gericzei egyházközségünkben a mult évben az eddigi iskolai és mesteri telek közvetlen szomszédóságában vásároltak 900 frton egy telket, a mellett ismét az idén 1000 frton más telket, a végre, hogy ide egy új iskolát építsenek. Segélje az Isten.

Tanuló ifjuságunk ez évi májálisát május 12-én tartotta meg a lövölde helyiségében. Daczára a kedvezőtlen időnek, mely egész május havában uralkodott, a májális elég népes volt és teljesen sikerült, a menyinyiben a beteg-ápolda javára 268 frt 40 krt jövedelmezett. Az ifjuság a most folyó közvizsgákon szorgalmát mutatja bé. Ohajtjuk, hogy ez is ugy sikerüljön, mint májálisa. Az eredmény megfelelő legyen azon várákozásnak, melylyel a szülőkkel együtt a tanári kar is csüng rajtok. Jövö füzetünkben a lefolyt iskolai évről kimeritőbb tudósítást adunk, mi végre szivesen felkérjük isk. igazgató barátinkat, ezen tudósításoknak mielöbbi béküldésére.

Dr. J. Freeman Clarke, egyike Boston legtiszteltebb unitárius lelkészeinek, arra a valóban egyetemes keresztényi gondolatra jött, hogy saját temploma szószékét megnyitotta vasárnap estvéken a többi hitfelekezetek jelesebb férfiai előtt, hogy ott a keresztény egyházra s annak feladatára vonatkozó nézeteiket adják elő. A kísérlet nagyon üdvösnek ígérkezik lenni;

a templom mindig telve oly hallgatókkal, a kik óhajtják hallani a különböző hitfelekezetek tanelveit, fejtegetve a különböző egyházak eddig inkább csak hírből ismert legtehetségesebb férfiai által.

A vasárnap puritan rideg ünneplését csak anynyiban kívánta egy szabadelvű indítvány az angol parlamentben enyhíttetni, hogy ily napokon bár csak a muzeumok, képtárak ajtai nyilhassanak meg a nép előtt, a helyett, hogy jelenleg a népnek egy jelentékeny része, melynek a spiritualék élvezhetése tiltva, a spirituosumokat keresi fel zug-helyeken rossz irányt vett szomjának kielégítése végett. Az indítványt nagy többség buktatta meg. Nálunk meg éppen a másik szélsőség uralkodik, és sem az állam, sem a község és a társadalom nem „emlékezik meg arról, hogy a szombatot megszentelje“. Nálunk nem ritkaság, hogy az istenimádásnak szentelendő délelőtti 10 órakor már gyűléseznek az anyag-elvűség hívei közhasznú intézetek dolgában, a miknek aztán nagy részén nem is látszik isten áldása. A délelőtt tehát jobbadán a világi számító fejnek van szentelve, a délután órái pedig a lábaknak, a sok mindenféle jótékony célért fáradni kész lábaknak kell hogy szolgáljanak egész éven át.

Az angol unitárius társulat évi nagy gyűlése máj. 27-kén folyt le, kezdődvén isteni tisztelettel. Az ünnepélyhez illő szent beszédet Dr. Laird Collier, chicagói egyik híres unitárius lelkész, az amerikai unitár. társulat követői egyike, mondotta, Zakariás, IX. 13 v-ből vett ezen alapige fellett: „Felindítottam a te fiadat Sion, a te fiad ellen, te pogány nemzet (Görögország), és olyanná tettelek tégedet, mint az erős őriásnak fegyvere“. E misztikusnak látszó szövegből a tudós és szellemdús hitszónok ragyogóan remek beszédet penderített, a melyben a világi tudomány és vallásos élet, a civilizáció és egyház ellentétes igényeit sikerdúsan igyekezett kiegyeztetni, követelve a keresztény vallás iránti legmélyebb ragaszkodást a vizsgálódás legszabadabb szellemével, a mi lényegesen szükséges egy bölcs és előrehaladó vallási rendszer kifejlésére. Erről és egyéb beszédek s tárgyalásokról bővebben később. Most csak annyit említünk meg, hogy a nagy gyűlés mély rokonszenvét fejezte ki magyar hazánk s a magyar unitáriusok irányában. Idvezelte még a német „Protestanten-Verein“ küldöttjét Dr. Manchoth, brémai lelkészt, az amerikai, francia- s olaszországi unitárius egyházakat. Érdekesítette a gyűlést két keletindiai theista vallású vendég is, a kiknek egyike a Brahmo Somaj prófétái lelkű főnöke, Keshub Chunder Sennek hivatal-társa Calcuttában. Szóba jött az angol unitárius társulat ötven éves jubileumának megünneplése a jövő nagy gyűlésen, mire az elnök

James Hopgood Esq. azonnal 5 ezer forintot irt alá. Az emlékünnap megörökítését valami nagy jótékonyágú tettel czélozzák, s e végre százezer, s ha lehet kétszázezer forintot remélnék öszszegyűjteni, hogy ez öszszeget új egyházak építésére, s a lelkészek fizetésének emelésére fordítsák sat.

Olaszországban nagy lökést adhat a vallási reform ügyének az ország egyik legnagyobb tudósa Filopanti-nak fellépte, a kinek működését maga az olasz király is méltányolni látszik, megengedvén neki, mi másoknak még eddig tilos volt, nagy néptömegek előtt nyilvános helyeken vallásos beszédeket tartani. A nép mindenütt szokatlan lelkesedéssel hallgatja az új vallás elveit, a melyek, mint az olasz unitárius Bracciforti írja, sokban hasonlítanak az unitárius hitelvekhez.

Skóciában is évről évre mind türelmesebb a nép lelke a szabadabb elvű vallásos nézetek meghallgatásában, s a midőn néhány évvel ezelőtt főleg egy unitárius felolvasást el nem tűrtek, meg nem hallgattak volna, nagy buzgón imádkozva: Uram ne vigy a kisértetbe, de szabadíts a gonosztól! most a legkisebb bántalmazás nélkül járja bé a jeles unitárius hitszónok Wickstead a skót városokat, helységeket, prédikálva e thema felett: „Miért vagyok én unitárius“? Az unitárius gyülekezetek szaporodnak, az unitárius hitű nyomtatványok ezerektől olvastatnak. Glasgow-ban egy második még tágasabb templom építése van munkába véve. Feltűnő jelenség az is, hogy Skóciában mostanság több presbyteri vallásu tanár és lelkész ellen emelnek ugyan eretnokség, az eddigi rideg dogmáktól való eltérés vádját; de az ügy leggyakrabban felmentésben, vagy pedig megintésben ér véget. Az is megtörtént az idén, hogy egy jeles unitárius lelkészt t. Hopps urat istenkáromlással vádolta bé a törvényszéknél egy vakbuzgó missionarius, azért, hogy lelkészünk egy az ifjuság számára irt és kiadott „Jézus élete“ czimű könyvében az ember Jézus életét igyekezett rajzolni, ugy a mint kellett az evangéliumi tanításokhoz képest, nem pedig az istenség második személyévé felmagasztalt Krisztus életét. A skót bíró egy hiten volt a vádlóval, de azért elég igaz és józan lelkű volt vádlottat büntetlennek nyilatkoztatni, kiemelvén egyszersmind a bévádolt könyvnek illem és tiszteletteljes hangját. A perköltségek szintén mind vádlóra lettek itélve.

Necrolog. Gyergyai Ferencz, egyházunk egyik buzgó tagja, ki áldozatkészségének számos jelét adta, s a többek között becses gyűjteményét még életében könyvtárunknak adományozta, f. év mártius 20-án mindnyájunk öszinte fájdalomára elhunyt. Addig is, míg b. e. hitrokonunknak, ki nemcsak a hivatalos pályán, hanem a művészetben és irodalomban egyaránt szép nevet szerzett magának, a közéletben pedig egyike volt azoknak, a kiket általános becsülés és tisztelet környez, terjedelmesebb életiratát adhatnók: legyen e pár sorban is megörökítve emléke!